הויפט-פערקויף

— T-wo —	פארלאגס-געז.-
Wydawnicze —	„צענטראל",
„CENTRAL"	— ווארשא —
Warszawa, —	
- Nowolipki 7.	נאוואליפקי 7.

וויכטיקע גרייזן

ז.	ש.			אַנשטאָט	דאַרף זיין
11	14	פון	אונטן	עולם. און ווי	עולם און ווי
11	15	„	אונטן	זאָל.—ווי קאַלט	זאָל—ווי קאַלט
23	12	„	אויבן	אָן בילעטן, יענע	אָן בילעטן. יענע
„	14	„	אונטן	דער זאַל, דאָ	דער זאַל. דאָ
45	9	„	אויבן	דאָס טעאַטראַלישער	דער טעאַטראַלישער
57	13	„	אויבן	דוואַרדאַ	טוואַרדאַ
58	7	„	„	דזשיעלנאַ	דזשיעלנאַ 1
60	6	„	„	און פּאַרטער	אין פּאַרטער
„	14	„	„	דוגבוי	רונדבוי
75	7	„	„	וועגן. לאָזט	וועגן, לאָזט
76	16	„	„	וכדומה—וואוילע זאַכן	וכדומה: וואוילע זאַכן
81	7	„	„	ווייטע מקומות. פּרעמדע	ווייטע מקומות, פּרעמדע
86	11	„	אונטן	טפקות	ספקות
94	4	„	„	אינסטינקטן געפינט	אינסטינקטן, נעפינט
95	3	„	אויבן	קאָנטראַדיקציאָ און,	קאָנטראַדיקציאָ אין
98	1	„	„	גאליק-בייזלאַק	גאַליק-בייזלאַך
„	6	„	„	נאַכבוש. (דער זיידע)	נאַכבוש (דער זיידע).
103	9	„	אונטן	אינדיווייי	אינדיווי-
106	4	„	„	אונטערטאָן!)	אונטערטאָן!).
102	13	„	„	אָפּערינער	אָפּעריקער
130	9	„	אויבן	ער גייט	עס גייט
135	1	„	אונטן	אָבער, ליידער	אָבער, „ליידער
141	14	„	אויבן	דער אַנדערער—	דער אַנדערער.
145	9	„	„	טרייבער אַנטשיק	שרייבער אַנטשיק
154	3	„	„	אייזערנער טויסט.	אייזערנע פויסט,
155	4	„	אונטן	ערד איז דאָס	ערד און דאָס
162	12	„	אויבן	נאַטיראַליזם	נאַטוראַליזם
„	2	„	אונטן	Yarspiel	Vorspiel

דער אויסקלאַנג פון דער פאָעמע איז מאַט אין די געשטאַלט פון דער יונג-פרוי יאָ איז צום סוף אָן אַ שום אינערלאַכער נויט-ווענדיקייט איבערגענומען געוואָרן פון עסכילס „פראָמעטעוס”.

נאָר דערפאַר ווייל די שפּראַך—דעם דיכטערס אינסטרו-מענט און מוזיק צוגלייך—קלינגט נישט מיט די סאַמע טיפסטע, סאַמע האַרציקסטע, סאַמע איידלסטע טענער. זי איז ברייט, פאַר-שווענדעריש, צעגאָסן, וואו זי דאַרף זיין טיף, קנאַפּ און קאַרג. זי קוואַלט, אָנשטאָט צו האַמערן, זי ריידט, אָנשטאָט צו שטורמען.

6

די אונטערשטע שורה? דער וועג פון די יונגע?—כאַאָס.

אָבער נישט דער כֿאַאָס, וואָס פאַרשלינגט און פאַרטרינקט אַלץ, נאָר יענער כאַאָס, פון וועלכן די הימלען שפּאַלטן זיך, דאָס ליכט טיילט זיך אויס אין די וועלט ווערט ניי געשאַפן.

דער כֿאַאָס, פון וועלכן דער קאָסמאָס וועט געבוירן ווערן.

זור אַרום, און די געטאָקטע פערזן פאַרהילכן ערגיץ אין די ווייטע, וויסטע וועלטן. נאָר קינס דורכגעווייטאָקטער רוף נאָך דער מאַמען און רחלס גוטע מוטערלאַכע ווערטער רופן זיך אָפּ מיט אַ ציטערדיקן ווידער-קול אין אונזער האַרצן

אַ לייִנגערן אָטעם, אַ ברייטערן פאַרנעם, געשטאַלטן פון שאַרפערע, בולטערע קאָנטורן פאַרמאָגט קאַציזנעס „פּראָמעטעוס״. ווי אין „תחית המתים״ דרייט זיך דאָ אַלץ אַרום דער אידעע פון אויסלייזונג, ווי דאָרט פאַלט אויך דאָ דאָס לעצטע וואָרט פון פרויען-מויל. די יונגע פרוי יאָ, וואָס האָט אין חלום אַ גאָט איר ליבע געשיינקט און די מוטער מרים, וואָס האָט אַ גאָט דאָס לעבן געשיינקט. זאָגן-אָן, „אַז ס׳איז רייף די שעה, געקו־מען איז די צייט״, „די נאַכט וועט אויף דער וועלט אַ נס געשען״.

אָבער נישט די גאולה גופא זעען מיר אין „פּראָמעטעוס״, נאָר איין מאָמענט אין דעם פּראָצעס פון אויסלייזונג, איין פאַ־זע אין קאַמף צווישן די דריי געטער, די דריי סימבאָלן פון דער מענטשלאַכער אויסלייזונג: קריסטוס, דער צווישן פאַרברע־כער געקרייציקטער גאָט פון ליבע, פּראָמעטעוס, דער גאָט פון גלייכהייט, וואָס האָט זיך נאָר וואָס אָפּגעריסן פון זיינע קייטן און גייט מיט פלאַם און האַמער היילן די אין רשעות פאַר־זונקענע וועלט, און דער שטן—דער שפעטער און פאַרפירער און אין אמתן דער גאָט פון אינדיווידועלער פרייהייט; צוויי האָבן געבלוטיקט, דעם דריטן וואָרט דערזעלבער גורל. און אין דער נאַכט, וואָס דויערט פון דער קרייציקונג ביז דער אויס־לייזונג,—אין דערדאָזיקער כישוף-נאַכט, באַגעגענען זיך די דריי געטער אויף דער גלגלתא און גיבן אָפּ פאַר זיך און דער וועלט דין וחשבון פון זייער שליחות.

אַ טיפע אידעע, אַ גרויסער פאַרנעם! אָבער דער איינדרוק, וואָס באַקומט זיך פונם גאַנצן, איז ווייט נישט איבערצייגענדיק. נישט ווייל די טענדענץ פאַרטונקלט ערטערווייז די אידעע, נישט ווייל דער אינערלאַכער צוזאַמענבונד פון דעם הויפט-טייל מיט דעם שטימונגספּולן פאַרשפּיל איז נישט קלאָר געגוג, נישט ווייל

די היינטיקע יוגנט איז מיט דער יידישער מסורה נישט איבעריק באשווערט, און מיט אנדערע אויגן קוקט זי אויף דער ארומיקער וועלט. פארשוואונדן געווארן איז פון איר האריזאנט דער יחיד מיט זיינע קליינינקע און קליינלאכע דאגהלאך, פאר-שוואונדן די כנסת ישראל מיט איר נאציאנאלן צער. אין אים פון בלוט פארזינקט היינט די גאנצע מענטשהייט, אין זומפ פון מערדערישן רשעות ווערט זי דערטרונקען. פארביינקט זיך די נשמה פון דעם ארימען, פארלאזענעם פאסט-מענטש נאך דער אויסלייזונג פון זינד און פיין, נאך דעם „תחית המתים".

צעיאמערן זיך ביי בראדערזאנען די מלכים, כרובים און שרפים איבער דער פארהילטער, שווייגנדיקער שכינה. קלאגן זיך משה רבינו און מיקעל אנדזשעלא איבער די חרוב-געווארענע שטעדט און טעמפלען, בייזערט זיך מאהאמעט איבער דער וועלט, וואס פארזינקט אין רשעות, זנות און שיכרות, שפעט אפ דער שטן פון דעם מענטשנס גייסט, וואס האט דעם גלויבן דערשטיקט. מיען זיך די טויטע ל"ו צדיקים, דער בעל שם טוב און דער קאצקער פאר דער זינדיקער מענטשהייט, בעט יהושיע הנוצרי רחמים, שלום ושלוה פאר די, וואס וויסן נישט, וואס זיי טוען— ביז קין,—דער מענטש,—דערדריקט פונם עול פון זיין שווערער זינד, צעוויינט זיך ווי א קליין, אומבאהאלפן קינד, וואס האט זיך נאך דער מאמע פארביינקט. און בעת וועלטן ווערן חרוב, דער מענטש ליגט אין דער גסיסה און אלע אין כאר רופן, בעטן, גארן נאך דער מאמען, באווייזט זיך רחל און פון איר מוטער-לאכן צער גערירט באפעלט גאט, אז „עס זאל געשען א נס פון הייליק אמת פון די מענטשן".

אין דעם ווינציקן בילדל פון קליינעם פארנעם און קורצן אטעם שפארן זיך די פיל פיגורן אין איינגן רוים. פון דעם פינסטערן אין-סוף טויכן זיי אויף, זאגן-אפ זייער שפרוך און ווערן ווי צעשוואומען און צערינען, נישט די באגרינדער פון רעליגיעס, נישט די פארשטייער פון וועלט-באנעמונגען ריידן דא, נאר עס הערן זיך ווי ווייטע אפקלאנגען פון פארגליווערטע אי-דעען. שטום און אומבאוועגלאך, איינג און פרעמד איז די נא-

און אַ שטיק וויינענדיקער, פאַרמרה-שחורהטער, ימים-נוראימדיקער וואָלקן איבערן קאָפּ.

איז זייער לאָזונג געוואָרן: אַרויס פון דער איינגשאַפּט! פריי אָפּאָטעמען! אוועק די צאָמען! אַראָפּ די קייטן! פריי זאָל דער געדאַנק געוועלטיקן. איבער צייטן און דורות שוועבן. איי־ביקייטן אַרומנעמען. וועלטן אויסמעסטן.

און זיי זיינען אוועק מאַהאָמעטס תורה לערנען, ביי דער אינדישער דרייאייניקייט טרימוטרי חכמה שעפּן, פון קריסטוס קוואַל טרינקען. נעבן די מלאכים, כרובים, שרפים, נעבן דער מוטער רחל, משה רבינו, אַשמדאי, נעבן די ל״ו צדיקים, דעם בעל שם הקדוש, דעם קאָצקער ז״ל לאָזן זיי פּרינץ בודדאַ, פראַנציסק פון אַססיזי און מיקעל אַנדזשעלאָ פאַר דעם כביכול אויפמאַרשירן. זיי ברענגען דעם גריכישן אָלימפּ צו דער קריסט־לאַכער „גלגלתא״ און לאָזן קריסטוסן אויפן קרייץ אַ שמועס פאַר־פירן מיט פראָמעטעוסן און דעם שטן.

אויף די פליגלען פון בענקשאַפט האָט זיי דער כח הדמיון אין ווייטע וועלטן פאַרטראָגן. וואָלט נאָר ביי זיי דער „כח הבנין״,—די געשטאַלטונגס-קראַפט.—קלעקן, וואָלט זיך און דעם רוישן פון זייערע פליגלען דער וועלטן-ריטם הערן, דער קאָס־מישער אָטעם שפּירן — — —

5

עס איז שוין אַמאָל איינער אין ווייטן וועג אוועק. ווען מענדעלעס שטילע, הנאהדיקע, גאָט-געבענטשטע רוהיקייט און שלום-עליכמס גוטינקער האַרציקער שמייכל זיינען אים דערעסן געוואָרן, האָט זיך פרץ אָפּגעקערט פון דער יידישער ג אַ ס און זיך אוועקגעלאָזן אין פרעמדע, אומבאַקאַנטע מדינות פון מענטש־לאַכן גייסט. אָבער אַזוי ווייט איז ער נישט פאַרגאַנגען. צו טיף האָט זיין שטאַם געוואָרצלט אין דער יידישער שול. פון דאָרט האָט ער זיינע זאַפטן געצויגן און אַהין פלעגט ער שטענ־דיק צוריקקומען.

זיי ווי גלעזערנע פּערל אויף האַרטע שטיינער, שלאָגן זיך אָפּ, צעשפּאַלטן זיך אין טויזנטער שאַרבנס, צעשפּילן זיך אַ ווײלע אין די זוניקע שטראַלן און פאַרקויקלען זיך עָרגיץ ווייט, ווערן פאַרהילכט און פאַרגעסן.

פאַראַן ביים אַנדערן בילדער פון בלוטיקער בולטקייט. פאַרלירן זיי זיך אין דעם ווייטן תהום, ווערן צעשוואומען אין דעם אומענדלאַכן רויט.

געדאַנקען ציען זיך. אייגענע און פרעמדע. טיף דורכגעטראַכטע און ערגיץ וואו אויפגעכאַפּטע; געדאַנקען, וואָס דרוקן דאָס אייגענע געמיט און געדאַנקען, וואָס קלינגען מיט אַ שוואַכנקען ווידער-קול פון נעכטיקע, פאַרהילכטע קלאַנגען; געדאַנקען, וואָס גרילצן מיט שרייענדיקע טענער פון היינטמאָדישקייט און געדאַנקען, וואָס שעפּטשען שטיל און צניעותדיק קולות פון אייביקייט. שליינגלען זיך די געדאַנקען, פּלאָנטערן און קנוילן זיך און קאָנען זיך נישט אויסוועבן, קאָנען צו קיין רוה נישט קומען...

4

אין וואָס ליגט דער כח פון די „יונגע"?

נישט אין דעם, וואָס זיי קאָנען, נאָר אין דעם, וואָס זיי ווילן. נישט אין דעם ציל, וועלכן זיי האָבן דערגרייכט, נאָר אין דעם וועג, מיט וועלכן זיי גייען.

דער יידישער רעאַליזם איז געווען די פאַרהערלאַכונג פון דער פאַרדריפּעטער קאַפּאָטע מיט צעפלויגענע פּאָלעס, דער אַפּאָטעאָז פון דעם לופטמענטש, די דיקטאַטור פון דער יאַרמולקע: פון דער קבצנישער, באַלעבאַטישער, חסידישער אָדער אינטעליגענטישער יאַרמולקע.

די „יונגע" איז איינג געוואָרן אין די מויערן פון כתריאַלעווקע און טונעניאַדעווקע, גלופּסק און קאַבצאַנסק. דאָס געפיל פון איינגקייט האָט זיך זיי געלעגט ווי אַ שטיין אויף דער ברוסט, די דומפּיקע לופט האָט זיי געשטיקט. רעכטס אַ וואַנד, לינקס אַ וואַנד, קאַלטע, ליימיקע, קלעפּיקע ערד אונטער די פיס

2

צי אויך דיכטער?
כ'ווייס נישט.
אויב דאָס אויג, וואָס טרערט, דאָס מויל, וואָס שמייכלט גוטהאַרציק, די האַנט, וואָס גלעט צערטלאַך און דאָס האַרץ, וואָס ציטערט-מיט אין ווייטאָק און צער מיט יעדן באַשעפעניש— מאַכן דעם דיכטער, דאַן זיינען זיי געווען דיכטער.
און אויב דיכטן הייסט, זיך איינהאָרכן אין די טונקעלע כחות פון דעם אייגענעם איך, אויפפלאַקערן אין ווילדן באַגער, זיך פאַרבערענען אין פלאַמענדיקער ליידנשאַפט, די הענט גאוהדיק צום הימל אויסשטרעקן, זיך מיט גאָט ראַנגלען—דאַן זיינען זיי קיין דיכטער נישט געווען.

3

און די היינטיקע, די יונגע, די „מאָדערנע"?
קיין קינסטלער זיינען זיי נאָך נישט. צו פאַרנעפלט איז נאָך זייער בליק, צו מטושטש זייער פאַנטאַזיע, צו שוואַך נאָך זייערע כחות, אַז זיי זאָלן קאָנען אויס דער פולקייט פון געדאַנקען און געפילן, קלאַנגען און טענער פאָרמירן קלאָרע, אַריסטאָקראַטיש געגלידערטע אָרגאַניזמען.
זיינען זיי דיכטער?
כ'ווייס ווידער נישט.
פאַראַן ביי זיי אַ באַגער, נאָר ער פלאַקערט נישט ווילד. זייער ליידנשאַפט פלאַמט נישט, זייער פייער ברענט נישט. זייערע געשטאַלטן זיינען אין די טונקלסטע ווינקעלאַך, אין די ווייטעסטע פאַרצווייגונגען פון זייער מח אויסגעטראָגן און אויסגעהויכט, נישט אין נביאישן ברען געשמאָלצן און נישט מיט האַרץ-בלוט געשפייזט.
פאַראַן ביי איינעם אוצרות פון קלאַנגען און ער קאַרגט נישט מיט זיי. מיט פולער האַנט וואַרפט ער אַרום זיך. פאַלן

פראָמעטידן.

(שטריכן צו בראָדזאָס „תחית המתים“ און ווײַזנערס „פראָמעטעוס“.)

1

עס איז געווען אַ גוטע אַלטע צייט.

דאַן האָט דער שרייבער באַדאַרפט נאָר אַרויסגיין אין גאַס און גאַס האָט אים זיין שטיקל פרנסה צוגעשיקט בהרחבה.

געשוויבלט און געגריבלט האָט דאָס לעבן מיט מאָדנע ברואים, משונהדיקע באַשעפענישן. און ער האָט געדאַרפט נאָר די האַנט אויסשטרעקן, אַזאַ לעבעדיקן, צאַפלדיקן נפש אַרויסכאַפּן, און ווי ער גייט און שטייט, לעבט און וועבט,—אָפּמאָלן.

און איז דער שרייבער געווען געבענטש מיט אַ שאַרפער אויג און מיט אַ מוזלדיקער האַנט, און איז אים אָפּגעגאָלטן די גאַנצע געשטאַלט מיט זיין בליק אַרומצונעמען און זי מיט אַלע פרטים אויסטאָקן—איז ער געווען אַ גדול בישראל.

איינג איז געווען דער האָריזאָנט פון דעם יידישן לעזער, איינג דער האָריזאָנט פון דעם יידישן שרייבער, אָבער אין דער-דאָזיקער איינגשאַפט האָבן געבליט טאַלאַנטן, זיינען געוואַקסן גאונים, מייסטער פון צייכנונג, מייסטער פון כאַראַקטעריסטיק, מייסטער פון געשטאַלטונג

—קינסטלער.

פאָרמען. און ווי די מאָדערנע מאָלעריי און פלאַסטיק, וואָס הויבט ווידער אָן צו שעפּן פון דעם אייביקן קוואַל פון פאָלקישער שאַפונג און פון דעם נאָך עלטערן אורקוואַל פון דער אַלגעמיין-מענטשלאַכער, עגיפטישער, כינעזישער און אַלטטערקישער קול-טור—זולט אויך די מאָדערנע דיכטונג דעם וועג צו אַלטע, פאַר-געסענע, פרימיטיווע אויסדרוקן.

איר רייכע שפע, איר גרויס פאַרמעג שיינקט זי אַוועק פאַר דעם איינעם גראָשן פון דער אלמנה, וואָס וועט אַמאָל אויף דער אייביקער וואָג דעם גבירס אוצרות איבערוועגן — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

8

און דאָס בילד? דער קליינער זאַל? דאָס אינטימע טעאַ-טער? די רעליעף-בינע, אויף וועלכער „די חתונהקע“ שפילט זיך אָפּ? וואו איז דאָס פאָרגעקומען? ווען?

אין ערגיץ נישט. קיינמאָל. מער נישט אַ חלום, אַ שפּיל פון פאַנטאַזיע, אַ ב י י נ ק ש אַ פ ט און—דער איינציקער וועג, וואָס פירט-אַריין אין דעם עצם פון בראָדערזאָנס שאַפונג, די איינציקע ראַם צו זיין בילד, די איינציקע מוזיק צו זיין „התונהקע“.

בינע פאַרליבט, לייגט איר לבנה-פערל און לבנה-קרענץ צו די פיס, גאַרט נאָך אירע צעגליטע ליפּן, נאָך איר הייסן שויס. און דער פּורימשפּילער, אַ פרעמדער ביי אַ פרעמדער סעודה, ציטערט פאַר דער זינד, אַנטלויפט פאַר דער „בלויער פרוי״, פאַר דעם בלענדעניש, פאַר ליליתן. און בעת אַרלעקין טאַרזינקט אין די אָרעמס פון זיין געליבטער קאָלאָמבינע און געפינט אין זיי צוזאַמען מיט דער העכסטער לוסט אויך דעם טויט, שטייט דער שטילער פּורימשפּילער פאַרשעמט מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ.

צוויי וועלטן. און גובר איז די יידישע. איר וואָרט איז דאָס לעצטע. ברייט און ווייט טראָגט זיך ישעיה הנביאס שטראָפּנדיק קול אין פאַרשעלט די „גרויסע זונה, וואָס האָט די אַלוועלטן פאַרמיאוסט״.

די יידישע צניעות איז גובר די וועלטלאַכע הפקרות. אפשר גאָר דערפאַר, ווייל זי בלייבט טויב פאַר די פאַרפירערישע, זיסע לאָקונגען, ווייל פרומע ציכטיקע זכרונות היטן זי אָפּ, ווייל זי דערלאָזט נישט דעם נסיון צו זיך, ווייל צווישןביידע וועלטן שטייט—אַ פעסטע וואַנט.

*

עקיקע, שטייפע באַוועגונגען פון מאַריאָנעטן, פאַרגליווערטע, טיפּישע פיגורן פון דער „קאָמעדיאַ דעל אַרטע״—און אַן אויסגעפיינערטע, ראַפינירטע שפראַך, אַ פערז, וואָס טוקט זיך אין מוזיקאַלישע טיפענישן, פאַרשיכורט זיך מיט אַליטעראַציעס, דערטרינקט דעם באַגריף אין אַ צעשפּריצטן פאָנטאַן פון אָנאָמאַטאָפּעאישע קלאַנגען.

וואָס איז דאָס? פשטות צי איבערגעקינצלטקייט? דער אויפגאַנג פון אַ קולטור, צי איר אונטערגאַנג? דער אָנהויב, צי דער סוף?

ווי פאַראַדאָקס דאָס זאָל נישט קלינגען: ביידעס, פון דער העכסטער, פיינסטער, ראַפינירטעסטער סטיליזירונג יועבן זיך פעדעם צו די איינפאַכסטע, פשוטסטע. פרימיטיווסטע

5

עס איז באַלד קלאָר געווען, אַז קיין גוטס וועט פון דעם באַגעגעניש נישט אַרויס. און הגם קאָלאָמבינע „שמעקט מיט אַלע בשמים פון דער היינטיקער שטעטישער פּאַראיידלטקייט און קרענקלאַכער צאַרטקייט״ און הגם זי איז אויסגעפּוצט אין אַ שטערנקלייד, בלייבט דאָס האַרץ פון דעם יידישן פּורימשפּילער קאַלט און פאַרשלאָסן, זיין אויער—טויב צו אירע זיסע רייד און לאָקונגען.

וואָרום פון אַן אַנדער וועלט שטאַמט דער שטילער פּורים-שפּילער. איינגעבויגן זיין הויכע געשטאַלט, טאַרמרה-שחורהט זיין פּנים, פאַרדאגהט זיין בליק, געבראָכן און פאַרטרערט זיין קול, אָפּגעלאָזן זיין גאַנג, אַ מסחר-וואָג אין זיין ציטריקער האַנט און אַן אַלטע, צעריסענע זייד-זשופּיצע אַרום זיין דאַרן גוף. אַזוי שטייט ער אין ווינקל, חלומט וועגן צייטן-גלי און אָדלער-פלי און פילט קוים, ווי קאָלאָמבינע צעברענט זיך אין אַ זינדיקן באַגער צו אים. און ערשט דאַן, אַז דער פאַרפירערישער כישוף פון איר דופּטיקן לייב הויבט אים אָן צו פאַרשיכורן, רופט ער אין זיין נויט די אַלטע זכרונות פון אַמאָל, די לבנה-שאָטנס פון מרים, שולמית און רות. נעענטערט זיך טאַנצנדיק מרים די שוועסטער, שוועבט שולמית די כלה אין איר יונגפרוילאַכן צויבער, בענטשט אים רות דעם ווייבס גרייטע טריישאַפט. די גוטע זיסע זכרונות שטאַרקן זיין האַרץ, ער ווערט ניצול פון דעם נסיון און קאָן זיך נאָך דורך אַ מעשהלע אָן אַן אָנהויב און אָן אַ סוף נוקם זיין פאַר דעם ביטערן, גרויזיקן שפּיל, וואָס יענע ביידע שפּילער האָבן מיט אים דעם שפּילער געשפּילט.

6

צוויי וועלטן. זייערע און אונזערע. גשמיות און רחניות. דער זינדיקער חומר און דער דערהויבענער גייסט. אַרלעקין און דער שטילער פּורימשפּילער. אַרלעקין, אין דער שיינער קאָלאָמ-

אין דער געשיכטע פונם טעאַטראַלישן שפּיל. זיי באַווייזן זיך שוין אין אַלטערטום, דאָס מיטלאַלטער קען זיי און אין דער נייער און נייסטער צייט האָבן זיי אויפגעבליט צו אַ ניי לעבן. אין מאַריאָנעטן-שפּילן האָט געטע אין זיינע יינגלישע יאָרן גע־פונען די ערשטע אָנרעגונג צו זיין שפּעטערדיקן „פאוסט". פאַר דער מאַריאָנעטן-בינע האָבן געשריבן אַזעלכע פּאָעטן ווי שניצ־לער און האָפמאַנסטאַל, און אַ געקליבן פובליקום פלעגט זיך אין די לעצטע יאָרן אין פּאַריז, מינכען, בערלין אַנטציקן מיט דעם באַוואונדערן חן פון דער טויט-לעבעדיקער קונסט.

און פון די מאַריאָנעטן ציען זיך פעדעם צו די טיפּישע פיגורן פון דער איטאַליענישער „ק אָ מ ע ד י אַ ד על אַ ר ט ע"...

4

אַ וואוילע חבריתא דערדאָזיקער קוואַרטעט: די לייכטפי־סיקע, אויסגעפוצטע ק אָ ל אָ מ ב י נ ע מיט אַ שוואַרצער האַלבמאַס־קע אויפן פּנים, דער שלאַנקער בייגיקער אַ ר ל ע ק י ן, אין גע־פּאַסטע מלבושים פון בונטע לאַטעס אָנגעטאָן, מיט אַ הילצערן שווערדל באַגורט און אויך מיט אַ שוואַרצער האַלבמאַסקע אויפן פּנים, דער קאָמישער ד אָ ט אָ ר ע—אַ דאָקטאָר פון באָלאָניאַ—מיט אַ שוואַרצער אָנגעקלעפּטער נאָז און מיט פלאַמיק רויטע באַקן, ס'רוב מיט אַ מוראדיק גרויסן שפּיצער אין האַנט, און דער פאַרדאגהט ערנסטער סוחר פ אַ נ ט אַ ל אָ נ ע אין זיין לאַנגן שוואַרצן מאַנטל. אין דעם ליכטיקן איטאַליענישן בערגאַמאָ געבוירן, האָבן זיי זיך פרי געלאָזט אין וועג אַריין, איבער שטעט און לענדער געוואַנדערט, אַ וועלט אויסגעווען, קיין פראַנקרייך אָנגעשלאָגן, אין דייטשלאַנד זיך מיר האַנסוואורסטן געחברט און צום סוף צו אונז פאַרוואָגלט געוואָרן.

און דאָ, בעת זיי האָבן זיך געגרייט צו פּראַווען אַ חתונה־קע—דער דאָטאָרע מיט פּאַנטאַלאָנע זיינען דערווייל נעלם גע־וואָרן און מען זוכט זיי עד היום—איז זיי פאַרלאָפן דעם וועג דער יידישער „אַרלעקין", דער שטיקער „פּורימשפּילער אין דער וועלט".

אויפגעכאַפּט. דאָס קלאַרנעטל פּליט, דאָס פידעלע יאָגט, די טע-
לער קויקלען זיך, דער קאָנטראַבאַס שפּרייזט ברייטלאָך, דער
טראָמפּייט שפּאַרט זיך אָנגעבלאָזן און נאָר די פּוילע פּויק רירט
זיך נישט פון אָרט.

איך קוק זיך איין אין דידאָזיקע משונהדיקע באַשעפעניש.
וואָס פאַר אַ מאָדנע באַוועגונגען! געטאָקט און געמאָסטן. ווי
פאַרגליווערט. זיי שטייען נישט, נאָר זיי הייגען, זיי גייען נישט,
נאָר זיי שוועבן. זיי שטרעקן די הענט, רירן מיט די פיס, בייגן
זיך, דרייען זיך, דערנענטערן און דערווייטערן זיך. די אייגענע
טיפּישע, סטערעאָטיפּע באַוועגונגען חזרן זיך איבער. און איך
האָב דעם איינדרוק, אַז דאָס זיינען נישט קיין מענטשן, נאָר
אָנגופיקע געשפּענסטער, וואָס האָבן זייער דריט געמאָס פאַרלוירן
און, אויסגעטון פון דעם זינדיקן חומר, שוועבן זיי ווי שאָטנס
אין בלייכן לבנהליכט

פאַרבן-פלעקן אויפן גרויען פאָן.
פאַרגליווערטע רעליעף-בילדער.
מאַריאָנעטן.

3

דאָס איז עס.

מיר זיינען געוויינט אָפּצושפּעטן פון מאַריאָנעטן. אונזער
טעאַטראַלישע קונסט איז בעיקר נאַטוראַליסטיש און אַ חוץ דער
גרויער וואָכעדיקייט, דאָ און דאָרט מיט וואָלוועלער עפעקטעריי
באַפּוצט און אַחוץ דער פּרצשער שבת-יום-טובדיקער ראָמאַנטיק
פאַרמאָגט אונזער ליטעראַטור גאָר ווייניק. מיר קענען נישט די
כלערליי אונטערמינים און נעבענמינים פון דער רייכער טעאַ-
טראַלישער קונסט. קיין מאַריאָנעטן-טעאַטער האָבן מיר קיינמאָל
נישט געהאַט און זעלטן ווער פון אונז האָט דעם מאַריאָנעטן-
שפּיל אין זיין פּרימיטיווסטער פאָרם,—די פּוילישע „שאָפּקאַ"—
געזען.

און דאָך פאַרנעמען די מאַריאָנעטן גאָר אַ בכבודיקן אָרט

פאַר מאַסן-סצענעס. מער נישט אַ פאָן און אַ ראַם פאַר אַ בילדער.
רעליעף-בינע.

שווערע וואָלקנס ציען זיך הינטער דעם שלייער. אין דער פינסטערקייט קאָן מען קוים עפּיס זען: פאַרשוואומענע קאָנטורן פון משונהדיקע געשטאַלטן, האַלב-מענטש, האַלב-אינסטרומענט טויכן פאַמעלאַך אויף. דאָ אַ פויק, דאָרט אַ קאָנטראַבאַס, רעכטס אַ טראָמפּייט, לינקס די טאַצן-טעלער, אַ קלאַרנעט און אַ פידעלע אינדערמיט. שטייען טויט און אומבאַוועגלאַך און ווי פאַרזונקען אין זיך.

נאָר אָט ווערט ליכטיקער. די לבנה שטייגט-אויף און באַגיסט דאָס גרויע בילד מיט אַ בלאַסן, ליכטיקן שיין.
און דער שפּיל הויבט זיך אָן.

2

איך זיץ אין שטול, האַלט די האַנט פאַר די אויגן און הער זיך איין. אַ שטילע, זיסע מוזיק פון מענטשלאַכע קולות טראָגט זיך צו מיין אויער און פאַרוויגט, פאַרשיכורט מיך מיט איר נאָכטשטילן קלאַנג. און באַלד מישן זיך די טענער פון די לעבעדיקע אינסטרומענטן, כאַפּן-אונטער דאָס מענטשלאַכע וואָרט און צעשפּילן זיך, צעהילכן, צעזינגען און צעקלינגען זיך, יעדער אויף זיין שטייגער, יעדער לויט זיין נוסח.

פייפט זיך דאָס קלאַרנעטל שטיל און פאַרלוירן, זומט דאָס פידעלע האַרציק און באַהאַרצט, קלאַפּן די טעלער מיט קינדישע קולכלאַך, ברומט דער קאָנטראַבאַס צופרידן און געזעטיקט, דונערט די טראָמפּייט גאוהדיק און ברוטאַל און די פויק פויקט-צו שווער, נאַריש און פויל.

איך הויב אויף דעם בליק

אויף דער קליינינקער פלאַכער בינע, וואָס פאַר אַ מאָדנער קאַראַהאָד! אַ פורימשפּילער מיט באָרד און פאות שטייט ווי געפלעפט און געשמידט אין אַ ווינקל, אַרלעקין און קאָלאָמבינע שוועבן טאַנצנדיק און די כלים דולטן זיך פון זייער הינערפלעפט

דראַמאָלעטן.

(„אַ חתונהקע“ פֿון משה בראָדערזאָן).

1

אַ קליינער, אינטימער זאַל. רונדע ווינקלען. די ווענט מיט טונקל-ברוינעם האָלץ געטאָוולט. די שטולן, אין רייען אויסגע-שטעלט און מיט טונקלעם שטאָף געבעט. פֿאַר די שטולן—אַ זיי-דענער, טונקל-גרויער פֿאָרהאַנג, אַרומגעשפּאַנט פֿון אַ טונקל-ברוי-נער ראַם.

אין זאַל איז שטיל. די לאָמפּ, וואָס הייגט אַראָפּ פֿון סופּיט, באַשיינט דורך אַ מאַט-ווייסן גלאָז מיט אַ שוואַך ציטער-דיק ליכט די שטולן און די ווענט. אַ פֿייערלאַכע רוהיקייט שפּרייט זיך אויס.

איך קום אַריין, זעץ זיך אויף מיין פּלאַץ און וואַרט.

פּאַמעלאַך גייט דאָס ליכט אויס. אין זאַל ווערט פֿינסטער. דער פֿאָרהאַנג טיילט זיך אינדערמיט פֿונאַנדער. די בינע באַ-ווייזט זיך. אַ פּאַס, וואָס ציט זיך דורך דער גאַנצער ברייט. אָבער קוים עטלאַכע שפּאַן טיף. פֿון ביידע זייטן קורצע דינע ווענטלאַך פֿון גרויען שטאָף. אין הינטערגרונט נישט קיין וואַנט, נאָר אַ גרויער, עטוואָס ליכטיקערער נעפּלדיקער שלייער, וואָס דוכט זיך אויס, ער שוועבט גאַנץ נאָנט הינטער דער ראַם. אַ גאַנץ פּלאַכע בינע. קענטיק, נישט פֿאַר גרויסע אַקציעס, נישט

אַ וועג, וואָס פירט-אַרויס פון דער באַאיינגטער וואָכעדי-קייט. ברייטע האַריזאָנטן עפענען זיך. וועלטן ווייטן זיך. ספערן-מוזיק קלינגט. און אַלץ איבערטאָנט דאָס ליד פון מענטשן-ליבע און וועלטן-לייד

בויגן. דער פייל טרעפט דאָס לעמעלע. ער לאָזט זיך מיטן מע-סער צו יעקבן. יעקב שליידערט זיין מעסער אַוועק און וויל נישט הרגנען. אדום וויל מיט אים זיך ראַנגלען. יעקב שטייט אומבאַוועגט. אדום כאַפּט אים אָן ביי די אָרעמס,—און פּלוצלונג זעט ער ווי ווייסע, גרויסע פליגלען, הערט זייער רוישן אַרום יעקבן.

ער קאָן יעקבן נישט בייקומען. און ווידער פאַלט ער געבראָכן אויף די קני. נאָר דאָ קניט שוין יעקב נעבן אים. גוטע, טרייסט-פולע ווערטער שעפטשעט ער אים. אין ליבע נעמט ער אַרום אדומען, זיין בלוט-שונא, און דערלאַנגט אים זיין אייגענעם אָוונטגעטראַנק. נאָר אדום האָט אַ שבועה געטאָן. שטעכט יעקב מיט דעם מעסער זיינעם אין דעם ברודערס אָרעם און זייער בלוט מישט זיך. אין שלום צעשיידן זיך ביידע.

און יעקבס חלום—די סצענע מיט די מלאכים—קומט.

6

דריי דראַמען—אַריינגעשפּאַרט אין דער ראַם פון צוויי בילדער. דאָס ערשטע אַ קונסטווערק פון דראַמאַטישן אויפבוי, אַ מוסטער פון דראַמאַטישן דיאַלאָג, וואו יעדעס וואָרט רייסט זיך אַרויס מיט אַן אייזערנער נויטווענדיקייט, וואו ליידנשאַפטן פלאַ-קערן-אויף אין איינצלנע, נישט-דערזאָגטע, קוים אַרויסגעשטויסע-נע ווערטער, וואו כאַראַקטערן אַנטבלויזן זיך אין עטלאַכע שטריכן.

די צוויי אַנדערע דראַמען—אַ ביסל צו ברייטלאַך אין דער קאָנצעפּציע, צו ווייניק קאָנצענטרירט, צו ווייניק צונויפגעקנוילט, רייך אין שענקייטן און סימבאָלישע האַנדלונגען מיט אַ שטאַרקער בינע-ווירקונג, פון אַ קורצערן דראַמאַטישן אָטעם—אָבער פון אַן אומפאַרגלייכלאַכן אייביקקייטס-הויך אַרומגעוויוט.

דאָס גאַנצע—נישט אַ דראַמע פון איין גוס און אַליין ערשט אַ פאָרשפּיל צו אַ ציקל: די היסטאָריע פון דוד המלך, פאַרשיכורנדיק שיינע דיכטונג פון אַ רייכן דיכטער.

לעבן און מענטשן-גליק. אדומס ווייבער—ביידע פון פרעמדן שטאַם—פירן אַ שמועס. טעמפּעראַמענטפול, פאַרביסן, טיף אויפגערודערט איינע, שווער, פאַרשלאָפן, טעמפּ, אָפּגעלאָזן די צווייטע. אַ קנעכט איז אַוועק, אדומען די בשורה אָנזאָגן.

נאָר אָט קומט אדום, מיט אַ ספּאָרע הינט פונם געיעג. רבקה פאַרשטעלט אים דעם וועג. מיט צעניפּגעפּרעסטע ליפּן, מיט אויפגעהויבענע פויסטן מאַכט ער זיך פריי דעם וועג צום פאָטער. ער איז צו שפּעט געקומען. יעקב האָט שוין די ברכה אויסגענאַרט. איצט גוססט דער אַלטער יצחק. געבראָכן פאַלט אדום. אַ שלוכץ רייסט זיך אַרויס פון זיין ברוסט. אַ שרעקלאַכע שבועה קומט איבער זיינע ליפּן: ער וועט זיך נישט צורירן צו שפּייז און וויין און ווייב, ביז ער וועט נישט זען יעקבס בלוט. דאָס גיכסטע פערד וואַרט אויף אים געזאָטלט אין שטאַל. ער רייצט די הינט, גיט זיי צו שמעקן יעקבס קלייד,—זאָגט זיי צו דעם ברודערס פלייש—און שטורמט-אַוועק.

רבקה בלייבט אַ ווײַלע ווי געלעמט שטיין. דאַן הויבט זי זיך אויף, שטאָלץ און באַפעלעריש צווינגט זי אדומס ווייבער, אויף די קני פאַר יעקבן גאָט צו בעטן און פון איר מויל רייסן זיך אַרויס ווערטער, האַלב געבעט, האַלב באַפעל צו גאָט, ער זאָל אַ נס-טאָן און יעקבן אויסהיטן פאַר אדומס נקמה. פון אַ צערטלאַך מוטער-געפיל איבערגעגאָסן—ווערט זי מיט אַ לעצטן גרוס פאַר איר ליב קינד אין שטומען וויינען אַנטשוויגן.

דאָס צווייטע בילד: יעקב און זיין קנעכט אידניבעל אויף אַ באַרג—פאַר אדומען באַהאַלטן. יעקב טוליעט צערטלאַך אַ נאָר וואָס געבוירן לעמעלע. ער פילט דעם צער פון אַ יעדן באַשעפעניש, פון דער ארומיקער נאַטור, פון דעם אַלטן קנעכט. און ער וויל העלפן. אָט בויגט ער זיך צום קנעכט, שעפּטשעט אים ליבהאַרציקע ווערטער, וועקט אַלטע בילדער, גיסט-אַריין נייע האָפנונג, שיינקט אים די פרייהייט.

נאָר פלוצלונג באַווייזט זיך אדום מיט דער ספּאָרע קייכנדיקע הינט. זיין בליק איז פון האַס פאַרנעפּלט. יעקב שטייט רוהיק מיט דעם לעמעלע אויף דער ברוסט. אדום שפּאַנט דעם

הויבט זיך נישט אָן און לאָזט זיך נישט אויס. אַן עם הארץ, אַ גראָבער יינג, וואָס דערוועגט זיך די האַנט אויפצעהויבן אויף דאָס הייליקסטע, אויף תורה ומסורה, וואַרפט-צונויף יעקבס חלום מיטן גערענגל מיט גאָט, דאָס איבערבעטן זיך מיט עשון קומט ביי אים פאָר באַלד נאָך יעקבס אַנטלויפן פון באר-שבע. נייע פערזאָנען, פרעמדע מלאכים ווערן אריינגעפירט, געדאַנקען פון שפּעטערע צייטן וואַרפן זיך אַדורך און אַפילו סימבאָ-לען פון קריסטענטום—רחמנא לצלן—(„דער גוטער פּאַסטוך" מיטן לעמעלע) שאָטענען אַרום. אַלץ מיטן קאָפּ אַראָפּ, מיט די פיס אַרויף. נישט „אונזער" יעקב, נישט דער „יידישער" חלום!

פונם רוישיקן גאַסן-לעבן רייסן זיך אַריין גרילצנדיקע קולות, פרעמדע, רויע שטימען און צערודערן, צעטומלען.

זיי זיינען געגליכן צו יענעם שוסטער, וואָס צוגייענדיק צו אַ בילד פון דעם גרויסן רוימישן מאָלער, אַפּעלעס, האָט ער גע-האַט אָנצווייזן אַ וויכטיקן חסרון: דער שוך האָט געהאַט מיט איין קנעפּל צו ווייניק.

5

צוויי בילדער. און דריי דראַמען אריינגעשפּאַרט אין דער איינגער ראַם פון די צוויי בילדער.

אויפן פאָן פון מאָנומענטאַלע קובישע קוואַדרען דערהויבט זיך די געשטאַלט פון רבקה, קעניגלאַך אין איר שטאָלץ, מו-טערלאַך אין איר זאָרג, נביאיש אין איר ווייט-בליק, וואָס שוועבט איבער דורות און צייטן. אַ געשטאַלט, אויסגעהאַקט פון שטיין, ווי די קוואַדרען אַרום איר און דאָך פול פון אינערלאַכן, צאַפּל-דיקן, דורכגעווייטאָקטן לעבן. אין יעדן צאָל—אַ העלד.

יעקב האָט דעם פאָטערס ברכה אויסגענאַרט און איז נאָר וואָס אַוועק. טיפע נאַכט. פינסטערניש. בלייערנע שווערקייט פון שלאָף ליגט נאָך אויף די מענטשן אויסגעגאָסן. אָבער די אַט-מאָספערע איז ווי מיט עלעקטריציטעט געלאָדן. עס פילט זיך, אַז דאָ איז עטוואָס פאָרגעקומען, פון וואָס עס הייגט-אָפּ מענטשן-

זיך אַ טייל פּנים וועלט-לייד, פון יענעם צער, מיט וועלכן גאָט האָט די וועלט באַשאַפן, וואָס שפּאַנט זיך פון וועלט צו וועלט, פון אייביקייט צו אייביקייט, איבערדויערט דורות און וועלטן. מיטפילן וויל ער די גרויסע פיין, מיטליידן, גאָטס שולד אויף זיך נעמען, די וועלט פון איר צער אויסלייזן.

דאָס איז יעקבס געראַנגל מיט גאָט, אין אַ גייסטיקער ספערע פאַרפלאַנצט, מיט אַ דיכטערס אויג געזען, מיט אַ דיכטערס האַרץ געפילט.

4

מען וועט זיך אַמפערן: אידעע צי טענדענץ? דער דינער, איידעלער פאָדעם, וואָס ציט זיך דורך די אויסערע געשעענישן, פאַרקניפּט זיי, גיט זיי אַ טיפן זין, זייער סימבאָלישן באַטייט, זייער אייביקייטס-ווערט, צי דער גראָבער, פאַרביקער שטריק, וואָס שפּאַרט זיך ברייט אַריין אין דער האַנדלונג, פאַרשרייט די געשעענישן, שטעכט אין די אויגן, גרילצט אין די אויערן? איז דאָס געוואָלט, געמאַכט, געמלאָכהעט, אַריינגעטראָגן פון דרויסן, צי געפילט, געדיכטעט, פון אינווייניק אַרויסקוואַלענדיק, מיט דעם פּאָעטס שמערץ דורכציטערט?

דער בייזער געשוואוירענער קריטיקער און דער אויבער-פלאַכלאַכער טעאַטער-גייער צי לעזער וועט קודם כל זען די טענדענץ און זי נעמען פשטלען אויף זיין שטייגער: ווער עס וועט פאַרקרימען דאָס מויל, פאַרציען די ליפּן און אַוועקמאַכן מיט דער האַנט: נאַציאָנאַליסטישע איינגשאַפּט—רעליגיעזער שגעון—פאַרעלטערטער שטאַנדפונקט—פאַרגעסן ליד—פאַרהילכטער קלאַנג—„אתּה בחרתנו”-אידעאָלאָגיע. און ווער עס וועט קוועלן פאַר נחת און זיך פּאַטשן אין פּעטן בייכל: דאָס זיינען מיר—דאָס אייביקע פאָלק—אונזער שליחות, וועלט-שליחות—אויף זיך גענומען דער וועלטס צער—אויסלייזונג פון אייביקן צער—רבונו של עולמס קאָזאַקן—הייליקע גוואַרדיע.

און נאָך אַנדערע וועלן שרייען: שאַ! די גאַנצע מעשה

פאַר אים. און ער נעמט אַלץ אין ליבע אַרום. רעדט צו אַלעם און אַלץ רעדט צו אים: הימל און ערד, מענטש און חיה, שטיין און בלום.

נאָר אָט קנוילן זיך די געשעענישן צוזאַמען. די פּרוכט איז צייטיק, זיין טאָג איז געקומען. ער מוז אַליין מיט אייגענעם ווילן און אויף אייגענער אַחריות אַנטשיידן. מיט גאָט פּנים אל פּנים שטיין און פון זיינע הענט די ברכה נעמען און—די קללה. מלאכים שטייען אַרום אים אין ליכטיקן שיין געהילט. שטראַלנ-דיק שטראָמט אויף אים זייער גנאָד און זינגט אים דאָס גליק, וואָס וואַרט אויף אים. נאָר נישט דאָס וויל יעקב, נישט נאָך דעם גאַרט ער. נישט ערדישער גלאַנץ, נישט קעניגלאַכע פּראַכט זיינען זיין באַגער. דאָס פעט פון דער ערד, דער טוי פונם הימל, קאָרן און ווין—דאָס איז אדומס גליק. יעקב, וואָס האָט אַלע זיינע יונגע יאָרן אין טונקעלע פאַרגעפילן ציטערנדיק די גליק-לאַכע רגע אויסגעקוקט, ווען ער וועט פאַר דעם גאָט פון זיינע אבות שטייען, שטרעבט העכער, וויל מער—

אַז פון מיין מויל—שטענדיק פון דאָס ניי

זאָל פון זיין אייביקן ווילן ס'וואָרט צעקלינגען,—

אַז אייביק זאָל איך דאָ מיט מענטשן-טריט

זיין ווייטן גאָטס-וועג מיטגיין

און—פּיין אויסלייזנדיק מיט זיינע ווערטער—

זיין אייביק מויל און אייביקער מליץ ווערן

די מלאָכים פּעסן זיך אויף דעם חוצפּהדיקן פאַרלאַנג פון אַ בן-אדם, און נאָר סמאל, די טונקעלע שטים אין ליכטיקן מלאכים-כאָר, דער אַרויסגעשטויסענער מלאך, וואָס האָט אין זיך דעם צער פון דער גאַנצער שאַפונג איינגעזאַפּט, וואָרנט יעקבן, אַז בלוטיג שלאָגן וועט מען דאָס מויל, וואָס זאָגט-אָן גאָטס-וואָרט, אין פּנים אים שפייען און ווי אַ קרעציקן בעטלער פון דער טיר אַוועקיאָגן.

שווער ראַנגלט זיך יעקב. שטאָלץ וואַרפט ער אָפּ די הילף פון גאָטס שלוחים, די מלאכים—ביז גאָטס שטים לאָזט זיך פאַר-נעמען. און פריידיק די אָרעמס אויסגעשפּרייט, נעמט יעקב אויף

יובלען און טראַצן, גלעטן און טוליען, ווי אַ מוטערס געזאַנג, ציטערן, ווי אַן אָבקלאַנג פון אַמאָל געוואוסטע, לאַנג פאַרגעסענע היים-לידער—און צעשטראָלן זיך אין בילדער פון זעלטענער שיינ-קייט, פּאַרוועבן זיך צו געדאַנקען פון זעלטענער ריינקייט.

דאָס איז נישט גלאַט שענסטע שפּראַך, רייכסטע מוזיק, גע-צייג אין מענטשנס האַנט. דאָס איז דער סאַמע עצם, די טיפסטע הייליקונג פון דעם דיכטערישן ערלבעניש.

3

אַ ביבלישע אידיליע—דראַמאַטיש געזעען, דראַמאַטיש גע-פאָרמט, דראַמאַטיש פאַרטיפט. דרמאַטיש — נישט אין דער שול-אויסטייטשונג פון העלד און קאַמף, שפּיל און קעגנשפּיל. נאָר אין יענעם טיפן באַטייט, וואָס דרינגט-אַדורך אַ פּראָבלעם ביז אין די לעצטע קאָנסעקווענצן, קוקט-אַריין אין די אָנגעווייטאָקסטע אָפּ-גרונדן פון מענטשלאַכע נשמות, וואו טיפסטער צער און העכסטער עקסטאַז, גאָטספאָרלטיקע פרומקייט און נאָגגדיקסטע ספקות שטאַרן ביינאַנד מיט אויפגעריסענע אויגן.

אַ געוויינלאַך פאַמיליען-געשעעניש, וואו אַ קלוגער ברודער האָט ביי אַ נאַרישן ברודער דעם פאָטערס ברכה אויסגענאַרט, ווערט אויסגעווייטערט צו אַ וועלט-געשעעניש. פּראַגן ווערן אויפ-געוואָרפן, וואָס רירן-אָן מיט זייער אומדערשראָקנקייט דאָס טיפ-סטע, דאָס עצמדיקסטע פון דער מענטשהייט, וואָס שעפּן-אויס דעם לעצטן, פאַרבאָרגנסטן זין פון מענטשן-זיין און מענטשן-פּיין.

די ווערטער פון די פערזאָנען, זייערע מעשים באַקומען אַן אַנדערן באַטייט. נישט יעקב האָט זיין ברודער אָפּגענאַרט, נישט זיין מוטער האָט אים דערצו געהאָלפן, נישט יצחק האָט יעקבן געבענטשט. נישט זיי האָבן דאָס געטאָן, נאָר אַ העכערער ווילן דורך זיי—אַ פרעמדע, געוואַלדיקע קראַפט. זיי זיינען מער נישט אַ בלינד געצייג, ליים אין האַנט פון טעפּער.

וואָרום אויסדערוויילט איז יעקב און גאָטס גנאָד רוט אויף אים, אַ ל ץ, וו אָ ס ליידט, זוכט אים, רופט אים, קלאָגט זיך

גערדאַנק און — דאַן, „שווימסט״ דו מיטן סופליאָר, רעדסט, ווי דיר געפעלט, ווי מען רעדט אין גאַס, אין שענק, ביי דיין טאַטן אין שטוב, ביי דיין שכן אין קלייט.

לעבן, נאַטירלאַך לעבן—האָט מען דאָס גערופן.

לעבן, לעבן — האָט מען אין אַלע עקן געשריגען און גע- גרילצט

לעבן — —

2

דער נאַטוראַליזם האָט געלערנט: דער כאַראַקטער שאַפט, זיך זיין שפּראַך. אָפּשטאַמונג, סביבה, פּראָפעסיע, לעבנס-שטיי- גער בילדן-אויס די שפּראַך פון אַ יעדן מענטש. דאָ איז פאַר- קערט, די שפּראַך באַשאַפט זיך אירע כאַראַקטערן. אויס איר אַנטבלויזן זיך די קאָנטורן פון די געשטאַלטן, אין איר ראַנגלט זיך די אידעע. זי טראָגט דעם שווערן, שיינעם, פאַרשכורנדיק- שיינעם טורמיקן בנין פון דער דראַמע.

זי איז דער אָנהויב און דער סוף. זי איז דאָס שקארקסטע, דאָס עלעמענטאַרסטע, דאָס פּרימערע אין דער דראַמע. זי נעמט- אַרום די גאַנצע דיכטונג מיט אַ פייערדיקן אָטעם און דרינגט זי אַדורך מיט אַ שטראָם פון הייסן בלוט. זי קוואַלט פון די אורטיפענישן. ברענגט דאָס לעצטע, פאַרבאָרגנסטע, טיפסטע פון מענטשן-געפיל און מענטשן-געדאַנק.

שפּראַך, פערזן, ווערטער. זיינען דאָס נאָך ווערטער? זיי- נען דאָס נאָך פערזן? זיי שפּראָצן, ווי שטאָלצע בלומען אין אַ פאַרחלומט לאַנד און פאַרשכורן מיט זייער עגזאָטיש שטאַרקן ריח. זיי שימערן אין אַלע פאַרבן פון רעגנבויגן. זיי שאַלן דראַמאַטיש- האַרט, קלינגען ליריש-ווייך, מורמלען אידיליש-מילד. זיי זילבערן זיך אין קלאַנג פון קוואַל, צעברומן זיך אין בת-קול פון שטיין, צעזינגען זיך אין מלאכים-געזאַנג, זיי שטראָמען אין ליבע, פאַר- בייסן זיך אין האַס, צעוויטאָקן זיך אין צער. זיי צעגיסן זיך ווי תפילות און טראָגן זיך שווער און געהויבן ווי ברכות. זיי

ריכאַרד בער־האָפֿמאַן: יעקבֿס חלום.*)

1

מען האָט ביטער געחוזקט: פּערזון? פּערזון?! דראַמע אין פּערזון?! וואו איז דאָס געהערט געוואָרן, אַז אַ מענטש זאָל פּלוצלונג מיר נישט דיר נישט, אָנהויבן רעדן אין ריטמען? אַ מענטש פֿון אַ גאַנץ יאָר, אַ געוויינלאַכער בשר ודם? איז דאָס נישט אַ לייטישער געלעכטער?

יאָ, יענע מלכים אין די אַלטע דראַמען—דאָס איז אַן אַנדערע זאַך. זיי גלויבט מען נישט זייערע מלוכות, נישט זייערע יסורים און ממילא נישט זייערע פּערזיקע דרשות.

אָבער אַ היינטיקער מענטש, וואָס וויל היינטיגע מענטשן מיטרייסן, מוז צו זיי רעדן אויף זייער שפּראַך, אויף זייער אייגענעם וואָכעדיקן לשון.

אַזוי האָט געטענעט דער נאַטוראַליזם.

און דער אַקטיאָר האָט געריבן צופֿרידן די הענט: אַ מחיה! אויס דיקציע, פּטור פֿון דעקלאַמאַציע, פּטור פֿון האַרטער יאָרנלאַנגער צוגרייטונגס-אַרבעט, פֿון שווערן איינקנעלן, פֿון זוכן דעם ספּעציפֿישן דיכטערישן ריטם, פֿון קלאַנגלאַכן באַהערשן די ראָל. דו וואַרפֿסט אַן אויג אויפֿן בינטל פּראָזע, לויפֿסט אַדורך דעם

---

*) Jaakobs Traum, ein Varspiel von Richard Beer-Hofmann. Berlin 1920

פון הויפטמאַנס דראַמע אין איר איבערצייטליכקייט. אָבער דער געשריי פון דעם דערנידריקטן און געפייניקטן מענשן-ברודער מאָנטעצוטאַ, פון דעם שווער אַנטוישטן און טיף-באַליידיקטן, וועט זיך היינטיקן טאָג מיט אַ הילכיקן עכאָ אָפּרופן בײַ אַלע די, וואָס בויגן זיך אין שטומען צאָרן אונטער דער געפּאַנצערטער פויסט.

קיין שטומער קרבן, אַ שטילער טויט, נאָר אַ ט אַ ט, וואָס הילכט און שאַלט, וועקט און רופט.

דידאַקטיקע דראַמאַטישע „פאַנטאַזיע" איז אין הויפּטמאַנס שאַפן דער צווייטער פּרוב צו דראַמאַטיזירן אַ היסטאָרישן שטאָף. דאָס ערשטע מאָל האָט ער אין „פלאָריאַן גייער" געפּרובט די מאָדערנע טעכניק פון „די וועבער" אַריבערטראָגן אין אַ היסטאָריש בילד פון די דייטשע פּויערים-אויפשטאַנדן: די מאַסן אַוועקשטעלן אַלס העלד פון דער דראַמע. דאָ קאָנצענטרירט ער זיך נאָך דעם קלאַסישן מוסטער אויף איין פּערזאָן, דעם קייזער מאָנטעצומאַ. אויך די איבריקע נעמען זיינען היסטאָרישע. אָבער מער נישט די נעמען. די כאַראַקטערן — קליינע מייסטערשטיק פון פיינער כאַראַקטעריזירונגס-קונסט, וואו אַ געשטאַלט איז מיט עטליכע שטריכן ווי לעבעדיק אַוועקגעשטעלט פאַר אונז — דאָס זיינען פּראָדוקטן פון דעם דיכטערס פאַנטאַזיע, אין זייער צייט און זייער סביבה געזען.

דער פּערז — דער שפּאַנישער פּירפּיסיקער טראָכיי — שאַפט אַ לעבעדיקן, קורצן דיאַלאָג, וואָס ווערט נאָר טיילמאָל באַ דעם פּלפּול צווישן די כהנים נודנע און שלעפּענדיק. דער בוי פון דער דראַמע דערנענטערט זיך צו דער אַנטיקער קלאַסיק. זי איז נישט איינגעטיילט אין אַקטן, נאָר אין סצענעס, אין דער ערשטער העלפט פאַרקניפּט און הויבט זיך די האַנדלונג און פאַלט אין דער צווייטער העלפט פון די עלף סצענעס באַרג-אַראָפּ. אויך אין בוי זיינען די כוהנים-סצענעס די שוואַכסטע.

4

עס וואָלט פאַלש געווען, אַרויסצודרינגען פון דעם „ווייסן משיח" פּאָליטישע טענדענצן, וואָס האָבן אַ דירעקט שייכות מיט דער נאָענסטער פאַרגאַנגנהייט אָדער מיט היינטיקע געשעענישן. ווי אין יעדער ריינער דיכטונג ליגט אויך דער ווערט

ווערטער פליען אים פון מויל. און ווי מיט אַ טייוולאָנישער קראַפט הויבען זיך אָן צו שיטן פון דאָס ניי פיילן. שווער פאַר-וואונדעט פאַלט מאָנטעצוטאַ אַנידער.

וואָס ער האָט געזאָגט—הערען מיר נישט. אָבער די לעצ-טע ווערטער, וועלכע .דער שווער־פאַרוואונדעטער שליידערט אַרויס צו די אַרומיקע, מאַכן אַלץ קלאָר; עס איז אַ פאַרצווייפעלטער רוף צו נקמה:

פאַרטרייבט די רויבער־באַנדע!
פאַרטיליקט זיי, די שרצים, פון דער ערד!
שפּרייט גיפט און גריבער גראָבט!
באַכטקעס שטעלט און נעצן לייגט!
פאַר'גנב'עט זיך דאַן, ווען זיי שלאָפן
און הרג'עט, הרג'עט אָן רחמנות
אָט די אומריינלאַכקייט,
וואָס האָט פאַרשוועכט
דאָס פנים פון דער ערד
מיט אירע שרעקליכע אכזריות!

3

אַ דראַמאַטישע „פאַנטאַזיע" רופט זיך די דיכטונג און „דער ווייסער משיח" איז איר טיטעל. אָבער נישט דער וואויל-יונגישער קאָרטעז איז דער העלד פון דער דראַמע, נאָר דער שווער גע-פּרובטער און שווער געשטראָפטער מאָנטעצוטאַ. די געשטאַלט פון אַ שוואַכן מלך, פון אַ שוואַכלינג אויפ'ן טראָן, איז נישט ניי און נישט אָריגינעל. צו אַ ליידענדיקער פערזאָן אַלס העלד פון אַ דראַמע איז מען שוין צוגעוואוינט בײַ יענעם דיכטער, וועמענס האַרץ פלאַמט מיט ליבע פאַר די דערנידריקטע און נעפּייניקטע. ניי און אינטערעסאַנט איז אָבער די אַ נ ט וו י ק ל ו נ ג פון דעם כאַראַקטער פון דער הויפּט־פערזאָן. אַ שטילינקער שוואַכינקער מענש מיט אַ קריינקליך געמיט וואַקסט-אויס צו אַ שטאַרקן העלד מיט אַ קלאָרן ווילן, דערהויבט זיך צו אַ גרויסער טאַט, וואָס מעקט אָפּ אַלע זינד, רייניקט און באַפרייט. עס איז נישט

פאַנטאַזיעס און חלומות און פילט זיך איינזאַם און עלענט אויף דער וואָר, האָט ער לאַנג מיט דער טיפסטער שפּאַנונג אויסגע-קוקט דעם „ווייסן משיח“ און איצט נעמט ער אויף דעם שפּאַנישן אַוואַנטיוריסט מיט אָפענע אָרעמס, גיט אים אַלץ אַוועק, גליקלאַך, וואָס ער קאָן שיינקן.

אָבער ביטער ווערט דער מעקסיקאַנישער קייזער אַנטוישט, שווער מוז ער אָפּקומען פאַר זיין גלויביקייט. אין מאָמענט פון העכסטן ליבע-עקסטאַז, ווען ער גיט אַוועק די שפּאַניער דאָס טייערסטע, וואָס ער פאַרמאָגט, זיינע יונגפרויליכע טעכטער, לאָזט אים קאָרטעז שמידן אין קייטן. אַ שווערער ליידענס-וועג עפענט זיך איצט פאַר מאָנטעצוטאַ. פון איין דערדנידערונג צו דער צווייטער שלעפּט ער זיך. ער ווערט אַריבערגעפירט אין דעם שפּאַנישן קוואַר-טיר און מוז צוקוקן, ווי די צעווילדעוועטע שפּאַניער, וואָס האַלטן אין איין רויבן און פּאַקן-אָן זייערע הייזער פול מיט גאָלד, שעכטן אויס בעת אַ רעליגיעזן יום-טוב די חשוב׳סטע איידעללייט פון לאַנד.

דאָס פאָלק, אַרויס פון די כלים, בונטעוועט זיך קעגן די פרעמדע פאַרכאַפּער. נישט קאָנענדיק בייקומען די שטורמענדיקע מאַסן, פאָדערן די שפּאַניער, אַז מאָנטעצוטאַ זאָל, אָנגעטון אין די בגדי-מלכות, אַרויס צו די קעמפענדיקע און איינהאַלטן דעם שטורם. ער זאָגט זיך אָפּ. נישט זיין איינציקער אויפריכטיקער שפּאַנישער פריינט, נישט דער גלח, וואָס זאָגט אים צו עולם-הבא, נישט קאָרטעז, נישט זיין אייגענער זון, וועמענס לעבן עס הענגט דערפון אָפּ, קאָנען בעת אים דאָס פועלן. שפּאַנישע זעלנער רייסן פון אים מיט געוואַלט די קליידער אַראָפּ, מאַכן חוזק פון דעם קלאָגעדיקן באַשעפעניש, שלאָגן אים מיט רימענס איבער דעם קאָפּ.

נאָר פּלוצלונג בייט זיך זיין זין. דאָס פאַרטונקעלטע באַ-וואוסטזיין ווערט קלאָר: ער שטימט־איין. אַליין גייט ער אַרויס אויפ׳ן דאַך. אין זיין גאַנצער אַלטער קעניגלאַכער פּראַכט באַווייזט ער זיך צו זיין פאָלק. מאָמענטאַל הערט דער קאַמף אויף, עס ווערט טויטשטיל. דער קייזער הויבט-אָן צו רעדן, פלאַמענדיקע

מענשן, די כחות גייען זיי אויס, זיי קאָנען נישט מער דער־טראָגן דעם עול פון לעבן. פּאַמעליך פּאַרווישן זיך אין זייערע אויגען די ליניעס פון רעאַלן לעבן, זיי הויבן־אָן צו לעבן אין אַ וועלט פון חלומות און זעעענישן. מאָדנע אידעען נעמען געשאַ־פן, וואַנדערן אין פאָלק, וועבן זיך, פּאַרקניפּן זיך צו אַ נעץ פון לעגענדן. ווי דער מענש איז דאָס גאָר יונגע און גאָר אַלטע פאָלק נוטה צו חלומות. אין זיין יוגנט חלומ'ט אַ פּאָלק וועגן קאַמף און טאַט, אויף דער עלטער וועגן אייביקן שלאָף אין די געבענשטע פעלדער, יועגן אַ זיסן טויט בנשיקה. די אידעע פון אויסלייזונג ווערט געבוירן, אויסלייזן פון עו'רדישן פיין און ערדישן צער.

ווי וואָלט מען זיך דען אַנרערש געקאָנט אויסטייטשן יע־נעם פאַקט, וועלכער איז פאַר דעם היסטאָריקער ביז היינט גע־בליבן אַ רעטעניש: אַ הייפעל שפּאַניער, אַ מאַן עטליכע הונדערט, מיט דעם אוואַנטיוריסט קאָרטעז בראש, קומט אין אָנהויב פון דעם זעכצענטן יאָר־הונדערט קיין מעקסיקאָ, אין אַ פרעמד, אומ־באַקאַנט לאַנד, און דאָס מיליאָנען־פאָלק שטעלט זיך זיי נישט אַנטקעגן, אַ שטאָט נאָך אַ שטאָט עפענט זיי די טויערן, אַ לאַגד נאָך אַ לאַנד גיט זיך זיי איבער.

דאָ האָט דער גאולה־געדאַנק געווירקט. אין די ווילדע אַצטעקישע שבטים לעבט דער גלויבן, אַז נאָך דריי טויזנט יאָר וועט דער זון־גאָט, וועלכער האָט די מלוכה געגרינדעט, ווידער אויף דער ערד אַראָפּנידערן און זיינע געטרייע קינדער אויסלייזן. אַז די ערשטע קלאַנגען וועגן די ניי־אָנגעקומענע פּאַרשפּרייטן זיך, ווי וועגן געטער־מענשן, וואָס באַפעלן דעם בליץ און דונער, וואָס

הימעלפאַרב אין זייערע אויגן
ליכטיקער גלאַנץ אין הייליקן פּנים
גאָלדענע שטראַלן—זייערע האָר

גלויבט דער שוואַרצער קייזער פון די אַצטעקן, מאָנטעצוטאַ, אַז דאָס זיינען יענע ווייסע געטער, וועלכע די הייליקע מסורה זאָגט אָן. אַ קראַנקער מענש, וואָס לעבט מער אין דער וועלט פון

דער דייטשער גייסטיקער פירערשאַפט אין דער ערשטער מלחמה-צייט: באַ ווען דער פאַרשטאַנד איז נישט געבליבן שטייען, איז אַ סימן, אַז ער האָט קיינמאָל קיין פאַרשטאַנד נישט געהאַט".

בעסער כאַראַקטעריזירן דעם צושטאַנד פון פאַרגליווערונג און גייסטיקער געלעמקייט אין די ערשטע מלחמה-יאָרן האָט מען נישט געקאָנט. עס איז געווען אַן אַלגעמיינער שטילשטאַנד אין דער דיכטערישער שאַפונג. און ערשט אין די לעצטע יאָרן, אונטער דעם דרוק פון די רעוואָלוציאָנערע געשעענישן האָט די דאָזיקע פאַרגליווערונג פון די גייסטער נאָכגעלאָזט. שווערע פראַגן האָבן גענומען טיף עגבערן די מחות: מעג מען מענשען מאָרדן אין נאָמען פון קולטור און ציוויליזאַציע? דאַרפן זיך מענשן לאָזן אויסקוילן ווי שאָף?

דער היסטאָרישער מאַטעריאַליסט האָט אַ גרייטן ענטפער אויף אַלע קשיות: די פּרוכט איז צייטיק געוואָרן, דעם היימישן אימפּעריאַליזם איז צו ענג געוואָרן אין די ד' אמות פון זיינע גרעניצן, איז ער אַרויס פרעמדע לענדער איינגעמען. אָבער פאַר דעם, וואָס איז געוואוינט זיך טיפער צו פאַרטראַכטן, זיינען אַ סך זאַכען נישט געווען קשה. יאָ אימפּעריאַליזם, רעכט מלחמה-- אָבער ווי קאָן מען זיך אויסטייטשן דעם מאַסן-פּסיכאָז, די ערשיינונג, אַז מיליאָנען מענשן לאָזן זיך פירן גלויביק און פריידיק צו דער שעכט-באַנק, אַז זיי גייען שטראַלענדיק און זינגענדיק, ווי פון אַ געהיימער קראַפט פאַר'שכור'ט און פאַר'כשופט אין טויט אַריין?

דאָס האָט דער טרוקענער היסטאָריקער נישט געקאָנט פאַרענטפערן. דאָ האָט געמוזט קומען דער דיכטער מיט זיין אינטואיציע, מיט זיין טיפער קענטניש פון די פאַרבאָרגענע כחות פון דער מענשליכער נשמה. ער ווייסט, אַז גרויסע געשעענישן וואַרפן יעדעס מאָל שאָטן פאָראויס — אין מענשליכן גייסט. איידער די פאַקטן נעמען אָן זייער בלוטיקע ממשות, ווערן זיי צוגעגרייט אין מענשליכע נשמות—אין די נשמות פון יחידים און מאַסן.

קולטורן ווערן גרוי און אַלט, מיד און אָפּהענדיק — ווי

שונגן. אַ ברייט געביט, וואָס נעמט אַרום דראַמאַטיק, עפּיק און ליריק, אויסגערייפטע, פאַרענדיקטע ווערק און קורצע פראַגמענטן, פון דער ערשטער פעדער אין דרוק געגעבן. אַ שווער געראַנגל פון אַ רייכער, ערליכער דיכטער-נאַטור, וואָס זוכט אַלץ נייע וועגן, מיידט-אויס דעם אויסגעטראָטענעם שליאַך אפילו פון איי-גענע פריערדיקע שאַפונגען, פאַלט און זיגט, בלאָנדזשעט און שטרעבט צו אַלץ ווייטערע, אַלץ העכערע צילן.

אין דער הקדמה צו זיין ערשטער זאַמלונג פון לירישער פּאָעזיע „דאָס בונטע בוך" (1885), וואָס איז נאָר אין עטלאַכע עקזעמפּליאַרן צווישן זיינע נאָענסטע פריינט פאַראַן, שרייבט דער דיכטער: „ווי אַ ווינט-האַרפע זאָל זיין דיין גשמה, דיכטער! דער לייכטעסטער הויך זאָל זי באַוועגען. און אייביק מוזן די סטרונעס ציטערן אין אָטעם פון דעם וועלט-ווייטאָק; ווייל דער וועלט-ווייטאָק איז דער וואָרצעל פון דער הימעל-ביינקשאַפט. אַזוי שטעקט דער וואָרצעל פון דיינע לידער אין דעם ווייטאָק פון דער ערד; אָבער זייער קאָפּ קרוינט הימעלס-ליכט".

דער ווייטאָק פון דער ערד איז דאָס ליכט פון דעם הי-מעל — דאָס זיינען די צוויי קוואַלן, פון וועלכע הויפּטמאַן האָט געשעפּט, דאָס זייגען די צוויי וועגן, אויף וועלכע זיינע ווערק באַוועגן זיך. און נאָר זעלטען אין די טיפסטע, אינטימסטע שאַפונגען פרובט ער צו פאַרבינדן ביידעס: דאַן שטייט ער מיט ביידע פיס אויף דער ערד און די הענט שטרעקט ער אויס ביינקענדיק צום הימעל.

צו דעם מין רעכענט זיך זיין לעצטע דראַמע: דער ווייסער משיח.

2.

אין דעם פּראָצעס, וואָס איז פאַרפירט געוואָרן געגן פריד-ריך אַדלער וועגן דערשיסן דעם עסטרייכישן פּרעמיער גראַף שטירק, האָט זיין פאָטער, דער נישט לאַנג פאַרשטאָרבענער פי-רער פון דער עסטרייכישער סאָציאַל-דעמאָקראַטיע, וויקטאָר אַד-לער טרעפענד געהאַט כאַראַקטעריזירט דעם זעלישן מצב פון

אַז די דייטשע אינטעליגענץ זאָל מאַכען אַ פרומען אָנשטעל, זוכען אַ פוילען תירוץ, זיך אויסדרייען מיט דער האַרטער „מלוכה-נויטווענדיקייט״, אָדער זיך פאַררופען אויף דער אייזערנער פויסט. אויף דער ברוטאַלער קראַפט, וואָס לאַכט-אָפּ פון שטיקלאַך פאַפּיר. און דע־מאָלט האָט הויפּטמאַן די אַלע, וואָס האָבן אין דער צייט, ווען אַ וועלט איז אין פלאַמען געשטאַנען און מענשן זענען ווי פליגען געפאַלן, זיך אָנגענומען פאַר אַ קונסטווערק, געענטפערט מיט פאָלגענדיקע ווערטער: די צעשאָסענע ברוסט פון אַ מענשען-ברודער טוט מיר מער וויי, ווי אַלע צעשטערטע קאַטעדראַלען פון דער גאַנ-צער וועלט.

איינפאַך און פשוט האָבן געקלונגען די ווערטער, אָרעם אין פאַרגלייך מיט יענע שרייענדיקע, קריעה-רייסענדיקע מליצות, וואָס האָבן געשיט פעך און שוועבעל אויף די באַרבאַרן פון דעם געגנערישן צד און צוגעדריקט אַן אויג אויף דעם באַרבאַריזם פון דעם אייגענעם צעיושעוועטן אימפּעריאַליזם. איינפאַך האָבן זיי געקלונגען און פאַר אַלע די, וואָס זיינען יאָרנלאַנג בלינד געווען אויף הויפּטמאַנ׳ס מענשן און טויב צו זיינע ווערטער, אַנטפּלעקט אַן איבעריק מאָל דאָס קערענדל פון זיין שאַפן: דאָס טיפע מיטליידן מיט דעם מענשליכן ווייטאָג, מיט דעם צער און פיין פון דעם מ ע נ ש ן - ב ר ו ד ע ר.

דאָס איז נישט יענץ וואָלוועלע געפיל פון רחמנות, פון „מ י ט ל י י ד״, וואָס צוקוקענדיק צו אַ פרעמד אומגליק, שאָקעלט עס צו טרויעריק מיט׳ן קאָפּ אין פאַרגיסט ביטערע טרערן, נאָר דאָס ריינע, הייליגע געפיל פון ברידערלאַכן מ י ט ל י י ד ן מיט דעם ליידענדיקן, געפייניקטן, דערנידריקטן מענשן-ברודער. דאָס געפיל, וואָס זויגט אין זיך אַריין דעם טיפן צער פון דער מענ-לאַכער נשמה, פון דער פאַרשוועכטער הייליקייט אין מענשן.

דאָס ברידערלאַכע מיטגעפיל — דאָס איז דער גרונד-טאָן, וואָס קלינגט אַדורך אין הויפּטמאַנ׳ס אַלע שאַפונגען, פון זיין דראַ-מאַטישן ערשטלינג „פאַר זון-אויפגאַנג״ ביז צו דעם לעצטן „וויסן משיח״. אַ ווייטער וועג פון העכער דרייסיק-יעריגן דיכ־טערישן שאַפן, רייך אין ערפאָלגן, אָבער אויך רייך אין אַנטוי־

געֶרהאַרט הויפּטמאַן: דער ווייסער משיח.

1

עס איז געווען אין ערשטן מלחמה-יאָר. מיט אַ שטורמישן אימפּעט האָבן זיך די באַוואָפענטע אימפּעריאַליזמען, ווי הונגערי־קע וועלף געוואָרפען איינע אויף דער אַנדערער. אין איר בלינ-אכזריות האָט די בלוט־דורשטיקע חיה חרוב געמאַכט אַלץ, וואָס זי האָט באַגעגענט. איינס פון די שענסטע קונסטווערק פון דער וועלט-אַרכיטעקטור, די קאַטעדראַלע פון ריימס איז געפאַלן דער ערשטער קרבן. די „קולטור וועלט״, וואָס האָט זיך ביז איצט רויק און שווייגענדיק צוגעקוקט צו דעם מאָרדען פון מענ-שען, איז אויפגעציטערט געוואָרן. פון אַלע זייטן האָבן זיך אַ שאָט-געטון פּראָטעסטן. פּאָעטן און ליטעראַטן, קינסטלער און גע־לערנטע, פּאָליטיקער און פּובליציסטן זענען אין אַ געמיינזאַמער ערקלערונג אַרויסגעטראָטן קעגן דעם „באַרבאַרישען״ אַקט.

מיט נאוה האָט די צביעות׳דיקע מערב-אייראָפּעאישע ציווין ליזאַציע געשליידערט דעם דאָזיקן דאָקומענט דער דייטשער גייס-טיקער פּירערשאַפט: זעט, ווער איר זענט, איר, דאָס פּאָלק פון דיכטער און דענקער, דאָס פּאָלק פון געטע און שילער, פון קאַנט און העגעל, פון מאַרקס און בעבעל, מען האָט געוואָרט,

*) Gerhart Hauptmann : Der weisse Heiland, dramatische Phantasie Berlin 1920.

III

דראמע

מיט קליינינקע נשמהלאַך, האָבן זיי נישט דערשפּירט דעם האַרבן דופט פון אַ טראַגעדיע, וואָס וואַקסט אַריבער די מאָס פון אַ טאָגטעגלאַך געשעעניש.

הענשעל דער פורמאַן דערהויבט זיך איבער צייט און אָרט. זיין גרויסקייט איז אַ ריין מענטשלאַכע. נישט ביל־דונג, נישט סאָציאַלע שטעלונג, נישט גייסטיקע מאַכט דערהויבט אים, נאָר דאָס אומענדלאַכע לייד. נישט אַ שלעזישער בעל־עגלה גייט דאָ אויס צאַנקענדיק, נאָר פאַר אונזערע אויגן ווערט גע־פייניקט און געמאַטערט דער מין מענטש. אין אַ האַרטן קאַמף מיט דעם בלינדן, אומברחמנותדיקן גורל, אונטער דער דערדריקנדיקער משא, גייט צו גרונט אַ מענטשן־ברודער.

די דראַמע „הענשעל פורמאַן" איז נישט פאַרבונדן מיט וואָס פאַר אַ ס׳איז ליטעראַרישער תקופה און נישט מיט אַ נאַציאָ־נאַלער קולטור. טיף און עלטס אויסגעוואַקסן אויף דער שלעזי־שער ערד, איז זי פון אַ גאָט־געבענטשטן פּאָעט געגעבן געוואָרן במתנה דער גאַנצער מענטשהייט. און פּרובט מען ערגיץ וואו מיט סצענישע מיטלען צו פאַרבולטן מענטשלאַכע שיקזאַלן, טאָר מען נישט פאַרבייגיין פאַר איינעם פון די טיפסטע אויסדרוקן פון מענטשלאַכן צער.

דאָס האָט פאַרשטאַנען ה. ד. נאָמבערג, בעת ער האָט מיט צען יאָר צוריק דעם שלעזישן דיאַלעקט פון דעם דייטשן טעקסט איבערגעגעבן אויף יידיש. נאָר פאַר דער בינע איז די דראַמע געבליבן פרעמד. דאָס יידישע פּובליקום, וואָס האָט דע־מאָלט פאַרפילט דאָס יידישע טעאַטער, האָט נישט געקאָנט משיג זיין דעם טיפן טראַגיזם, וואָס שטעקט אין דער הויפּטגעשטאַלט. און דעריבער האָט יעקב גאָרדין, וועלנדיק דערנענטערן די פרעמ־דע וועלט צום יידישן טעאַטער־גייער, איבערגעמאַכט דעם סיוזשעט אין זיין „שבועה".

היינט איז דער פאַרמיטלער איבעריק. דאָס יידישע פּובלי־קום, וואָס קומט היינט אין טעאַטער, וועט זוכן און געפינען אַ דירעקטן וועג צו געראַרט הויפּטמאַנס הענשעל פורמאַן.

יאַנואַר 1919.

לעבט איבער אין אַ וואונדערלאַכן חלום איר אייגענעם גן-עדן און איר אייגן תחית-המתים, איז קיין דראַמאַטישע געשטאַלט נישט. צו ווייניק בלוט אין אירע אָדערן, צו ווייניק פליש אויף אירע דינינקע ביינדעלאַך. אַ שטאַרקע געשטאַלט, וואָס שטייט פעסט אויף דער ערד און מיט איר גרויסן ווייטאָק דערגרייכט זי די טויערן פון הימל, האָט זיך אים איינגעגעבן צו שאַפן דריי יאָר שפּע-טער אין „הענשעל פורמאַן״.

הענשעל איז אַ פשוטער בעל-עגלה, אַ קנאַפּער יודע-ספר, מיט גאָר אַ ווינציקן אינטעלעקט, אָבער מיט אַ ריין, קינדיש גע-מיט. שווער און ביטער קומט אים אָן צו פאַרדינען זיין ברויט. אָבער ער גייט פון גלייכן וועג נישט אַראָפּ. אַן אָרנטלאַכער מאַן, צו וועלכן „מען קומט פון נאָנט און פון ווייט האָלטן אַן עצה״. נאָר מיט איינמאָל פאַרלירט ער זיין גלייכגעוויכט אין לעבן. אַ פעקל צרות טוט זיך אויף אים אַ שאָט. ער פאָרט איבער זיין שענסטן הונט, דריי פערד פאַלן, דאָס ווייב ווערט קראַנק און שטאַרבט אַוועק, און באַלד דערויף דאָס קינד. דאָס לעצטע און איינציקע, וואָס ער פאַרמאָגט, דעם גוטן נאָמען, רויבט אים אַוועק דאָס צווייטע ווייב, אַ ברוטאַלע פרוי מיט נידריקע פאַר-לאַנגען. זי איז אים אומטריי פון אַלע זייטן. אין די אַלע צרות זעט הענשעל אַ פרעמדע, פיינטלאַכע מאַכט, „וואָס שפּרייט אויס אַ נעץ פאַר זיינע פיס״. ווי אַ שטאַרקער בוים האַלט ער אויס איין שטורם נאָכן צווייטן. נאָר אַז דער לעצטער שטויס מצד דעם אומגעטרייען ווייב קומט, פילט ער, אַז ער מוז „דערוואָרגן ווערן״. ער ווערט שוואַך און אָפּהענדיק, ווי אַ קינד און, נישט זעענדיק קיין אויסוועג פאַר זיך, פאַרזונקען אין אַ טיפן יאוש, פאַרהילט אין פינסטערער מרה-שחורה, נעמט ער זיך דאָס לעבן.

די מעשה גופא האָט אויסגעוויזן אַזוי פראָסט און איינ-פאַך, אַז די אַלטע חסידים פון נאַטוראַליזם, וואָס האָבן געהאַלטן הויפּטמאַנען נאָך זיין „האַנעלע״ פאַר אַ פאַרפאַלענעם, האָבן דעם בעל-תשובה מיט אָפענע אָרעמס אויפגענומען און געזען אין זיין „הענשעל״ דעם „העכסטן פונקט פון דער מאָדערנער (זיי האָבן געמיינט: נאַטוראַליסטישער) קונסט״. קורצזיכטיקע מענטשלאַך

קור און איבסען, האט זיך אויך געפונען אן אומבאקאנטער דייטשער יונגערמאן מיטן נאמען געהארט הויפטמאן. די ערשטע פיעסע „פאר זון־אויפגאנג״ פון דעמדאזיקן מחבר, וואס איז אויפגעפירט געווארן אין ערשטן יאר פון דער „פרייער בינע״ (1889), האט ארויסגערופן א געוואלטיקן טומל. ביי דער פרעמיערע האט מען געזודערט, געפייפט, געטופעט מיט די פיס, אין צייטונגען און זשורנאלן, אין סאלאנען און געזעלשאפטן האט זיך צעפלאקערט דער קאמף צווישן דער נייער און אלטער שול. געהארט הויפטמאן האט געטראגן די פאן פון יונגן דור, ער איז געווארן **דער פאטער פון דעם דייטשן נאטוראליזם.**

באלד האבן זיך געפונען שארפע מוחות, שפיציקע קעפ, וואס האבן פון דער געזונטער רעאקציע אויף אן אפגעשטארבענער ליטעראַרישער תקופה געמאכט א דאגמע. זיי האבן זיך פארמאסטן מיט זייער קליינינקן פארשטאנד אפצוגרעניצן דעם גבול, וועלכן די פאנטאזיע פון א דיכטער טאר באין אופן נישט אריבערטרעטן. זיי האבן באשאפן דעם אייזערנעם קאדעקס פון „קאנסעקווענטן נאטוראליזם״ און האבן פארלאנגט פון יעדן פאעט, אז ער זאל חלילה וחס נישט אויף א האר אפטרעטן פון דער גראער וואכעדיקייט. מיט שטאלץ האבן זיי געקוקט אויף „זייער״ הויפטמאן, וואס האט גאר אין גיכן אנגעשריבן נאך עטלאכע נאטוראליסטישע פיעסען.

עס זיינען אבער קוים אריבער עטלאכע יאר, און דער וועלט־בארימטער נאטוראליסט איז ארויס מיט א נייער בינעדיכטונג „האנעלע״ (1896), וואס איז וויט געווען פון קאזיאנעם נאטוראליזם. א חלום פון א פארמאטערטער, איידעלער און צארטער קינדישער נשמה, איינגעטונקען אין פאעטישן ראמאנטיזם. ווידער אמאל איז די וועלט נשתומם געווארן און די שופטים, וואס האבן דעם דיכטערישן טאלענט געמאסטן אויף איילן און געוואויגן אויף קווינטן, האבן גאר נישט צופרידן געדרייט מיט די נעז.

אין „האנעלע״ האט זיך הויפטמאן מוטיק ארויסגעריסן פון די איינגע ד'אמות פון נאטוראליזם, נאר אן אמתע דראמע צו שאפן האט ער נישט באוויזן. דאס יונגינקע מיידעלע, וואס

טוראַליזם", האָט אַרויסגערופן אַן איינפאַכער אַרבעטער. אין אַ בערלינער פאַרזאַמלונג אין יאָר 1889 האָט אַן אַרבעטער דערקלערט, אַז די אַרבעטנדיקע מאַסן ווילן זיך נישט מער לאָזן זיילן פון נאַרישע, וואָלוועלע שונד-פיעסען, וואו גראַפן און פירשטן וואַרפן אַרום זיך מיט פאַפירענע טויזנטער, וואו אַ באַנאַלע ליבעס-אינטריגע, וואָס נישט געשטויגן און נישט געפלויגן, קיצלט די חושים פון דעם פאַרגרעבטן באַלעבאָסל. דער אַרבעטנדיקער מאַן, וואָס זיין השפעה האָט זיך שוין אָנגעהויבן צו פילן סיי אין פּאָליטישן, סיי אין ליטעראַרישן לעבן, האָט פאַרלאַנגט אויך אויף דער בינע צו זען זיין גלייכן, איבערצולעבן זיינע אייגענע ליידן און פריידן, זיינע בייִנקשאַפטן און האָפנונגען.

און אויסען איז מען דעמאָלט געווען צו פאַרטרייבן פון די בינען נישט נאָר די פראַנטישע באַראָנען, וואָס ליבן אָרימע מיידלאַך און, צעשיידנדיק זיך מיט זיי, באַשיינקען זיי זיי רייך — נאָר אויך אַלע מינים פון מלכים און העלדן, אָנגעטאָן אין פאַפירענע קרוינען און באַגורט מיט הילצערנע שווערדן, וואָס האָבן זיך געפּלאָנטערט אין שווערע פערזיקע דראַמען, געשיט מיט אָנגעבלאָזענע מליצות און איינגעריסן די קוליסן פון אומגעלומפערטע סאַלאָנען און פּאַלאַצן.

די שטים פון דעם דרייסטן אַרבעטער, וועמענס נאָמען איז פאַרגעסן געוואָרן, איז נישט געבליבן אומגעהערט. עטלאַכע יונגע מענטשן, ליטעראַטן, זשורנאַליסטן, סטודענטן, בתוכם פּאַול שלענטער (דער שפּעטערדיקער דירעקטאָר פון דעם ווינער בורג-טעאַטער) טעאָדאָר וואָלף (דער הייַנטיקער שעף-רעדאַקטאָר פון „בערלינער טאַגעבלאַט"), מאַקסימיליאַן האַרדען (דער הייַנטיקער רעדאַקטאָר פון דער „צוקונפט") האָבן מיט אָטטאָ בראַהם (דעם שפּעטערדיקן דירעקטאָר פונם „דייטשען טעאַטער" און פאַרגענער רייַנהאַרדס) בראש געעפנט אַ „פרייע בינע", וואָס האָט געזאָלט דינען דער נייער קונסט. דידאַקטיקע נייע קונסט איז אויסן געווען צו געבן געטרייע בילדער פון טאָג-טעגלאַכן לעבן. צווישן די אויסלענדישע מחברים, וואָס זיינען אַריין אין רעפּערטואַר פון דער „פרייער בינע", צווישן טאָלסטאָי און זאָלאַ, גאָנ-

גערהאַרט הויפטמאַן: הענשעל פורמאַן.

(צו דער פרעמיערע).

אין אַ שלעזיש דאָרף האָט זיך אַ גוישער בעל-עגלה אויפגעהייגען, ווייל דאָס צווייטע ווייב האָט אָן אים געפּעלשט. אַ דייטשער דראַמאַטיקער, ביי וועמענס פאָטער אין פאַכטונג די געשיכטע איז פאָרגעקומען, האָט אין צוואַנציק יאָר אַרום געמאַכט פון דעם פאַל אַ דראַמע, און ווידער אין צוואַנציק יאָר שפּעטער עפנט אַ יידיש טעאַטער אין דער גרעסטער יידישער קהלה זיין רעפּערטואַר מיט דערדאָזיקער דראַמע.

וואָס פאַר אַ שייכות האָט דער וואַרשעווער ייד פון 1919 צו דעם דייטשן דראַמאַטיקער פון 1898, אָדער גאָר צו יענער פּשוטער מעשה, וואָס האָט זיך פאַרלאָפן ערגיץ-וואו אין אַ דייטש דאָרף?

אמת, דאָס שטיק איז געוואָרן באַרימט. עס איז געוואָרן געשפּילט אויף גאָר פיל בינען, אויף פיל שפּראַכן. עס האָט אַריינגעבראַכט דעם מחבר אַ קאָנקורס-פּרייז און האָט זיין נאָמען פאַרשפּרייט אין די ווייטעסטע ווינקעלאַך, וואו נישט זיין „פאַרזון-אויפגאַנג“ און נישט זיינע „וועבער“ האָבן דערגרייכט.

אין דער אייגענער היים איז דער מחבר פון „הענשעל פורמאַן“ קיין פרעמדער נישט געווען. אין די הייסעסטע טעג פון דער ליטעראַרישער רעוואָלוציע אין סוף פון די אַכציקער יאָרן איז ער געשטאַנען אין די פאָדערשטע רייען, האָט ער אָנגעפירט מיט איינעם פון די שווערסטע קאַמפן, וואָס זיינען ווען-נישט-איז פאַרפירט געוואָרן וועגן קינסטלערישע פראַגן.

מען דערציילט—און דייטשע פּראָפעסאָרן טוען עס, מעג מען זיי גלויבן—אַז די רעוואָלוציע אין דער דייטשער ליטעראַטור, וואָס האָט דערהויבן אויפן טראָן דעם „קאָנסעקווענטן נאַ-

ליטטיש נעמעל מיט ציצות און שבת-ליכט, מיט א יידישן אק-צענט און וואָלוועלער טענדענץ. נאָר מאַריאַ מירסקאַ אַלס יעווע-דאָכאַ האָט זיך דערנענטערט צו דער הויך פון וויספיאַנסקישער סימבאָליק און קנאַקע-זאַוואַדזקי אַלס שמואל האָט עטלאַכע מאָל אין איר דערמאָנט. אים איבריקן האָט מען די געהויבענע פּאָע-זיע פון „די ריכטער" און פון דעם בלוטיקן ליד „וואַרשאַוויאַנקאַ"— וואָס איז גלייכצייטיק אויסגעפירט געוואָרען — פאַרטייטשט אויף דער וואָכעדיקער שפּראַך פון דעם פּאַטריאָטישען פּאָלקס-פּיעסן-טרייבער אַנטשיץ.

און נאָך עטוואָס. באַ וויספיאַנסקי'ן איז די טראַגעדיע „די ריכטער" אַן איינאַקטער, דער העכסטער אויסדרוק פון דראַמאַטישער קאָנצענטריטקייט. די רעזשי האָט געפונען פאַר נויטיק אין מיטן שפילן, צוויי מאָל אַראָפּצולאָזן דעם פאָרהאַנג און אַזוי אַרום טיילן די דראַמע אין דריי בילדער און צערייסן די שטראַפקייט און שטרענקייט פון דעם טראַגישן געביי. געטע האָט זיך אַמאָל אַלס טעאַטער-דירעקטאָר דערלויבט קלייסט'ס איינאַקטיקע קאָמעדיע „דער צעבראָכענער קרוג" צו טיילן אין דריי בילדער, ביז היינט האָט אים נאָך די ליטעראַטור-געשיכטע דאס נישט מוחל געווען. דאָסזעלבע צו טון מיט אַ דיכטע-רישן געוועב פון דער מאָס, ווי „די ריכטער" — זאָל זיך אַ קליין רעזשיסערעל היטען!

אויגוסט 1919.

עוודאָכאַ פּאַלט פון נתן׳ס קויל און די ערדישע ריכטער, דער וואָיט, דער לערער און דער אַפּטייקער—ווידער פון דעם ריכטער אַלס גראָטעסק-קאָמישע סימבאָלן געזעען — קאָנען זיך אין זייער קלאָגעדיקייט נישט פונאַנדערקלויבן אין מאָרד, ווייזט אָן יהואש, ווי פון אַ רוח אלהים באַגייסטערט, אויפ׳ן אייגענעם ברודער אַלס חיב און דעם אייגענעם פאָטער אַלס מיטשולדיקן. „פאָטער״ איז זיין לעצט וואָרט, מיט אַ שוידעריק קול אויסגעשריגן. טויט פאַלט ער אַנידער צו די פיס פון דעם אַלטן. דעם פאָטער האָט גאָט שטראָפן געוואָלט פאַר זיינע שווערע זינד און ביי אים דעם ליכטיקען זון צוגענומען, דאָס פידעלע צעבראָכען, דאָס גע־ווויסען גע׳הרג׳עט. דערשלאָגן שטייט דער גרייז-גראָער שמואל, איינגעהילט אין אַ טלית, ביי דעם טויטן גוף פון זיין זון און פון זיין. מויל רייסן זיך אַרויס די אָנגעווייטאָקסטע האַרצרייסענ־דיקסטע ווערטער, וואָס זיינען ווען נישט איז געהערט געוואָרן.

אין אַ קאַלדעראָניש-פרומען טרייסט-וואָרט קלינגט אויס די דראַ־מע: „דו ווערסט מיר אומקערן אַלע, וועלכע דו האָסט צוגענומען, אָ, האַר. ווי עס שטייט געשריבן:דו ביזט, וועלכער דו ביזט געווען און ווערסט זיין״.

* * *

סטאַניסלאַוו וויספיאַנסקי האָט דאָס לעבען פון די יידן נישט געקענט. נישט אָנגעהויבען צו וויסען, וואָסנ און ווער און ווען. ער האָט די נשמה פון דעם יידן געקעט, זי איז איר טיף און ברייט אויסגעמאָסטען, אין אירע טונקעלסטע ווינקעלאַך אַריינגעלויכטען. מיט דעם כח פון זיין אינטואיציע אַרויסגעפילט די גאַנצע, שרעקלאַכע, אָפגרונט-טיפע טראַגעדיע פון דעם יידן: די צווייאיקייט, די אייביגע סתירה.

ווייל ער איז געווען אַ דיכטער.

* * *

זיין קללה איז געווען, וואָס אים האָט גע׳ירשנ׳ט אַ דור מיט קליינינקע השגות און גראָשענדיקע נשמה׳לאַך. ער האָט זיין גאַנץ לעבן פאַר זיינע דראַמען וועגען אַ פריי-לופט-טעאַטער אויף דעם שלאָס וואַוועל גע׳חלומ׳ט, און זיינע היינטיקע אויספירער האָבן אים פאַרשפאַרט אין די ענגע ד׳ אמות פון אַ נאַטוראַ־

נעבן דערדאָזיקער טראַגעדיע, אינערלאַך נישט גאַנץ אָרגאַניש מיט איר פאַרוואַקסן, הויבט זיך אויף אַ צווייטער טראַגישער בנין: די טראַגעדיע פון דעם אַלטן יידן שמואל און זיין זון יהואש. ווי יעוודאָכאַ איז מער נישט אַ סימבאָל פון אַ שטאַרקער, עלעמענטאַרער ליבע, איז דער אַלטער שיינקער אַ סימבאָל פון דעם יידן. די קאַלטע קרעמערדיקע אויסגערעכנטקייט, וואָס זוכט שטענדיק ריוחים אין שאַרט מיט גיריקע פינגער אוצרות, האָט זיך אין זיין נשמה באַהעפט מיט דעם מלכותדיקן גלאַנץ, מיט דער נביאשער בענקשאַפט נאָך גאָט. ער גנבעט און גזלט, שקרט און הרגעט און טיף אין זיין נשמה לעבט דער אייביגער געטלאַכער פונק, אין זיין טיפן צער בויגט ער זיך פאַר גאָט און הייליקט זיין נאָמען אויף דער ערד. דאָס איז די צווייאיקייט, די אייביקע סתירה אין דעם יידנס נשמה.

אויס דעם אַלטן שמואל שפּראָצן צוויי צווייגן. די ביידע זין נתן און יהואָש. דאָ שפּאַלט זיך שוין די יידישע נשמה אין צוויי דייטלאַכע סימבאָלן: דער יצר טוב און דער יצר הרע, דער וואָכעדיקער ברודיקער הענדלער מיט לעבעדיקער סחורה, און דער שבתדיקער, נשמה-יתירה-דיקער פידלער. פינסטער, שוואַרץ, ערדיש איינער—ליכטיק, זינגענדיק און שפּילנדיק, הימליש דער צווייטער. אין אַ גרויער פאַרבלאָטיקטער קאַפּאָטע, שטיוול פון רויער לעדער, אַ שוואַרצן ראָק, אַ שווערע דאָפּלטע גאָלדענע קייט איבער דער וועסט, אַ האַרט פנים, שוואַרץ באַוואַקסן—דאָס איז נתן. אַנ׳איידעל יינגעלע, מיט גאָלדיג-רויטע האָר, צאַרטער רויזיק-ווייסער הויט, אין אַ ווייס אָפּן העמד מיט אַ רויט בענדל, אין סאַמעטברוינע הויזן, שטענדיק דאָס פידעלע אין דער האַנט—דאָס איז יהואָש. שוין ריין איסערלאַך איז דער דיכטער אין דעם גאַנץ גענוי באַשריבענעם אויסזען און הילוך פון ביידע זין—פונקט ווי אין דעם פון ביידע עלעמענטן צוזאַמענגעשטעלטן אויסזען און הילוך פונם אַלטן פאָטער—אויסן געווען צו פאַרבולטן זייער סימבאָלישע איינדייטיקייט.

דער ליכטיקער יהואָש—דאָס איז שמואלס געוויסן. ווען

הויבן זיך אין זייער מאָנומענטאַלישקייט הויך איבער יעדער מענט־לאַכער מאָס.

קודם-כל יעוודאָכאַ. אַ גויע, וואָס דינט אין אַ יידישער קרעטשמע. איר פאָטער האָט זיין האָב ביים יידן דעם שענקער פארשכורט און די טאָכטער מוז פון קינדוואייז אָן שווער ביים יידן האָרעוועון. יאָרנלאַנג וויסט זי נישט פון קיין לעבן. מיט איינמאָל שיינט אויך איבער איר אַ ליכטיקער שטראַהל: ליבע. מיט דער גאַנצער שטורמישער ליידנשאַפטליכקייט פון אַ יונגער גע-זונטער פויערן-נאַטור ליבט זי. אָבער איר באַגער איז זינדיק: זי ליבט דעם, וועלכן זי דאַרף צו האַסן: אַ יידן, דעם שענקערס זון. דאָס איז איר טראַגעדיע. לעבן מיט אים קאָן זי נישט, דער-שטיקן איר געפיל, וואָס נעמט זי אַרום מיט אַ העליש פייער, אויך נישט. פאַר איר איז קיין אויסוועג נישטאָ. זי פלאָנטערט זיך אַלץ מער, זינקט אַלץ טיפער, דערהרגעט דאָס קינד פון איר גע-ליבטן און קאָן דאַן קיין רו נישט געפינען. וואו זי זאָל זיך ניט קערן און ווענדן, זעט זי די גוססדיקע אויגעלאַך, די אויסגע־שטרעקטע צאַפּלדיקע הענטעלאַך, הערט דאָס יאָמערלאַכע געוויין. האַלוצינאַציעס פייניקן זי: זי זעט, ווי מען שמייסט זי אין גהנום מיט פייערדיקע צונגען, זי זעט דעם אייגענעם פאָטער פאַר אירע חטאים ברענען, אין איר אין-לשערדיקער פיין רופט זי:

> ווייל מיר איז שלעכט, פאַרסמט מיין האַרץ,
> אין קייטן מיינע הענט געפענטעט
> און אויף דעם שטערן אויסגעברענט
> פון שאַנד דער פלעק,
> ווייל איך ליב און האַס
> און ווײן און שעם זיך
> די טרער צו ווייזן.,.

אין ערגיץ זעט זי נישט קיין הילף, קיין טרייסט פאַר זיך, נישט דער קסיאָנדז, נישט די קירך קאָן זי אויסלייזן, נאָר דער טויט. כי עזה כמות אהבה. אַ שאָס, וואָס פאַלט אין גערוּנגל צווישן איר געליבטן און איר ברודער, ברענגט איר די אויס־לייזונג.

פּיעסע „סענדזיאָוויע“. און צוטרעטן ווילן מיר צו איר נישט מיט דער קליינינקער מאָס פון אַ נאַטוראַליסטיש מיליע-שטיק, זי באַטראַכטן נישט פון דעם ענגן שטאַנדפּונקט פון יידישער פּאַרטייאישקייט. מיר ווילן נישט נישטערן טאָג-פּאָליטישע טענדענצן און נישט אַרויסכאַפּן עטלעכע שטריכן, נאַאיווקייטן און געשמאַקלאָזיקייטן, וואָס האָבן זיך פון דעם וואָכעדיקן גאַסן-לעבן אַריינגעריסן אין דער געהויבענער פּאָעטיש-געלייטערטער וועלט פון דער טראַגעדיע. מיר ווילן פּרובן טיפער אַריינדרינגען אין דעם תּוך פון דער דראַמע, אַרומנעמען דאָס גאַנצע דראַמאַטישע וועלטבילד און אַזויאַרום אויך דערקלערן דאָס יידישע אין אים, די יידישע סביבה און די יידישע געשטאַלטן.

אין די אויגן פון דעם אמתן דראַמאַטיקער קאָנצענטרירט זיך יעדעס געשעעניש צו אַ דראַמאַטישן קאַמף. צוויי וועלטן ווערן אַנטקעגנגעשטעלט, דראָענדיק איינע קעגן דער אַנדערער— צווישן זיי—אַ תּהום. וואָס טיפער דער תּהום, וואָס שאַרפער די הפּוכים, וואָס פאַרביטערטער, אומדערבאַרמדיקער, עלעמענטאַרער דער קאַמף—אַלץ געלאָדענער די אַטמאָספער, געשפּאַנטער די סיטואַציע, דראַמאַטישער די סצענע. וואָס קאָן אָבער נאָך שאַרפער זיין, ווי דער צוזאַמענשטויס פון דער יידישער און קריסטלאַכער וועלט ערגיץ-וואו אין אַ פאַרוואָרפן דאָרף אין גאַליציע? די פאַרשידנקייטן פון ראַסע און גלויבן האָבן דאָ אַ תּהום געשאַפן, הונדערטער יאָרן אָפּגעשיידקייט האָבן אים געגראָבן, עקאָנאָמישע, סאָציאַלע, קולטורעלע הפּוכים האָבן אים פאַרטיפט. דאָ ווירקט נאָך דער גלויבן מיט זיין אורקראַפט, דער צלם אויף דעם שיידוועג רעדט מיט אַ לעבעדיקער שפּראַך, טרייסלט אויף די טיפענישן פון נשמה, וואַרפט די גלויביקע אין שטויב, שטראָפט זיי האַרט און טרייסט זיי ליבע-פול.

אין דערדראָזיקער שטרענגער אַטמאָספער קלינגען אויס אין משך פון איין שעה צייט און אין ראַם פון איין אַקט דריי טראַגעדיעס פון דריי מענטשן. מענטשן? ניין, יעוודאָכאַ, שמואל, יהואָש—דאָס זיינען נעמען—צופעליקע און איבעריקע—פאַר סימבאָלן, וואָס וואַקסן אריבער יעדן מענטשליכן טיפּ, וואָס דער-

ציונג צו דער יידן-פּראַגע אין מיטלאַלטער, שאַפנדיק די גע-
שטאַלט פון „שיילאָק". מיט דעמזעלבן רעכט וואָלט מען געקאָנט
ריידן וועגן די מאָרן ביי שעקספּיר, מחמת אין צענטער פון זיין
אומשטערבלאַכער אייפערזוכטס-טראַגעדיע איז אַוועקגעשטעלט דער
מאָר אָטעלאָ.

פונדעסטוועגן וועלן זיך נאָך געפינען שרייבער, וואָס וועלן
באַווייזן מיט כמה וכמה טעמים, אַז דער פּוילישער דראַמאַטיקער
סטאַניסלאַוו וויספּיאַנסקי איז געווען אַ פאַרביסענער אַנטיסעמיט,
אַ תלמיד פון ראָמאַן דמאָווסקי, אַ נאָענטער שמעלקע צו אַנדזשיי
ניעמאָיעווסקי און אַ פאַברענטער חסיד פון דער „דוואַ גראָשע"
(אין קראָקע, וואו וו. האָט געלעבט, רופט זיך די צייטונג „גלאָס
נאַראָדו"), פון וואַנען ער האָט געשעפּט די ידיעות וועגן יידן.
זיי וועלן אָנווייזן אויף דער טראַגעדיע „די ריכטער", אויף די
געשטאַלטן פון „רחל" און „ייד" אין „וועסעלע" און אויף אַ
קליין לידל: „ביל או מניע קטאָש דירעקט פאָן ווין"*) וואו ער
חוזק'ט זיך אָפּ פון יידישן טיפּישן קולטור-מעקלער (געמיינט איז
דער ווינער געשמדטער ייד ראָזנער), וואָס לייגט אים פאָר, איבער-
זעצן זיינע דראַמען פאַר רעקלאַמס דייטשער אוניווערזאַל-ביב-
ליאָטעק.

די דערמאָנטע טראַגעדיע „די ריכטער" ווערט איצט
געשפּילט אין דעם היגן פּוילישן טעאַטער „ראָזמאַאיטאָשצי" און
עס לוינט זיך דעריבער אָפּצושטעלן אויף דערדאָזיקער אייגנאַר-
טיקער שאַפונג פון דעם גרויסן טראַגיקער.

סט. וויספּיאַנסקי פאַרנעמט אַ באַזונדערן פּלאַץ אין דער
אַנטוויקלונג פון דער פּוילישער דראַמע. אויך אין דער יידישער
ליטעראַטור לאָזט זיך פילן זיין השפּעה און דעם ערנסטן פאָר-
שער און דעם פאַראַנטוואָרטלאַכן קריטיקער פון דער יידישער
ליטעראַטור וועט אויסקומען נאָכצושפּירן די טיפע שפּורן פון
וויספּיאַנסקין אין די ווערק פון י. ל. פּרץ און א. ווייטער.

היינט ווילן מיר זיך נענטער צוקוקן צו דער אויסגפירטער

*) אַרויסגעגעבן נאָכ'ן דיכטער'ס טויט דורך ווילהעלם פעלדמאַן.

דער ייִד בײַ וויספּיאַנסקין.

צו דער אויספֿירונג פֿון „די ריכטער" אין טעאַטער „ראָזמאַאיטאָשצי"

אַ פֿאָלק, וואָס ווערט שטענדיק פֿאַרפֿאָלגט און געפּייניקט, פֿאַרלירט פֿאַמעלאַך די ריכֿטיקע באַציונג צו דער אַרומיקער וועלט. זײַן בליק ווערט פֿאַרנעפּלט, זײַן פֿעיִקייט קלאָר צו אורטיילן פֿאַרטעמפּט. אין אייביקן פּחד, שטענדיק אויף דער וואַך, נישטערט עס אין יעדן מענטש, אין יעדער דערשיינונג אַ באַציונג צו זיך, צו זײַן לייד און פּײַן. אומעטום זעט עס נאָר שונאים אָדער פֿרײַנט. די גאַנצע וועלט טיילט זיך אין זײַנע אויגן אין צוויי גרויסע מחנות: אַלע פֿרײַנט אויף איין זײַט, אַלע שונאים— אויף דער אַנדערער.

דערדאָזיקער איינזײַטיקער באַגרעניצטער קוק לאָזט זיך פּסיכֿאָלאָגיש אויסטײַטשן מיט דער נישט-זיכערקייט און וואַקלדיקייט פֿון דעם אייגענעם—סײַ פּערזענלעכֿן, סײַ נאַציאָנאַלן — „איך", וואָס מוז שטענדיק געפֿינען בײַ אַ צווייטן אַ באַשטעטיקונג אָדער פֿאַרניינונג, כּדי צו גלויבן אין דעם אייגענעם קיום. אַזאַ שטאַנדפּונקט איז אפֿשר ריכטיק און ביז צו אַ געוויסער מאָס אפֿילו געוואונשן אין דער ווירקלאַכֿקייט, אין פּאָליטישן לעבן, אָבער אין דער וועלט פֿון גײַסט איז ער זיכֿער פֿאַלש. די מאמרים וועגן „ייִדן בײַ שעקספּיר'ן" באַווײַזן, אַז חבֿרה ייִדישע אַרטיקל-שרײַבער זײַנען להוט נאָך טעמעס, און נישט, אַז דער גרויסער דראַמאַטיקער האָט געהאַט וועלכֿע נישט איז באַ-

צו דערדאָזיקער אַרבעט האָבן זיך אָבער צוגעקוקט און די פיינע אַנאָנסן האָבן געלייענט געזעלשאַפטלאַכע טוער, פּרעסע-פאָרשטייער, טעאַטער-רעצענזענטן, ליטעראַטן, די גאַנצע אַזוי-גערופענע געזעלשאַפטלאַכע מיינונג פון וואַרשע. אַחוץ דעם פלעגן די רעדאַקציעס באַקומען צוגעשיקט דייטשישע בריוועלאַך פון דעם הער דירעקטאָר, וואָס האָבן קיין שום ספק נישט געלאָזן, וואָס פאַר אַ מין פאַרשוין דער ווינער ליטעראַט-דראַמאַטורג איז. האָט אָבער איינער פון די באַרופענע היטער פון דער יידישער קונסט און קולטור געפונען פאַר נויטיג חוקר ודורש צו זיין דעם אינטערעסאַנטן פאַל, צו פרעגן, ווער איז דער אַנפירער און מיט וועמען גייט ער דאָס אין מלחמה אריין?

ביי אַלע קולטור-אומות מוז דער קאַנדידאַט, וואָס וויל איבערנעמען די פירונג פון אַזאַ וויכטיקער קולטור-אינסטיטוציע, ווי דאָס טעאַטער, באַווייזן זיינע קוואַליפיקאַציעס, זיינע מעלות און חסרונות ווערן אויסגעפאָרשט, מען פרעגט זיך נאָך, וואו ער האָט זיך טעאָרעטיש און וואו פּראַקטיש צוגעגרייט צו דער שווערער פּראָפעסיע, וואו ער האָט סמיכה באַקומען, וואָס ער האָט אויפגעטאָן. לויט די פּרייסישע פּאָליציי-דינים מוז דער קאַנדידאַט אויף אַ טעאַטער-דירעקטאָר זיך פאַר דעם פּאָליציי-פּרעזידענט לעגיטימירן פון זיין קינסטלערישער, מאָראַלישער און מאַטעריעלער סאָלידקייט.

און ביי אונז? ווען אַרט עס, אַז אַ קראַנקער גראַפאָמאַן שלעפּט אַרויס מענטשן פון באַלעבאַטישע פּרנסות, פּאַרדרייט זיי אַ קאָפּ מיט טעאַטער, רודערט-אויף די געזעלשאַפט און דיסקרעדיטירט אויף אַ לאַנגער צייט די אידעע פון אַ יידיש טעאַטער צוליב אַ נאַריש שרייבאַכץ? ווער רעכנט נאָך, וויפיל פריינט און אָנהענגער בפרט צווישן די אינטעליגענטע קרייזן דאָס יידישע טעאַטער האָט דורך דעם עקספּערימענט פאַרלוירן? וויפיל מענטשן האָבן פאַרלוירן דעם צוטרוי צו יעדן נייעם פּרוב אויף דעם-דאָזיקען געביט? ביי וויפיל לייט איז אָפּגעשוואַכט געוואָרען דער גלויבן אין אַ גוט יידיש טעאַטער? וויפיל אַרבעט וועט נויטיג זיין, כּדי ווידער צו געווינען דעם צוטרוי פון דידאָזיקע שיכטן?

מאַי 1919

טיקער יאָגט אַרום אויף דער בינע און פּאַטשעט מיט די הענט. עפּיס אַ פריסטאַוו קומט אַריין מיט אַ דריי מנינים גאָראָדאָוואָיס, זשאַנדאַרמען, אָפיצירן, שפּיאָנען, זעלנער. ער וויל אַרעסטירען דעם גראַף, דאַן דעם ברודער פון דער העלדין, ישובט זיך לאַנג און צום סוף דערשטעכט ער די העלדין גופא, די געליבטע פון דעם גראַף.

די אַפּישן האָבן אפילו אָנגעזאָגט, אַז מאָנטאָג און דינסטאָג וועלן דער גראַף, זיין געליבטע, דער רעזשיסער און דער פריסטאַוו נאָכאַמאָל בפני עם ועדה אָבטאָן די אייגענע מיאוסע געשיכטע, נאָר—אָן דער הקדמה פונם מחבר. צו דעם איז אָבער נישט גע- קומען. די מאַשיניסטן, וואָס האָבן נישט באַקומען קיין געזשע, האָבן פאַרשטרייקט, דער קאַסירער האָט צוגענומען די לייזונג פון דעם ערשטן אָוונט פאַר דער קויציע, וואָס ער מאָנט צוריק ביים דירעקטאָר און אַחוץ די רעצענזיעס פון די יידישע צײַ- טונגען וואָס זיינען נישט געווען ביי דער פּרעמיערע און גע- לאָפן אויף צו מאָרגנס כאַפּן אַ קוק אויף דער פּיעסע, זיינען קיין בעלנים אויף קיין בילעטן נישט געווען. אַזוי איז נעבאַך דער יונגער „בצלאל” נפטר געוואָרן, נישט אַלט ווערנדיק אפילו קיין חיי שעה.

* * *

איך וואָלט זיך נישט אָפּגעשטעלט אַזוי באריכות אויף דעם פאַל „בצלאל” און אויף עטלאַכע מאָמענטן פון דער צוגרייטונג און גרינדונג פון דערדאָזיקער אונטערנעמונג, ווען זיי וואָלטן נישט כאַראַקטעריזירט אַזוי בולט דעם גייסט, וואָס הערשט און די אַטמאָספערע, מיט וועלכער עס איז דורכגעזאַפּט די יידישע טעאַטער-וועלט. נישט צו דעם אָרימען שלימזל האָב איך טענות, וואָס שוויצנדיק אַזוי לאַנג איבער „פּיעסן”, האָט ער געוואָלט איינע פון זיי פאָרט אַמאָל זען געשפּילט און צוליב דעם גע- גאַנגען מיטן בייטשל אין האַנט רעפאָרמירן דאָס יידישע טעאַטער, און געבלאָפט דאָס פּובליקום אין צייטונגס-רעקלאַמען מיט קלאַ- סישע פּיעסן, דייטשע רעזשיסערן, טעאַטער-שולן וכו׳ פיינע זאַכן.

און גאָט זיי דאַנק" גאָרנישט, ביז עס איז נישט געקומען דער ווינער ליטעראַט-דראַמאַטורג, וואָס איז אי אַ געניאַלער קינסטלער, אי אַ געניאַלער געשעפטסמאַן אין איין פערזאָן און האָט באַוויזן אָן געזעלשאַפטלאַכער הילף און אָן די נויטיקע הונדערט-טויזנט מאַרק, מיט אַ דריטל דערפון פון אייגענעם טאַש צו באַשאַפן דאָס גרויסע נייע קונסט-טעאַטער. און דריטנס האָבן געטהע און שילער, איבזען, הויפטמאַן און סטרינדבערג געעפנט אייגענע טע-אַטערן מיט אייגענע פיעסן (עס הויבט זיך נישט אָן און לאָזט זיך נישט אויס) און דעריבער מוז ער אויך עפנען זיין טעאַטער מיט דעם שער-בלאַט פון דעם גרויסן בוך לעאָ גאָטליב. ער בעט נאָר אים נישט צו פאַרבייטן מיט דידאָזיקע שרייבער. ער איז און בלייבט לעאָ גאָטליב (זיינע ווערטער ממש!)

נאָך דערדאָזיקער דרשה האָט אַ פעקעל גאַנץ אומבאַקאָנטע מענטשן, ס׳רוב נעבאַכדיקע דילעטאַנטן, וואָס זיינען בכלל דאָס ערשטע מאָל געשטאַנען אויף די ברעטער, גענומען פאַרפירן אַ שפילאַכץ אין דריי אַקטן, וואָס מען האָט נישט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין. עפּיס דרייען זיך מענטשן אויף דער ביהנע, שיטן מיט באַנאַלע פראַזן אין אַ גרילצנדיקער שפּראַך, וואָס איין וואָרט קלעפּט זיך נישט צום אַנדערן. עפּיס רעדט מען וועגן ווייב, לי-בע, מאָרד, פאַרטיי-דעפּרוידאַציעס, מסירות, פּראָוואַקאַציעס. עפּיס אַ רעוואָלווער גייט פון האַנט צו האַנט, דער טיטול-ראָליסט וויל מיט אים שיסן די העלדין אין ערשטן אַקט, וויל זי שיסן אין צווייטן אַקט און אין דריטן שיסט גאָר דער רעזאָניאָר אַ זייטיגן מענטשן, דעם ברודער אירן. עפּיס אַ יידישער שרייבער, וואָס האָט אַמאָל געזאָלט הרגענען דעם גענעראַל-גובערנאַטאָר פון וואַרשע און האָט געמוזט אַנטלויפן קיין אויסלאַנד, קומט צוריק אַלס אונ-גאַרישער צי דייטשער גראַף. די אייגענע געליבטע, וואָס האָט אים דעמאָלט פאַרמסרט, דערקענט אים נישט. ער גיט זיך איר, צו דערקענען, וויל זי ממיתן און באַלד וואַרפן זיי זיך אין די אָרעמס. עפּיס אַ פּיעסע פון דעם יידיש-אונגאַרישן-גראַפישן מחבר ווערט געשפּילט, האָט ערפאָלג, עפּיס אַ באַנקעט קומט צוליב דעם פאָר. עפּיס אַ מיידל חלשט, עפּיס אַ יידישער טעאַטער-קרי-

וועגן דער עפענונג פון דעם טעאַטער אין דעם אייגענעם נוסח און צו וויסן געטאָן אַז, „עס וועט אויפגעפירט ווערן צום ערשטן מאָל אין וואַרשע (דאַכט זיך אַז אויך דאָס ערשטע מאָל אויף גאָר דער וועלט) איינע (!) פון די נייעסטע אייראָפּעאישע ווערק, וועלכעס האָט אין די דייטשע טעאַטער-קרייזן. (אין וועלכע?) געהאַט גרויס ערפאָלג גראַף האָהענהיים פון לעאָ גאָטליב איבערזעצט פון דייטש... דאָס שטיק באַהאַנדלט צום ערשטן מאָל איינע (!) פון די אינטערעסאַנטע יודישע קינסטלער קרייזען (?)"

און כּדי די ישועה זאָל זיין גאַנץ, האָט דער גרויסער רע־פאָרמאַטאָר דעם אייגענעם 24 אַפּריל דער וועלט מבשר געווען, אַז מען קאָן זיך אין זיין פּריוואַט-וואוינונג שוין פאַרשרייבן אין דער „ערשטער יודישער דראַמאַטישער שול אונטער דירעקציע און לייטונג פון ווינער ליטעראַט-דראַמאַטורג"... אין וועלכער די לעקציעס וועלן „פאָרטראַגן" ווידער דער ליטעראַט-דראַמאַטורג, דער אויבנדערמאָנטער „פראַנקפורטער" רעזשיסער און נאָך איין רעזשיסער פון לאָדזשער דייטשן טעאַטער, וואָס רופט זיך דאָס מאָל פון „שילער-טעאַטער אין בערלין."

נאָך אַזאַ גרינדלאַכער צוגרייטונג פון דער עפענטליכער מיינונג איז שבת דעם 17 פאָרגעקומען די ערעפנונג פון טעאַטער „בצלאל" מיט אַ „באַגריסונגס-פעסטס-רעדע אויף יידיש" (אַזוי איז בפירוש געשטאַנען אין די אַפּישן און אַנאָנסן) פון דעם בעל-שמחה אַליין. עס איז אַרויס אַ יונגערמאַן פאַר דער פאָרהאַנג, אונטערגעשפּאַרט מיטביידע הענט אין די זייטן און מודיע געווען, אַז די הויפּט-דרשה לייגט ער אָפּ אויפן אַנדערן שבת נאָכמיטאָג צוויי אַ זייגער נאָך אייראָפּעאישער רעכנונג (ביי לייטען איז נישט נור דער רעפּערטואַר נאָר אפילו די צייט־רעכנונג אייראָפּעאיש), דערווייל אָבער וויל ער נאָר איבערגעבן עטליכע וויכטיגע נייעסן. ערשטנס איז ביי יידן ביז היינט נאָר דער שבת געווען הייליק, ער וויל מיטן כּח פונם נייעם קונסט-טעאַטער אויך דעם זונטאָג און מאָנטאָג, דינסטאָג אין מיטוואָך מאַכן פאַר אַ שבת. צווייטנס האָט מען ביז היינט אַ סך גערעדט וועגן רע-פאָרמירן דאָס יידישע טעאַטער, געטאָן האָט מען אָבער, ליידער

קלויבן?״ האָט מען געפרעגט בײַ אים. „מיינע נאַזע״ האָט ער קורץ געענטפערט, און זיי ווייטער איבערגעגעבן אין דער געהויבענער שפּראַך פון זיין חבר געטהע, אַז זיי, די 14 הייסטעס, וועלן זוכה זיין צו בילדן דאָס ערשטע גרויסע אמתדיק דראַמאַטישע טעאַטער, פאַר וועלכן די גאַנצע וועלט וועט ווערן נשתומם. פאַר דעמדאָזיקן טעאַטער איז ביי אים אַליין פאַראַן אַ פערטל מיליאָן מזומן און איב עס וועט נאָר פייפן, ליגט טאַקי אַ גאַנצער מיליאָן גרייט און אַ טעאַטער-בנין אין איינער פון די הויפּטגאַסן אין וואַרשע בויט זיך אויך.

און טאַקי בהלר; דעם 25 אַפּריל האָבן זיך,—דאָסמאָל נישט נאָר אין דער פּויליש-יידישער נאָר אויך אין דער יידיש-יידישער פּרעסע באַוויזן אַזעלכע אַנאָנסן (ווערטלאַך) „קירצלאַך ווערט אין וואַרשע געעפנט אַ דראַמאַטיש טעאַטער „בצלאל״ מיט אַ רעפּערטואַר פון קלאַסישע און מאָדערנע פּיעסען אויסגעפירט אין אַ ליטעראַריש-יידישע (!) שפּראַך אונטער די (!) דירעקציע און אַרטיסטיש-קינסטלערישע (?) לייטונג פון באַקאַנטן (?) ליטעראַט-דראַמאַטורג... לעאָ גאָטליעב... די טרופּע באַשטייט פון ערשטקלאַסיקע אַרטיסטישע קרעפטן, וועלכע האָבן געענדיקט אַ דראַמאַטישע שולע אונטער דער לייטונג פון באַוואוסטע פּראָפעסאָרן און זיינען שוין באַרימט געוואָרן מיט זייער שפּילן אויף די (!) עראָפּעישע בינע. די רעזשי ווערט געפירט אונטער דער לייטונג פון פּעדאַגאָג און רעזשיסער פון רעזידענץ-טעאַטער (אין דער פּוילישער צייטונג איז דערפון געוואָרן אַ הויף-טעאַטער) אין פראַנקפורט אַ. מ.״

אַז דער פראַנקפורטער „פּעדאַגאָג און רעזשיסער״ איז געווען אַ קריסטלאַכער רעזשיסער פון לאָדזער דייטשען טעאַטער, וואָס פלעגט זיך כל-ימיו אָפּחוזקן פון יידן און זשאַרגאָן, איז גאָר בעת-מעשה אָפּגעפאָרן קיין בערלין און האָט מיט דער נייער גרינדונג קיין שייכות—דאָס איז אין די באַצאָלטע אַנאָנסן נישט געשטאַנען. וועגן עס זיינען אָבער די קלאַסישע און אַנדערע פּיעסען, האָבן מיר זיך גאָר אינגיכן דערוואוסט.

דעם 14 מאַי האָט זיך נאָך אַמאָל באַוויזן דער אַנאָנס

געפּלאָגטער מענטש קאָן בשום אופן נישט פּטור ווערן פון דער קרענק צו וועלן זעען זיינע פּיעסען געשפּילט, דינגט ער אַ פּריוואַטן זאַל און פאַרבעט זיינע קרובים און פריינט צו אַ פּריוואַטער פאָרשטעלונג. צו טעאַטער-קונסט האָט אַזאַ פּריוואַט-פאַרוויילונג להלוטין נישט קיין שום שייכות. (דערדאָזיקער שטאָף, אַ פּריוואַט-פאָרשטעלונג פון אַ יונגער איינגלענדערין האָט געדינט פאַר אַ טעמע דעם איינגלישן חוזק-מאַכער און פּאַראַדאָקסיסט, בערנאַרד שאָו צו זיין פּיעסע „פאַניס ערשט שטיק”).

האָט אָבער אונזער גרויסער שרייבער פון זיין קליינעם איינגלישן חבר נישט געוואָלט אָפּלערנען. אים האָט זיך דוקא פאַרוואָלט אַרויס אין דער ברייטער וועלט. געהאַט האָט ער דערביי אַ קלאָרע אויסרעכנונג: אַזוי ווי די טעאַטערן ווילן נישט שפּילן מיינע פּיעסן, איז אַ סימן, אַז זיי (דאָס הייסט די טעאַטערן נישט די פּיעסען) טויגן אַלע אויף כּפּרות. דאַרף מען, הייסט עס, גיין נעמען און זיי רעפאָרמירן. מישטיינס געזאָגט דאָס יידישע טעאַטער איז אויך מיר אַ קונץ. קיין לייכטערס, דאַכט זיך, איז גאָר אויף דער וועלט נישטאָ. אָט ווי מען מאַכט עס:

אין אַ שיינעם פרימאָרגן, סוף מערץ באַווייזט זיך אין דער פּויליש-יידישער צייטונג אויפן עמוד דריי מיט גרויסע אותיות אַן אַנאָנס, אַז אַ ניי טעאַטער זוכט אַקטיאָרן, רעזשיסערן, דעקאָראַטאָרן און אַלע אַנדערע כּלי-זיין, וואָס אַ טעאַטער באַדאַרף צו האָבן, און דוקא אויף זייער „גוטע באַדינגונגען”. בעלנים אויפן ענין-טעאַטער האָט ברוך השם קיינמאָל נישט פאַרפעלט, בפרט אַז מען ווייזט זיי אַ שפּיץ פון אַ מטבע. האָבן זיך געגעבן אַ שאָט כּלערליי מינים פאַרשוינען. מען האָט זיי אַלעמען פאַרשריבן און אין עטלאַכע וואָכן אַרום צוגעשיקט דייטשע בריוועלאַך, אַז זיי מוזן למען השם קומען אויף אַ זיצונג, אויב זיי ווילן נישט געשטריכן ווערן פון דער ליסטע.

אויף דערדאָזיקער זיצונג האָבן זיי זיך דערוואוסט, אַז געמאָלדן האָבן זיך סך-הכּל אַ 150 פאַרשוין, נאָר נושא חן געווען ביים אָדון האָבן נאָר 14. „ווי אַזוי האָט איר געקאָנט וויסן צו

אַ קוריאָזע טעאַטער-גרינדונג.

אין די לעצטע טעג האָט זיך אין וואַרשע אָפּגעשפּילט אַן אַקט „טעאַטער”, ווי ער קאָן בשום אופן אין קיין אַנדערער געזעלשאַפט — אַ חוץ דעם יידישן וואַרשע — נישט פּאָרקומען און ווי ער האָט זיך אַפילו אין די פינסטערסטע טעג פון דעם באַלאַגאַן נישט געקאָנט טרעפן.

אָט וואָס עס איז געשען.

אַ וואַרשעווער יונגערמאַן, וואָס האָט זיך אַ געוויסע צייט אַרומגעשלעפּט אין ווין און נישט געהאַט קיין שום שייכות צו דער יידישער קולטור, האָט דאָרט געמאַכט עטלאַכע דייטשמערישע שרייבעכצער אין פאָרם פון פּיעסען, האָט זיי דאַן דורכגעלייענט אין וואַרשע עטלאַכע לייט און געפּרובט אָנהייבגען אַלע טעאַטערן פון די ווילנער ביז צענטראַל. האָבן אים די לייט אויסגעלאַכט, און די טעאַטערן, וואָס גייען ממש אויס נאָך אַ פּיעסע, און פרעגן נישט אויף קיין יחוס, אויב עס קלעפּט זיך נאָר אַ וואָרט צו אַ וואָרט, האָבן די זאַכן אָפּגעוואָרפן און אַפילו פאַר אַ היבש ביסל מזומן, וואָס דער מחבר האָט זיי פאָרגעלייגט, נישט געוואָלט איינשטעלן צו באַקאָנען דאָס פּובליקום מיט דעם-דאָזיקן „אונטער-שונד” ווי זיי האָבן דאָס גערופן.

האָט אָבער אונזער „דראַמאַטורג” פאָרט געוואָלט זען די שפּראָצונגען פון זיין יונגער מוזע אויף דער בינע. אין דער גאַנצער וועלט פירט זיך אין אַזעלכע פאַלן, אַז אויב דער שווער

יאָרן מיט ראָליען, האָט זיך כל ימיו גערופן גאָרדין, נישט גאָר-דאָן. גאָרדיייייין!)

אַ פּיעסע, וואָס האָט מיט גאָרדינען פּונקט אַזאַ שייכות, ווי מיטן גאָמבינער רב. אָן פּראָבען געשטעלט, אָן קאָפּ געשפּילט.

פּוסטע ווערטער, דערלאַנגט דעם אַמעריקאַנער גאַסט.

9

יעקב זילבערט.

אַ שיינע, אימפּאָזאַנטע געשטאַלט. הויכגעוואַקסן און ברייט-ביייניק. אַ גרויסער קאָפּ מיט אַ פולן פּנים. און מאַסקען! יעדע מאַסקע אַ שדבר, אַ קליין קונסטווערקעלע פאַר זיך. דורכגעטראַכט ביז אין די קלענסטע פּרטים. מיט אַ פּלאַסטישער איינדרינגלאַכ-קייט, ווי מען געפינט זי זעלטן ביי די געניטסטע בעלי-מלאכות. און אין יעדן אַקט אַ נייע.

דער טראַנספאָרמאַטאָר, דער מאַסקען-ווירטואָז.

אַ קליינער אָרגאַן פון אַ ווינציקן פאַרנעם. אַ פעט שטימע-לע, וואָס מען הערט עס קוים אין די ערשטע רייען.

נאַטירלאַכער, איבער-נאַטירלאַכער שפּיל. קיין ניצוץ פון קוליסנרייסעריי. דער מענטש האָט געמוזט בשעתו ווען הימל-שרייענדיקע, קריעה-רייסנדיקע, אין די אויערן גרילצנדיקע אַק-טיאָרן האָבן געווילדעוועט אויף דער יידישער בינע, ווירקן ווי אַ פרישער קוואַל.

היינט איז דער קוואַל אָפּגעשטאַנען, דאָס וואַסער פאַר-שימלט, דער רעאַליזם אַלט, שוואַכלאַך און טעמפּ.

אין עטלאַכע מאָמענטן, ווען ער כאַפּט אַרום זיין טאָכטער טויבעלען, ווען ער קומט אַלס בלינדער בעטלער צו דער טאָכ-טערס חתונה, האָט זיין שטים געציטערט, זיין גאַנצער קער-פּער זיך געטרייסלט.

איז דאָס געווען עכט?

איך מיין, אַז יאָ. מיין דאַמע האָט די אויגן געווישט

יולי 1920

שגעון. ער קלויבט זיך צו גיין מיט זיין משרת איבער די היי-
זער און הויכט-אויס פּאַטעטיש: „רעשפּעקט פאַר דעם יידישן
קעניג ליר!"

פון הינטער די קוליסן יאָמערט אַ פלייט און באַגלייט מיט
אַ האַרצרייסנדיקן ניגון דעם אַלטנס שגעון. מיט דער באַשיינפּער-
לאַכער כּונה דעם עולם צו קיצלען.

דער עולם פּאַטשט בראַוואָ.

דער יידישער קעניג ליר באַווייזט זיך. עס איז שוין אַ
סך רוהיקער און גיט צייכנס מיט דער האַנט. ער גייט אַ ספּיטש.
געהאַקטע זאַצן. מאָדערנסטער עקספּרעסיאָניזם. זיין האַרץ טוט
אים וויי—ווען ער זעט—ווי יידן שלאָגן זיך—אין אַזאַ שווערער
צייט—ווען מען רודפט זיי פון אַלע זייטן—און ווען קיינער
שלאָגט זיי נישט, שלאָגן זיי זיך אַליין—אַזאַ טבע האָבן שוין
יידן—אַ מיאוסע זאַך—טאַקע אַ חרפּה—און וואָס וועלן דערצו די
אומות-העולם זאָגן—און די אַמעריקאַנער געסט, וואָס זיצן ביי
אים אין גאַרדעראָב—זיי—דער קאָמיטעט—האָבן אים טאַקע גע-
בעטן פאַרבלייבן—אָבער ער קאָן דאָס נישט צוקוקן, דאָס האַרץ
בלוטיקט אים—נאָר פונדעסטוועגן בלייבט ער נאָך אויף מאָרגן—
אויב דאָס הויכגעשעצטע פּובליקום וויל, אויב עס פאַרלאַנגט—
נאָך אויף איין פאָרשטעלונג—געבן וועט ער זיין „קעניג ליר"—
דאָס הייסט, נישט זיינעם, נאָר גאָרדינס—אויב מען וויל—אויב
מען פאַרלאַנגט — — —

7

דער פערטער אַקט איז געגאַנגען בחפּזון, אַ תּפילה קצרה.
אין אַ גאַסן-סאַלאָן מיט פענסטער-ווענט האָט מען געפּראַוועט אַ
חתונה, זיך איבערגעבעטן און געכאַפּט אַ מצוה-טענצל.

8

דער סך-הכל: לעבנסבילד מיט געזאַנג און טאַנץ, פריי
באַאַרבעט נאָך גאָרדאָן (טאַטע אין הימל, ווען וועלן שוין יידי-
שע אַקטיאָרן וויסן, אַז דער ייד, וואָס שפּייזט זיי צענדליקער

הבית און גאַנצן הויזגעזינט, פאַרקאַטשעט די פּאָלעס און געכאַפּט אַ טענצל.

אַ רעאַליסטיש לעבנסבילד.

צום סוף האָט מען צעריקט די טישן מיט די אַלע וואוי-לע זאַכן, פון וועלכע קיינער האָט נישט געגאָסן, אַריינגערופן עטלאַכע כאָריסטקעס און כאָריסטן מיט וואַקלדיקע בערד און געמאַכט אַ קאַראַהאָד, ווי אין פסוק שטייט.

ס'איז אַפּנים צוליב דעם, אַז ביי אַ דראַמע זאָלן כאָריסטן אויך נישט אַרומגיין ליידיק.

אוי, ברודער גאָרדין, ווי מוזט דו געבבעך אויף יענער וועלט אָפּקומען!

5

פויזע. אין זאַל איז לעבעדיק. פּאָליציי מיט אַן אַגענט בראש האָבן אַריינמאַרשירט. מען זוכט דעם שטורמישן גאַסט. איינער קוקט אויף דעם צווייטן. ווער געשלאָגן? וואָס געשלאָגן? ווען געשלאָגן? מען הויבט גאָר נישט אָן צו וויסן.

נאָר אָט רוקט זיך אונטער איינער צום פאַרוואַלטער: „דיר, דו..., וועל איך אויסשטעכן די אויגן. און פּאָרט אים אָריין מיט צוויי פינגער אין פּנים אַריין. יענער מאַכט פּליטה אין אַ לאָ-זשע, און פון דאָרט — אַ שפּרונג אויף דער בינע.

דער עולם קאָכט. די פּאָליציאַנטן שטייען מאַיעסטעטיש רוהיק מיט די ביקסן. נאָר דעם אַגענט פאַרציט זיך דאָס פּנים.

6

דער צווייטער און דריטער אַקט. ווידער די אָפּגעשאָסענע וועגט, עטלאַכע טישן, צונויפגעשלעפּט ווי אין אַ קראָם מיט אַלטוואַרג. מען פייניקט זיך מיט די ראָליען און מען פאַרשעלט אין האַרצן דעם סופליאָר די ביינער. צום סוף פאַלט דוד משה-לעס אין חלשות, דער עולם פּאַטשט בראַוואָ. דער פאַרחלשטער הויבט זיך אויף און פאַרבויגט זיך טיף.

צום סוף פון דריטן אַקט באַקומט ער דעם גרויסקייטס-

אין האָב אים דאַן געזען, דעם גאַסט: געזעסן זיך ברייט־לאַך אין דער ערשטער ריי.

3

ס׳איז נאָך האַלב ניין.

דער פאָרהאַנג הויבט זיך אויף. אַ קאַלטע שטוב. סטערעאָ־טיפּישע אָפּערעטן־דעקאָראַציע. אין מיטן אַ טיש מיט די בעסטע מאכלים צו אַ פּורים־סעודה, מיט אַ טישטוך, וואָס איז אַמאָל, אַמאָל, אין די אַלטע גוטע צייטן, ווייס געווען. פאַר דער מלחמהדיקע ווייסקייט. און אַרום בענקלאַך פון אַ פאָטאָגראַפישן אַטעליע, אָדער אַ נאַכט־קאַפע. ביי דוד משהלעס דעם גביר אין דערהיים.

געשטאַלטן רוקן זיך אַריין. באַוועגן זיך נישט־זיכער און צעמישט. די ווערטער פלאָנטערן זיך אין מויל. זיי מאַכן „בולבעס", היקען זיך, וואַרפן פאַרצווייפלטע בליקן צוםביידל. דער סופ־ליאָר שרייט, אַז עס גרילצט אין די אויערן. קענטיק, אַז מען שפּילט אָן פּראָבן. און פון לערנען ראָליען האָט חברה קיינמאָל נישט געהאַלטן.

מיטאַמאָל טוען זיך אַלע, וואָס אַרום טיש אַ הויב־אויף ווי אויף אַ קאָמאַנדע. די מוזיק שפּילט אַ טוש. אויף אַקטיאָרסקע לשון הייסט דאָס: ברוך־הבא, ס׳קאָצעל קומט! דער גרויסער העלד שפּאַנט!

און מאַיעסטעטיש רוקט ער זיך אַריין, אין אַ סויבעל־היטל און אַ ברייטן כאַלאַט מיט סויבעל אַרומגעזאַמט. אַלע זעצן זיך. ער בלייבט שטיין. דער גרויסער גביר צעשפּרייט די אָרעמס און צעזינגט זיך: „אל תירא עברי יעקב."

קעניג־ליר—דער אָפּערעטן־העלד.

4

אין ערשטן אַקט האָט מען, אַ חוץ דעם „אל תירא", גע־זונגען איינגאַנצן נאָך אַ צוויי נומערן. און אין מיטן דערינען האָט דער משרת שמאי בפני כל עם ועדה, פאַר דעם בעל־

אַן אָוונט אין „צענטראַל".

1

„קומט באַגריסן דעם באַרימטן, וועלט-אָנערקענטן, גרויסן רעאַליסטישן שוישפּילער יעקב זילבערט"—האָבן שבת געוופן גרוי- סע, בונטע אַפישן אויף לעש.

אַ שטיקל טעאַטער-מענטש בין איך, אַ שוואַכקייט צום יידישן טעאַטער האָב איך—בין איך געגאַנגען באַגריסן.

2

אַ הייסער אָוונט. פּאַמעלאַך פולט זיך דער זאַל. שוין פופצען מינוט נאָך אַכט, און העכער דריי-פערטל פּאַרטער זיינען ליידיק. יידן איילן זיך נישט. לכל הפחות נישט דאָרט, וואו מען דאַרף פּינקטלאַך זיין.

מיטאַמאָל ווערט אַ שטופעניש, אַ בהלה, אַ געקוויטשעריי. איך לויף-צו צו דער טיר. ס'איז גאָרנישט. ס'האָט נאָר איינער געוואָלט אַריין און נישט געוואָלט איבערלאָזן דעם שטעקן אין גאַרדעראָב. האָט אים דער בילעטער נישט געוואָלט אַריינלאָזן. האָט אים יענער געהערט ווי דעם רב. האָט דער בילעטער פאַר- שטעלט דעם וועג. האָט אים יענער דערלאַנגט אין די ציין. איז געקומען דער פאַרוואַלטער פון טעאַטער. האָט אים דער גאַסט אויך מכבד-געוועזן. און האָט זיך אַריינגעריסן אין זאַל.

מער גאָרנישט.

6

פּ. בימקאָ שטעלט די ערשטע שריט אויף דער יידישער בינע. די ערגסטע באַהאַנדלונג פון זיין ערשטלינג אין דער היינטיקער רעצענזיע איז נישט אויסן אים צו אַנטמוטיקן. מיר דאַרפן זיך נישט איבערנעמען מיט אונזערע פּיעסען-שרייבער און טאָרן קיינעם נישט אָפּשרעקן, אויב ער ווייזט נאָר עטוואָס פּאָזיטיווס אַרויס. און דאָס פאַרמאָגט בימקאָ. אַ דרייסטקייט אין דעם צוקלויבן דעם שטאָף, אַ חוש פאַר דראַמאַטישע טעמעס (דאָס נישט באַפרידיקטע פאָטער־געפיל), אַן אויג פאַר קאָמישן „ביט״ (אַן אויסגעצייכנט טעאַטראַליש־קאָמישע פיגור איז דער אַלטער פאַסער נחמן „כשר״) און אַן אויער פאַר אַ לעבעדיקן, כאַראַקטע-ריסטישן דיאַלאָג. מיר ווילן צוואַרטן און זען, וואָס ער וועט אונז האָבן צו זאָגן אין זיינע וויטערדיקע שאַפונגען

אויגוסט 1919

כאַראַקטערן קאָנען שטאַרק פּאַראינטערעסירן, דאַן מוז זי אָדער אָפּגעמאָלט ווערן דורך אַ גרויסן קינסטלער, וועלכן גאָט האָט געבענטשט מיט אַ שאַרף אויג און אַ ליבענדיק האַרץ פאַר יעדן באַשעפעניש (טשעכאָוו, גאָרקי, הויפּטמאַן) אָדער צוליב צופעליקע, זייטיקע, מאָדישע טעמים אין אַ געוויסער צייט ביי אַ געוויס פּובליקום שטאַרק אויסנעמען. דאָס איז די גנבים-וועלט געווען אין יענער צייט, ווען די כוואַליע פון כל-ערליי מיני קאַבאַרעטן האָט זיך פון דעם פּאַריזער מאָנמאַרטר צעגאָסן איף גאַנץ איי-ראָפּע און גוט-דערצויגענע מיידלאַך האָבן אין פאָרנעמע סאַלאָ-נען נאָכגעזונגען די קאַבאַרעט-לידלאַך און שאַנסאָנס וועגן די אומגליקלאַכע אויסגעשטויסענע גנבים און פאַרברעכער. דעמאָלט האָט מען דעם שפּרונג פון דעם „איבערברעטל״ (אַזוי האָט זיך דער קאַבאַרעט אין דייטשלאַנד גערופן) אויף די בינעברעטער געקאָנט וואַגן.

היינט איז די ראָמאַנטיק פון דער „טשאַרנאַ מאַנקאַ״— אַ פאַרהילכטער קלאַנג.

5

עס וואָלט נישט געווען קיין גרויס אומגליק, ווען די פּיע-סע וואָלט נישט פאַרמאָגט קיין ליטעראַריש-דראַמאַטישע מעלות, ווען זי וואָלט נאָר געווען אַ גוט שטיקל טעאַטראַלישע מלאכה. דאָס יידישע טעאַטער נויטיקט זיך נאָך היינטיקן טאָג אין אַ גו-טער אַלטעגלאַכער סחורה, און אַ קוראַנטן אַרטיקל פאַר דעם טעגלאַכן באַדאַרף מער, ווי אין יענע הויכע שבת-יום-טובדיקע טראַגעדיעס פאַר אַ געקליבענעם, עסטעטיש פאָרגעבילדעטן פּו-בליקום. דאָס האָט אַ לוסטיקע זשאַנר-קאָמעדיע, מיט אַ בכבודיקן יידישן שטאָט-גנב אין צענטער געקאָנט זיין. דאַן האָבן אָבער געמוזט די טיפן אינטערעסאַנט, פיל-פאַרביקער זיין, די האַנדלונג שפּאַנענדיק און רייך (נישט לאַטען מיט אַ דערציילונג אין דריטן אַקט), די סיטואַציעס פאַרוויקלט, דער טעמפּ לעבעדיג.

פֿאָטערס הענט האָבן פֿאַראומרייניקט און... אַז ס'וועט קיינמאָל נישט וויסן, וואָס דעם טאַטנס פּרנסה איז געווען". וואָרום ערשטנס, האָבן גנבֿים אין לעבן ווייבער און קינדער און עלטערן זיך מיט זיי בכּבֿוד נישט ערגער ווי זעלנער, אָפֿיצירן, מאַטראָזן, סוחרים און אַנדערע מאַנסבילן, וואָס זייער פּרנסה נויטיקט זיי אויף אַ לאַנגער צײַט זיך אַוועקצולאָזן פֿון דער היים. און, צווייטנס, פֿאַלט אַרײַן „שבֿרס" ווײַבל אין דער פּיעסע גופֿא ווידער אין די הענט פֿון אַ נאַשבֿראַט, אויך אַ פּראָפֿעסיאָנעלער גנבֿ, נאָר... אַ ריכֿטיקער מאַנספּאַרשוין.

וואָלט זיך דעם מחבר אײַנגעגעבן צו שאַפֿן דאָס, וואָס ער זאָגט צו אויפֿן שער-בלאַט פֿונם בוך און אויף דעם טעאַטער-פּראָגראַם, אַ דראַמע (און נישט אַ דראַמאַ) פֿון דעם גנבֿים-לעבן, וואָלט ער געוואָרן אומשטערבלאַך. מיר איז אַ גנבֿים-דראַמע אין דער גאַנצער וועלט-ליטעראַטור נישט באַוואוסט. דײַטשלאַנדס גרעסטער דראַמאַטיקער גערהאַרט הויפּטמאַן האָט באַוויזן אָנצושרײַבן נאָר אַ קאָמעדיע און דערצו פֿון אַ גנבֿה („דער בּיבער-פּעלץ"). דאָס פּראָפֿעסיאָנעלע לעבן פֿון אַ גנבֿ איז נאָך ווייניקער דראַמאַטיש. דראַמאַטישע קאָנפֿליקטן טרעפֿן זיך נאָר אויף דעם גרענעץ-געבּיט פֿון בײדע וועלטן: דער בירגערלאַכֿער און דער גנבֿים-וועלט. אַן אינערלאַך ריינער מענטש, וואָס איז געשטרויכֿלט געוואָרן, שטייט פֿאַר אונז אַ צעמאַטערטער, אַ געפּייניקטער פֿון געוויסנס-ביסן, אַ פֿאַרשטויסענער, אַ מנודה און קעמפּט מיט אַלע כּחות, כּדי זיך ריינצעוואַשן. דער פּראָפֿעסיאָנעלער גנבֿ איז פֿאַרהאַרטעוועט, קאַלט, געפּיללאָז (לעפּאַק). ווער עס גייט יאָר-אויס, יאָר-איין, טאָג פֿאַר טאָג, וואָך פֿאַר וואָך „פֿאַרדינען אַ משא-מתן"—דער קאָן בײַ אונז קיין מיטגעפֿיל נישט וועקן, קאָן קיין דראַמאַטיש געשטאַלט נישט זײַן.

4

בלײַבט די סבֿיבֿה, דאָס גנבֿישע מיליע. בכּדי אָבער די סבֿיבֿה זאָל אַליין פֿאַר זיך נישט אָפּהייִנגיק פֿון דער האַנדלונג און די

עקזעמפּלאַר, אָבער נישט דערלאַנגען דעם צוקוקער בעת דער פאָרשטעלונג.

9

און די עצם-זאַך פון די „גנבים", דער דראַמאַטישער קאָנפליקט?

עס האַנדלט זיך וועגן אָט וואָס: איינער אַ פּראָפעסיאָנעלער גנב איז אַ בעל-מום. אַ „שבר", אַן עקר. ער האָט פונדעסטוועגן חתונה, נעמט אַ שיין, יונג, פייערדיק ווייבל און וואָלט וועלן האָבן קינדער. דאָס ווייבל וואָלט דאָס אויך וועלן. זי ווייסט אַפילו, און דערציילט עס דער באַבע, אַז „ס'ווענדט זיך אָסור נישט אין איר". טרעפט זיך אַ פאַך-קאָלעגאַ, איינער אַ „מזיק", און—דאָס ווייבל ווערט צו מזל אַ מוטער. דעם מאַן איז דעם קינדס פנימל חשדיק, ער וויל דאָס קינד פאַרברענען, דערשטיקט עס—דוכט זיך—צום סוף מיטן ווייב אינאיינעם.

אַ טראַגעדיע פון אַן אימפּאָטענט, וואָס זיין ווייבלס לאַכן „קיצלט אים—צווישן די לאָפּאַטקעס" (דעם „העלדס" ערשטע ווערטער אויף דער בינע). פאַרן בעל-מום אַ כבוד. ער איז ביז היינט געווען אַ קאָמישע העכסטנס אַ טראַגי-קאָמישע פיגור. איצט איז ער דערהויבן געוואָרן צו אַ דראַמאַטישער. צו וואָס אָבער אַ מענטש, וואָט איז שוין אַזוי אויך געגוג האַרט געשטראָפט, מוז זיך נאָך פאַרנעמען מיט אַזאַ מיאוסער פרנסה, איז נישט קלאָר. משמעות, אין די בעסטע באַלעבאַטישע משפחות טרעפן זיך פאַלן פון מאַנסבילשער שוואַכקייט. די גנבהשע פּראָפעסיע גיט נישט צו איין שטריך צו די איבערלעבונגען פון דעם „שבר". די פּראָפעסיאָנעלע טראַגיק, די גנבהשע עטיק, וועלכע דער חבר לעפּאַק פּראָפּאַגירט פאַר דער גנבים-פּראָפעסיע,— אַ גנב טאָר נישט וועלן „אַ ווייב זאָל געהערן אויף אייביק צו אים אַליין", טאָר נישט וועלן האָבן אַ קינד—איז פונקט אַזאַ פּסיכאָלאָגישער ליגן, ווי דער אויסגעבאָרגטער מאָטיוו פון אַשס גאָט פון נקמה, אַז דאָס קינד וועט ריינוואַשן דאָס, וואָס דעם

װען איך זאָל װיסן, איך בין דער טאַטע פון דעם קינד?... כאַ... איך װאָלט משוגע געװאָרן פאַר פרייד!... איך װאָלט אַ גאַנץ יאָר געשכורט אין די גאַסן!..."—האַלטן מיר עס פאַר אַ קליינער גוזמא, אָבער פאַר פסיכאָלאָגיש מעגלאַך און גלױבן אים, אַחוץ דעם „כאַ", די איבעריקע װערטער. אָבער אַז ער איז מוסיף: „כװאָלט אױסגעריסן אַ גאַנצן גאָרטן בױמער... אונטערגעצונדן הײזער, גאַנצע גאַסן, און געטאַנצט מיט דעם פּיצעלע צװישן די פלאַמען און קיין האָר װאָלט מיר נישט געשאַדט!..."—דאַן קלינגען דידאָזיקע װערטער אין מױל פון אַ גנב, װאָס ליגט שטענדיק באַהאַלטן אין שטיבער און אין נאָרעס, װאָס אַפילו אין זיין פּראָפעסיע איז ער אַ „שליאַם-גייער", אַ נאַכט-גנב, װעלכער זוכט ביים מינדעסטן שאָרך צו אַנטלױפן—דאַן קלינגען זיי װי אַ מיאוסער, גרילצנדיקער פסיכאָלאָגישער ליגן.

דאַן די שפּראַך. עס איז ריכטיק, אַז פּראָפעסיאָנעלע גנבים האָבן אַן אייגענע שפּראַך, אַ מין זשאַרגאָן, אױף װעלכן זיי ריידן צװישן זיך, כדי זייטיקע מענטשן זאָלן זיי נישט פאַרשטיין. די גנבים-שפּראַך איז שױן זייט דעם 18 יאָרהונדערט אַ דאַנקבאַר געביט פאַר פילאָלאָגישע פאָרשונגען און באַזונדערס אונזער יידישע פילאָלאָגיע האָט דעמדאָזיקן װיסנשאַפטלאַכן צװייג אַ סך צו פאַרדאַנקען. אָבער אַריינפירן דידאָזיקע שפּראַך איז איר גאַנצער נאַקעטער גאַטירלאַכקייט אין אַ פּיעסע, איז זייער געפערלאַך. שױן צוליב דעם, װאָס דאָס גאַנצע פּובליקום אַחוץ די „פּראָפעסיאָנעלע" קרייזן הױבט נישט אָן צו פאַרשטיין, װעגן װאָס עס האַנדלט זיך אין דיאַלאָג, װען עס פליען װערטער, װי: „שפּרינג", „שליאַם", „שעפּ", „קלאַפּ", „שטימפּ", „צונג", „שאָריע", „סליחה-נער", „גרעבצער", „נורקע", „טייטעל", „לינקע כתובה", „װאוטיש", „בעזעם", „טשורעס", „חופיש", „װאױטשאָק" און נאָך עטלאַכע צענדליק אַנדערע. אױך אין דעם פּרט האָט דער מחבר גאָר שטאַרק איבערגעכאַפּט די מאָס. עטלאַכע טעכנישע באַגריפן פון דער גנבים-שפּראַך, װאָס זאָל לייכט פאַרפאַרבן די גנבהשע סביבה, װאָלטן גענוגט און זיכער געװירקט קינסטלערישער, װי די לאַנגע רשימה פון װערטער, װאָס מען קאָן צוגעבן צו אַ געדרוקטן

2

דער היינטיקער עסטעטיש אָריענטירטער צוקוקער איז נישט אַזוי שטריינג ווי דער לאָנדאָנער רבי. ער קומט נישט מיט דעם מאָראַלישן אייל מעסטן קינסטלערישע ווערק. אָבער אַן אַנדערע זאַך מוז ער פאָדערן: אַז דאָס, וואָס וויל זיך אָנרופן אַ קינסטלערישע שאַפונג, זאָל פאַרבלייבן אין ראַם פון קונסט.

דאָס טוען די „גנבים" נישט. קודם-כל דער דיאַלאָג. עס איז מעגלאַך, אַז אַזוי און נישט אַנדערש פירט עס זיך ביי פראָ-פעסיאָנעלע גנבים, אַז מען האַלט זיך אין איין זידלען, שיט מיט טויטע קללות און כאַפּט זיך ביי יעדן צווייטן וואָרט ביים גאָרגל. מעגלאַך, מיר וועלן זיך דעריבער מיט דעם מחבר נישט אַמ-פערן. אָבער מיט קונסט האָט עס גאָר אַ ווינציק שייכות. דראַ-מאַטיש איז דאָס זידל-וואָרט נאָר, ווען עס פאַלט אין דער העכסטער אָנשפּאַנונג, ווען עס איז דער סוף-אַקאָרד פון אַן אינערלאַך שטאַרקער אויפרעגונג, וועלכע צעוואַקסט זיך פון אָנ-הויב ביזן סוף פאַר אונזערע אויגן. נאָר דעמאָלט רייסט זיך אַרויס דאָס אַרויסגעשליידערטע שטאַרקע וואָרט פון דער האַרץ-טיפע-ניש און איז קינסטלעריש אמתדיק. אָבער דאָס אַרומוואַרפן, און-טערכאַפּן און צוריקדערלאַנגען וויסטע זידלערייען, פאַרבראָקט מיט שלעגערייען אָן וועלכער-נישט-איז אינערלאַכער נויטווענדי-קייט, גלאַט אין דער וועלט אַריין, ס'רוב כּדי דעם מחבר אַרויס-צוהעלפן פון אַ דיאַלאָגישער פאַרלעגנהייט, פאַרבלייבט אָן אַ שום ווירקונג און באַווייזט—אַז דער יונגער אויטאָר האָט נישט קיין מאָס און קאָן נישט בויען, אויפבויען קיין דראַמאַטישן דיאַ-לאָג.

דער דיאַלאָג מוז אָבער נישט נאָר דראַמאַטיש אויפגעבויט, געשטיינערט זיין, נאָר ער מוז אויך אַרויסדרינגען, אַרויסקוואַלן פון דעם כאַראַקטער פון אַ מענש. ווען דער געפּייניקטער כּלומר-שטער „פאָטער" בעט זיך ביים אמתן פאָטער, ער זאָל אים זאָגן, צי ער איז דער טאַטע פון דעם קינד און רייסנדיק זיך די האָר פון קאָפּ (אַן איבעריקע ווילדע תּנועה) שרייט ער: „אָ,

פּ. בימקאָ: גנבים.

(געשפּילט דורך דער ווילנער טרופּע.)

1

אַן אַלטער יידישער אַקטיאָר—איינער פון די ווייניקע, וואָס מען מעג זיי גלויבן—האָט מיר אַמאָל אין אַ שמועס דערציילט, אַז אויף צומאָרגנס נאָך דער פּרעמיערע פון אַשס „גאָט פון נקמה" אין לאָנדאָן האָט דער הויפּטראַבינער אָנטעלעפאָנירט צו דער דירעקציע פון דעם טעאַטער און געבעטן, אַז מען זאָל דאָס שטיק אַראָפּנעמען פונם רעפּערטואַר: עס קאָן נאָך, חלילה וחס, פאַרשוועכן דעם יידישן נאָמען אין די אויגן פון די אומות העולם.

דער פּחד פון דעם ראַבינער איז לייכט פאַרשטענדלאַך אין לאַנד פון פּוריטאַניזם, אָבער בנוגע אַשס פּיעסע איז ער שטאַרק איבערגעטריבן. וואָרום ערשטנס, איז „גאָט פון נקמה", הגם אַ נישט געראָטענע דראַמע, באין אופן נישט אַ פּאָרנאָגראַפישע פּיעסע, דאָס הייסט, זי איז נישט אויסן צו ווירקן אויף די נידריקע חושים פון צוקוקער, ווען די אויספירונג טוט עס נישט בכיוון. און, צווייטנס, וועט קיינעם נישט איינפאַלן אויס דער סביבה אין אַשס פּיעסע אַרויסצודרינגען די מאָראַלישע פאַרדאָרבנקייט פון די פּוילישע יידן, אַזוי ווי אויס דעם מיליע אין בימקאָס „גנבים".

מוז צוגיין צום דיכטערס ווערק מיט יראת הכבוד, איינהאָרכן זיך אין דעם באַזונדערן ריטם, אַרויספילן דעם דופק פון דעם שטיק, גאַנץ אין אים אונטערגיין און דאַן פון דאָסניי אויפגיין.

11

מען קאָן זיך וועגן דער אויפפאַסונג, וועגן דער „קאָנצעפּציע" פון דער רעזשי אַמפּערן. אָבער איינס איז קלאָר, די רעזשי האָט געהאַט אַן אידעע, אַ פּלאַן, נאָך וועלכן זי האָט געאַרבעט. און ביי די היינטיקע באַדינגונגען אין דעם יידישן טעאַטער איז דאָס אַ גרויס פאַרדינסט. אין דער צוגרייטונג און אין דער אינסצעניזירונג איז אָבער אַ חוץ דעם געלעגן אַ ים מיט אַרבעט, אַ סך מי און איבערגעגעבנקייט און ליבע צום פּרט, צום דעטאַל.

אין דער וועלט פון קונסט גייט גאָרנישט לאיבוד. דאָס מינדסטע קערנדל פון ערלאַכער אַרבעט וועט נאָך יאָרן ברייגנען רייכע פּרות. אין דעם קונסטפּעדאַגאָגישן, אין דעם דערציערישן ווערט פאַר אַקטיאָר און פּובליקום ליגט דער גרויסער באַטייט פון דער אויספירונג פון „צווישן צוויי וועלטן". זי האָט דורכגעבראָכן די מויער פון נאַטוראַליסטישער שפּילעריי און פאַרדינט אין דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער-רעפּערטואַר פאַרצייכנט צו ווערן.

דעצעמבער 1920

צדיק—מאָרעוווסקי) האָט זייער שטאַרקע אַקטיאָרישע אינטואיציע געוויזן דעם ריכטיקן וועג, אויב זיי האָט זיך איינגעגעבן מיט דעם כּח פון דעם האַלב גערעדטן, האַלב געהויכטן, שטאַרק עקספּרעסיוון וואָרט צו באַשאַפן די שטימונג צווישן צוויי וועלטן— דאַן מוז דאָס מיט דאַנק דערמאָנט ווערן.

וואָרן בכּלל איז די דיקציע געווען אַ געהרגעטע. פון אַלע וועגן, וואָס פירן צום ציל, האָט די רעזשי אויסגעקליבן דעם פאַלשסטן. געקוועטשטע, געפּרעסטע, פאַרשטעלטע קולות, געצויגענע טענער, לאַנגע פּויזען, שלעפנדיקער טעמפּ, טרוקענע דעקלאַמאַציע, הוילע פּאַטעטישקייט—איבערגענומען פון דער פּוילישער בינע, וועלכע האָט עס ווידער גערירשנט פון דער פראַנצויזישער. דעקלאַמאַטאָרישקייט שטאָט עקספּרעסיע, פּאַטעטישקייט שטאָט עקסטאַז. אַ דיקציע, וואָס איז מיט איר האַרטקייט, שטייפקייט און איינטאָניקייט ווייט געווען פון דער ווייכקייט, האַרציקייט און פאַרביקייט פון אַן—סקיס סצעניזירטע פאָלקס-מעשהלאַך, ווי הימל פון ערד. און דעריבער האָט זיך אַזוי ווייניק באַוועגונג געשפּירט, אַזוי ווייניק לעבן. נישט די אויסערע באַוועגטקייט און דאָס וואָלוועלע וואָכעדיקע לעבן, נאָר יענע ריטמישע באַוועגלאַכקייט, יענץ טיפע, אינערלאַכע לעבן, האָבן געפעלט, אָן וועלכע יעדע סצענישע שאַפונג בלייבט אַ טויטגעבוירן קינד.

10

געגומען האָבן זיך אַלע דידאַקטיקע רעזשי-פעלערן פון איינעם: די רעזשי איז צוגעטראָטן צו דער פּיעסע מיט אַן אייגענעם פּראָגראַם, מיט אַ פּאַרטיקער טעאַטראַלישער דאָקטרינע, מיט כּללים, וואָס גילטן פאַר אַלע פּיעסן און רעכענען זיך נישט מיט די באַזונדערע פאָדערונגען פון יעדן ווערק. דאָ שטעקט דער טעות פון דער רעזשי. דער רעזשיסאָר דאַרף און מוז באַשאַפן פון דער אָנגעשריבענער פּיעסע אַ נייע (סצענישע) דערשיינונג, אַריינהויכן אין די שוואַרצע געשריבענע אָדער געדרוקטע אותיות אַ לעבעדיקן אָטעם—אָבער ער טאָר נישט צעברעכן די כּלי. ער

וואָלט אונז אַריינפירן גלייך אין דער מיסטישער שטימונג און
בלי ספק קינסטלערישער ווירקן, איידער דאָס לעבעדיקע בילד
פון די דריי געשטאַלטן (חנן, לאה און דער משולח) פאַר דעם
טלית-פאָרהאַנג, וואָס צעגייען זיך איניינעם מיטן פאָרהאַנג. אַ
„סטיליזאַציע", וואָס פאַלט-אַרויס פון דער בינע-ראַם און ממילא
פון יעדן סטיל און בלייבט אַ צוטשעפעניש, אַריינגעטראָגן פון
דרויסן און נישט אַרויסגעוואַקסן פון דעם סצענישן ווערק גופא.
צום סוף הערן מיר דעמדאָזיקן ספערענגעזאַנג, אפילו אין נישט-
יידישע, נאָר קריסטלאַך גאָטישע טענער, אָבער וואונדערשיין
הימליש און צוגעפּאַסט צו די גאָטישע ליניעס פון די הויפטגע-
שטאַלטן. נאָר דאָ געשעט אַן אויסטערלישע זאַך, וועלכע מיר
קאָנען באין אופן נישט תופס זיין. עס זינגט נישט נאָר דער
וייטער כאָר, נאָר אויך—די צוויי הויפטגעשטאַלטן: לאה און
חנן. מען קאָן נאָך פאַרשטיין, אַז אַ וואָרט גייט אין העכסטן
עקסטאַז אַריבער אין געזאַנג, אָבער אַז נשמות, וואָס באַהעפטן
יך, צעזונגען זיך אין אַ דועט מיט כאָרבאַגלייטונג ווי אין אַ ריכ־
יקער אָפּער—דאָס איז ניי און ווייט פון קינסטלערישער ווירקונג.

9

דאָס שווערסטע פּראָבלעם ביי דער סצענישער פאַרקערפּע-
רונג פון „צווישן צוויי וועלטן" איז דאָס לעבעדיקע וואָרט. מיט
דעם אויפהויבן די גאַנצע פּיעסע אין די עולמות העליונים האָט
אויך דאָס וואָרט געמוזט פאַרלירן זיין ערדישע שווערקייט, אַרויס-
געריסן ווערן פון זיין ערדישן שורש. מען האָט זיך געניטיקט
אין אַ דיקציע, וואָס זאָל פיר אַקטן לאַנג נישט אַרויס אויס דער
ציטריקער, בין השמשותדיקער שטימונג און דאָך בלייבן קלאָר
און פאַרשטענדלאַך. אַן אויפגאַבע, וועלכע אַן ערשטקלאַסיקער
אַנסאַמבל מיט אַקטיאָרן געבילדעטע אין דער רעד-טעכניק וואָלט
קוים גובר געווען. פאַר די ווילנער, וואָס האָבן עד היום גע-
שטעקט איבער די אוירן אין נאַטוראַליסטישן רעפּערטואַר, איז
דאָס איבער די כחות. און אויב איינצלנע פון זיי (חנן—שטיין,

די גרונטאידעע, וואַקלען די אויסגעהאַלטנקייט. פאַר דער אַלטער הילצערנער קלויז איז די גרינגע גרונטפאַרב מיט דעם פאַרביקן פענסטער-ווירטאַזש לחלוטין נישט פאַסיק און גאַנץ אָן אויסדרוק. גרויע גרונטפאַרבונג, דורכגעוועבט מיט וויאָלעטע ליכטפלעקן וואָלט געשאַפן דעם בעסטן פאָן, די ריכטיקסטע דעקאָראַטיווע ראַם פאַר דעם בין השמשות צווישן צוויי וועלטן. אויך די געבראָכענע ליניע אין דער הינטערוואַנט, די פאַרטיפונג רעכטס, אַ סטערעאָ-טיפישער „אויפטו” ביי אַלע דעקאָראַציעס, כדי אַריינצוברייגען „לעבן אין דער ליניע”—רייסט-אויף די טונקעלע געשלאָסנקייט פון די ווינקלען, אין וועלכע עס האָבן פאַר דעם אויג פון מחבר געשוועבט און פאַר דעם אויג פון צוקוקער געדאַרפט שוועבן מיסטישע שאָטנס.

אין צווייטן אַקט רייסן די אויגן: דער צעוויגטער לאַמטערן ביי דער שול אויפן ערשטן פלאַן, גענומען פון אַ מאָליערישער קאָמעדיע, דער אומבאַהאָלפן געמאָלטער צו נאָנטער בית עולם מיטן רויטן פלעמל אין אוהל און אין הינטערגרונט דאָס בלוילאַך ווייסע ליילאַך שטאָט דעם רונדהאָריזאָנט—דאָס לעצטע אַ פועל יוצא פון טעכנישער נישט פון קינסטלערישער אָרעמקייט.

אויך ביי דער מוזיקאַלישער פאַרבונג איז די רעזשי געשטרויכלט געוואָרן. דאָס פרעלודיום צום צווייטן אַקט איז צו לאַנג און לגמרי איבעריק, די מוזיקאַלישע באַגלייטונג אין דעם אַקט גופא לויט דער קאָנצעפּציע פון דער רעזשי, וואָס איז אויסן געוועז צו פאַרווישן די רעאַליסטישע קאָנטורן—צו שטאַרק. דער מחבר האָט געזהאַט אַ דאָפּלטע כונה: ערשטנס אונטערמאָלן מוזיקאַליש דאָס מיליע, צווייטנס קאָנטראַסטירן לאהס שווער געמיט מיט דער פריילאַכער חתונה-מוזיק. דער ערשטער מאָטיוו פאַלט אַוועק אינגאַנצן ביי דער אויפפאַסונג פון דער רעזשי, פאַר דעם צווייטן וואָלט גענוג זיין נאָר אין די נויטיקע מאָמענטן לאָזן אויפשפילן די מוזיק.

אַן אַנדערע זאַך איז די אינסטרומענטירונג און די וואָקאַליזירונג פון דעם חסידיש-מיסטישן מאָטאָ, דעם לייטמאָטיוו: „מחמת וואָס, מחמת וואָס...” אַ ווייטער, ווי פון די ספערן קלינגנדיקער געזאַנג מיט שטילער מוזיק באַגלייטונג פאַרן אָנהויב פון שפיל

דראַמאַטורגישער צוגרייטונג. זי האָט אויס דער דריטן און פערטן אַקט געמאַכט איין אַקט, נישט רעכענענדיק זיך מיט דעם אַלטן דראַמאַטורגישן כּלל, אַז דער לעצטער אַקט מוז זיין דער קורצ־טער, דער אַמגעדיכטסטן צונויפגעפּרעסטער פון אַלע. צוליב דעם האָבן געמוזט פאַרקירצט ווערן די מעשהלאַך, די שענסטע פּערל, די בלוט־אָדערן פון דער פּיעסע, צוליב דעם האָט געמוזט אַרויס־פאַלן דער סוף פונם דריטן אַקט, דער רוהפּונקט, די אָטעמפּויזע צווישן צוויי שטורמיש באַוועגטע ימען, און אין פערטן אַקט די האַרציקע טענער פון דעם יידישן וויגליד, וואָס פאַרגלעט די שטורמישע פּאַליעס, באַרוהיקט די אויפגעברויזטע נערוון, פירט אַריבער פון די פינסטערע פאַרבן צו די ליכטיקע, ווי יענע צוי־בער־טענער פון פּערגינטס מעשהלע ביי אָזעס טויט.

8

און די אויספירונג גופא?

עס באַקומט זיך דער איינדרוק, אַז מ'איז אין אַ כּוזמישער לאַבאָראַטאָריע, וואו די עלעמענטן זיינען צעלייגט, יעדער אין אַ באַזונדערער רעטאָרטע און וואַרטן, מען זאָל זיי פאַרבינדן, צו־נויפגיסן אין איין כעמישן קערפּער. קאָסטיום און מאַסקע, פּלאַס־טיק, דעקאָראַציע, מוזיק, וואָרט—אַלץ איז געווען צוגעגרייט, אַלץ מער אָדער ווייניקער פאַרטיק. עס האָט נאָר געפעלט יענץ, וואָס זאָל דיזאָזיקע עלעמענטן צונויפשמעלצן אין איין ברען, דורכנעמען מיט איין אָטעם.

שלאַנקע, פאַרצייטיקע, מיט געשמאַק צוגעקליבענע קאָסטיו־מען, מאַסקען, דורכגעטראַכטע און דורכגעבילדעטע ביז צום מינ־דעסטן פּרט, צום קלענסטן קנייטש. די האַלטונג פון די געשטאַלטן, זייער גאַנג, זייערע באַוועגונגען—אַלץ אָפּגעוואויגן און אָפּגע־מאָסטן. די לייגנלאַכע פּנימער, די שמאָלע ליניעס פון די פי־גורן, זיינען נישט צופעליק, זיי שטרייכן־אונטער און פאַרבולטן די אידעע פון דער אינסצענירונג, דאָס שטרעבן צום הימל אַרויף.

אָבער שוין ביי דער דעקאָראַציע הויבט זיך אָן פאַרלירן

ביים מחבר פאַלט אַריין אין ערשטן אַקט אַ יידענע מיט צוויי קינדער צו חצות אין קלויז אַריין מיט געוויין פאַר אַ קראַנקער מוטער; די רעזשי האָט אויף דעם אָרט אַריינגעפירט די האַלב לעגענדאַרישע פאַרפאַסערין פון די ווייבערישע תחינות, שרה בת טובים. אַ פשוטע יידענע (אָן קינדער, וואָס זיינען אָדער איבעריק, אויב זיי שווייגן, און שטערן, ווען זיי וויינען אָדער פלאַפלען) וואָס פאַלט צו צום אָרון קודש און וויל מיט איר שטילן כליפּען אויפרייסן די שערי רחמים, ווירקט יידיש און האַרציק. אַ פרעמדע געשטאַלט אין פאַרצייטיקע קליידער, וואָס שפרייזט ברייט אַריין, טוט אַ קלאַפּ אין טיש און לאָזט דאַן אַרויס אַ פּאַטעטיש-דעקלאַמאַטאָרישן פזמון, גליווערט מיט איר קאַלטקייט און פרעמדקייט.

אין צווייטן אַקט פאַרלעגט די רעזשי די אָרעם-מאָלצייט ביי דער גבירישער התזנה אינגאַנצן הינטער די קוליסן, אָנשטאָט זי אַריינקאָמפּאָנירן אין דעם סצענישן בילד, און רויבט באופן זה די גאַנצע פאַרביקייט און דעם אינערלאַכן ריטם פונם צווייטן אַקט. און אַפילו דער טויטנטאַנץ, אַ גראָטעסקער איינפאַל פון דער רעזשי, וואָלט אַ סך שטאַרקער געווירקט אין קאָנטראַסט מיט דער מאָלצייט און בפרט, ווען דער טויט כאַפּט אַרום די כלה און דרייט זיך מיט איר אין אַ ווילדן געווירבל דאַן, ווען זי איז שוין פאַרמאַטערט און האַלב-פאַרחלשט פונם טאַנצן מיט די איבעריקע אָרימעלייט. אַזוי איז דער טויטנטאַנץ—פאַר זיך פּלאַסטיש און ריטמיש אַ צאַצקעלע—אַ פרעמדער, אָפּגעריסענער טאָן.

די טרוקענע אַלעגאָריע—דעם משולח—קאָן מען נאָר באַרעכטיקן, אויב מען מאַכט אים פאַר אַ שטומען, גרויען, שרעקיקן שאָטן, וואָס באַווייזט זיך אין געוויסע וויכטיקע מאָמענטן אויף די שיידוועגן און ווערט דאַן ווי צעשוואומען. אים האָט די רעזשי איבערגעגעבן צו זיין אַ טוען אין בית דין מיטן מת, בעת ביים מחבר איז דער מרא דאתרא דער נאַטירליער קטגור, דער אַמטלאַכער פּראָקוראָר.

און נאָך אַ גרויסן פעלער איז באַגאַנגען די רעזשי אין דער

פון דער ערדישקייט. די צוויי פאַרשידענע וועלטן ליגן נישט איבעראַנאַנד, נאָר נעבענאַנאַנד, רוענדיק און מיט דער וואָכעדיקייט פאַרוואַקסן די איינע, שוועבנדיק און צו ווייטע הימלען שטרעבנדיק די אַנדערע.

דידאָזיקע צעשפּאָלטנקייט האָט אַנ—סקי געפילט און אָפּטמאָל געביטן איינצלנע שטריכן אין די כאַראַקטערן פון די פערזאָנען, כדי אַזויאַרום אויסצובויען אַ בריק צווישןביידע וועלטן. און אָנטרויען די אויספירונג פון זיין פּיעסע האָט ער געוואָלט נאָר אַזאַ רעזשיסאָר, וועלכער זאָל זיין בכח צונויפצוגיסן אין דער סצענישער שאַפונג די צוויי וועלטן, שאַפן אַן אָרגאַנישע גאַנצקייט, וואָס זאָל מיט אירע וואָרצלען שטעקן טיף אין דער ערד פון יידישן לעבן און די צווייגן שטרעקן אין די הימלען פון יידישער בייִנקשאַפט. ער האָט זיך דעריבער פאַרבונדן מיט סטאַניסלאַווסקין און געפרווט אָנקומען צו ריינהאַרדטן. אפשר וואָלטן ביידע, יעדער אויף זיין שטייגער, געפונען אַ פּאַסיקן, קאָנגעניאַלן סצענישן לבוש פאַר זיין „דראַמאַטישער לעגענדע“— סטאַניסלאַווסקי, ווי דער קינסטלער פון ציטריקע שטימונגען און צאַרטע טענער, ריינהאַרדט, ווי דער מייסטער פון שטאַרקע, מעכטיקע וויזיעס.

אויך דוד הערמאַן האָט געזען די אינערלאַכע סתירה. אָבער ער האָט נישט געפרווט צי נישט געקאָנט מיט איין פראָנטאַלער אַטאַקע בייקומען דעם שונא פון צעשפּאָלטנקייט. ער האָט אים גענומען אָפּשוואַכן דורך פלאַנקען־אָנגריפן, דורך קליינע אויסבעסערונגען און פאַרריקונגען, מיט דער הילף פון זייטיקע קונסטן. שוין אין דער דראַמאַטורגישער באַאַרבעטונג האָט ער די דראַמע געגעבן אַ שטאַרקן רוק אַרויף, אין די עולמות העליונים, פאַרגעסנדיק, אַז נאָר פעסטע זיילן פון שטאַרקער דיכטערישער סימבאָליק קאָנען טראָגן אויף זיך אַ הימלישן בנין. דאָס אַריינבויען סימבאָלישע גאָטישע טורמען האָט געמוזט צערייסן די נעץ פון דעם שטימונגפולן געוועב, וואָס איז רייך באַפּוצט מיט רמזים און אַלעגאָריעס, פאַרמאָגט אָבער נישט קיין ניצוץ פון פּאָעטישער סימבאָליק.

פון אַ פּיעסע. דאָס אַרויסטרייבן דעם דיבוק: אַ פּריינטלאַכער, לייטזעליקער שמועס צווישן צדיק און דבוק, דאַן רחמנות-געפילן, שפּעטער הבטחות, דאַן דאָס רשות פון דער עדה יידן, דאַן דראָ-אונגען מיט קללות והרמות, דאַן דער קליינער חרם. איצט קומט אַ גרויסע רופּויזע, אַן אָטעמפּויזע, און דער סוף פון דריטן אַקט.

אין פערטן אַקט ווערט דער שטאַרקער עפעקט פון דעם גרויסן חרם נישט אויף איינמאָל אויסגעשאָסן. קודם די גרויזיקע סצענע פון אַ דין תורה מיט אַ מת. דאַן ווידער גוטע ווערטער צום דבוק. דאַן דער כּח פון אַן עדה—פּופּצען—יידן. דאַן דער רשות פון די העכערע כּחות, דאַן פון די מיטעלע. דאַן שוואַרצע ליכט, ווייסע קיטלען, תּרועה-שאַלן. דער גרויסער חרם. דאַן פאַרפעסטיקט דער צדיק זיין נצחון און דאַן—נעמט ער אַראָפּ דעם חרם. דאַן קומט דער פינאַלאַקאָרד אין דור: דער קדיש. און איצט הויבט אָן די ליניע ווידער צו פאַלן אין ווייכע האַר-ציקע מאָלטענער: דער באָבעס אָפּשפּרעכעניש, דאָס האַרציקע וויגליד, לאהס טרויעריקער פאַרביינקטער מוטערגעזאַנג נאָך די נישט-געבוירענע קינדערלאַך (נישט הערמאַנס אָפּרינגער שיר-השירים!), און צום סוף דאָס צונויפגיסן פון ביידע נשמות אין אַ גרויסן ליכט און די ווייטע, שטילע, פרומע קלאַנגען פון דעם לייט-מאָטיוו „מחמת וואָס, מחמת וואָס..."

אַזוי האָט אַ יידישער טעאַטראַליקער אַ פערטן אַקט נאָך נישט אויפגעבויט!

7

פאַרן רעזשיסאָר—אַ האַרטע נוס. אַ שווערע עובדא, וואָס לאָקט און שטויסט-אָפּ צוגלייך. לאָקט מיט איר מאָלערישער פאַרביקייט און סצענישער עשירות און שטויסט-אָפּ מיט דער מאָדנער מישונג פון ערדישקייט און הימלישקייט, וועלטיקייט און איבערוועלטיקייט, רעאַליזם און מיסטיציזם. נישט געשמאָלצן פון איין מעטאַל, נישט אויסגעהאַקט פון איין שטיין, נישט געוועבט פון איין פאָדעם, וואַקסט די הימלישקייט נישט אַרויס אָרגאַניש

ער הויפּט-אָן אַ באַרג מיט טעאַטער-רעקוויזיטן. אַ באַליבט מיטל ביים ברייטן פּובליקום. כלי קודש, ספרי תורות, שוואַרצע פּרוכתן, ווייסע קיטלען, שופרות, שוואַרצע ליכט און דאָס גאַנצע איבעריקע קלאַפּערגעצייג. און באַנוצט זיך מיט זיי מיט אַ קינסט-לערישער מאָס, מיט קינסטלערישן טאַקט. ווערט קיין איין מאָל נישט נכשל. און—איך ווייס-יעדער אַנדערער טעאַטראַליקער וואָלט ביידע מאָל געשטרויכלט געוואָרן.

ווי ער פאַרשטייט צו שאַפן שפּאַנונג, אונז צו פאַראינטע-רעסירן, צושמידן, פאַרכאַפּן! דורך אַ וואָרט, דורך אַ באַוועגונג. ביי חננן רייסט זיך אַרויס דאָס דרייסטע וואָרט וועגן דער סיטרא אחרא. לאה וואַרפט אויף זיך אַרויף דאָס שוואַרצע טוך און גייט אויפן בית-עולם. מיר בלייבן זיצן מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם און ציטערן מיט אַלע גלידער.

די ערשטע ידיעה פון דעם נישט צושטאַנד געקומענעם שידוך, און אַ זיפץ פון האָפנונג רייסט זיך אַרויס פון חננס ברוסט. אויך מיר אָטעמען דערלייכטערט אויף. דאַן טרעפט דער אמת האַרטער, שווערער, דערשלאָגט און צעבערעכט, אים און אונז.

דאַן דאָס קאָנטראַסטירן: חננס טויטער גוף ליגט אין אַ ווינקל. די חסידים ווייסן נישט דערפון. זיי טאַנצן און זינגען אַן אומעטיקן ניגון. און ערשט אַז זיי לאָזן זיך אין אַ פריילאַך ריקדל—געפינט מען דעם טויטן. אָדער: מען פירט דעם חתן צו באַדעקנס. חופה-מוזיק. און פלוצלונג רייסט זיך אַרויס לאהס ווילדער געשריי. אין דער כלה איז אַריין דער דבוק. פאָרהאַנג. אָדער צום סוף פון פערטן אַקט: לאה הויכט-אויס די נשמה און באַהעפט זיך אויף אייביק מיט דעם שאָטן פון איר באַשערטן (נישט ווי ביי די „ווילנער" מיט דעם שפּרייזנדיקן לעבעדיקן גוף!) „פון דרויסן הערט זיך אַ חופה-מאַרש, וואָס דערנענטערט זיך".

דריי שלוסאַקאָרדן, מיט וועלכע אַ פראַנצויזישער מייסטער פון מעטיע וואָלט זיך נישט שעמען!

דאַן די קונסט פון שטייגערונג. יענער כח פון דעם דראַ-מאַטיקער, פון וועלכן עס הייגגט-אָפּ דער סצענישער ערפאָלג

קונג, דער שטראָפנדיקער אל נוקם ונוטר, וואָס פאַרגעסט נישט אפילו נאָך צוואַנציק יאָר אַ געבראָכענעם תקיעת כף.

פון אַלץ אַ ביסל און גאָרנישט גאַנץ. אַ שוואַכינקער בנין, אונטערגעשפּאַרט פון עטלאַכע מאָטיוון, ווי פון זיילן, און ווערט פונדעסטוועגן נישט שטאַרקער, שטייט נישט זיכערער. אַזוי איז שוין אין דער קונסט: אין צווייען געבונדן—איז שוואַכער.

5

דריי טיטלען. איינער פאַר דער ליטעראַטור, איינער פאַר דער בינע און אַן אונטערטיטל—אַן אויסטייטשונג און אַ באַוואָרע־ניש פאַרן בייזן קריטיקער.

דאָס באַוואָרעניש איז איבעריק. אָדער ס׳העלפט נישט, אָדער מ׳דאַרף עס נישט. און דער צווייטער טיטל, די לעגיטי־מאַציע פאַר דער בינע און דאָס שלאַגוואָרט פאַרן פובליקום וואָלט וויניק וואָס גענוצט, ווען ער וואָלט געבליבן די איינצי־קע סצענישע מעלה.

6

מען מוז זיך חידושן, ווי עס קומט צו אַן—סקין, וואָס איז כל ימיו ווייט געשטאַנען פון פראַקטישן טעאַטער, דערדאָזיקער חוש פאַר דער בינע, דאָסדאָזיקע באַהערשן דעם סצענישן אַפּאַ־ראַט, דידאָזיקע געניטשאַפט אין אָפּערירן מיט סצענישע עפעקטן, דאָסדאָזיקע מייסטערהאַפטע אַריינדרינגען אין די טיפסטע סודות פון דראַמאַט־רגישער טעכניק. פון אַלע פאָלקסטימלאַכע סיוזשעטן קלויבט ער אויס די דאַנקבאַרסטע, די שטאַרקסטע: דעם געבראָ־כענעם תקיעת כף, פאַרשטאַרקט דורך אַ מעשה מיט אַ דבוק, דאָפּלט פאַרשטאַרקט דורך דעם חרם. סיוזשעטן, וואָס קאָנען אַ דראַמאַ־טיקער אַראָפּפירן פונם גלייכן וועג, פאַרפירן אים צו שרייענדי־קע, וואָלוועלע עפעקטן. ער בלייבט אָפּגעהיט. טרעט נישט אי־בער אין ערגיץ די גרעניץ פון דעם קינסטלעריש דערלאָזעוודיקן.

טאָלער. אַ סביבה, אין וועלכער עס פּלאָנטערט זיך גאָר איבעריק נאָר איין געשטאַלט, דער משולח, האַלב מאָגענדיק געוויסן, האַלב שטום פּאַטום, אַ האַרטע טרוקענע אַלעגאָריע, געבוירן אין די אויבערשטע שיכטן פון אַ משכּילישן מח אָדער גאָר—אויסגעבאָרגט פון אַ פרעמדער וועלט.

4.

בילדער, איינגעהילט אין אַ מיסטישן שלייער פון אַן אַלטן גלויבן אין לעבן פון אַ נשמה, וואָס האָט פאַרלאָזן איר גוף. אַ גלויבן, וואָס איז אין עצם אָן אַן ערך עלטער, ווי די חסידישע מיסטיק, אין וועלכער ער איז מגולגל געוואָרן. אַ גלויבן, וואָס גרייכט מיט זיינע וואָרצלען אין די אוראַלטע צייטן, ווען דער פרימיטיווער מענטש, געוועקט פון חלומות און זעענישן, געטריבן פון אַ טיפער ביינקשאַפט, גאַנץ אויסצולעבן זיין לעבן, רייסט זיך פון זיינע ערדישע קייטן, גאַרט נאָך אַ לעבן נאָכן טויט און שאַפט די ערשטע קאָנצעפּציעס פון טראַנסצעדענטאַלן, איבערערדישן זיין—פריי לכתחלה פון יעדער מאָראַלישער באַשווערונג, פון אָפּקומען אויף יענער וועלט פאַר די זינד אויף דער וועלט, פון זוכן אַ תיקון פאַר דער וואָגלדיקער נשמה.

דאָס איז דער ריינער מענטשלאַכער קערן. צייטן און דורות, קולטורן און רעליגיעס האָבן אויף אים אַרויפגעלייגט זייער שטעמפּעל, אָנגעטראָגן אַלץ נייע שיכטן—ביז ער האָט אין דעם יידיש-מיסטישן וועלטשפּיגל אַראָפּגעוואָרפן פון זיך דעם גאַנצן צוואוקס און זיך צעשטראַלט מיט זיין אַלטער פּשטות, מיט זיין ריין מענטשלאַכן—און דעריבער העכסט דיכטערישן—טוכן.

און אַרום דערדאָזיקער אידעע, אין וועלכער די גאַנצע „דראַמאַטישע לעגענדע" איז איינגעבעט, שליינגלען זיך אַנדערע מאָטיוון: אַ ליבע-חלום פון אַ קלויזניק, זיין ראַנגלען זיך מיט דער זינד, זיין באַגער אויסצעלייטערן זי פון דער טומאה, זיין בונד מיט די נישטגוטע, די ליבע פון אַ יידישער טאָכטער, וואָס איז שטאַרקער, ווי דער טויט, דעם צדיקס שוואַכקייט און שטאַר-

ווי די נשמה, וואָס שטייט אויפן שיידוועג, קעמפט, פאַלט, ברעכט זיך און פאַרלירט איר האַלט. מיר זען נישט, ווי דער כאַראַקטער וויקלט זיך פאַנאַנדער. מיר זען נישט, ווי די יידישע טאָכטער וואַרפט אַראָפּ פון זיך די צניעות, דעם חוב פון כבוד אב, ווי „די פרי ווערט אָנגעפוילט".

נאָך האָבן מיר די האָפנונג נישט פאַרלוירן. נאָך וואַרטן מיר, אַז אין די ווייטערדיקע אַקטן זאָל זיך אונז אַנטפּלעקן איר נשמה, זאָל דורך דעם שלייער פון שגועו דורכלייכטן איר טיפער צער, דורכטריפן איר האַרצבלוט. נאָר אַז דער פאָרהאַנג הויבט זיך אויף צום דריטן מאָל—זיינען מיר אין אַ שפּאָגלנייער סביבה און אַ נייע טראַגישע געשטאַלט רוקט זיך אַרויס אויבנאָן. דער צדיק מיט זיין גרויסער אויפגאַבע און ווינציקע כחות, מיט זיין פאַלן און אויפקומען, מיט זיין לעשן-זיך און אויפפלאַקערן. אַ נייע געשטאַלט, אַ ניי פּראָבלעם, וואָס קוים איז עס אויפגעוואָרפן געוואָרן, ווערט עס באַלד פאַרשלונגען פון די אַרומיקע געשעענישן.

נאָכאַמאָל שווימט אַרויף אין פערטן אַקט אַ נייע הויפּטפיגור (ערשט אין פערטן אַקט ווערט זי אַ הויפּטפיגור) און מיט איר אַ ניי פּראָבלעם: דער דראַמאַטישער מאָטיוו פון זינד-און-שטראָף. סנדר בריניצערס אַלטע זינד זאָל דאָ געפינען אין אַ דין תורה מיט אַ מת אַ שפּעטע גערעכטע שטראָף. אָבער אויך דער מאָטיוו איז צו דין, צו טונקל, צו שוואַך, און ווערט פון דער גרויזיקער דין-תורה-סצענע מיטן מת, פון דער ווייסער טויטען-מחיצה ,פון די שופרות און קיטלען, די שוואַרצע ליכט און ספרי תורות, קללות און חרמות—פאַרהילכט און פאַרטויבט.

דער בחור, די בתולה, דער צדיק, סנדר בריניצער שוועבן פאַרביי ווי שאָטנס, ווי שטילע בין-השמשותדיקע קלאַנגען, ווי לבנה-בילדער. צו שוואַך צו טראָגן אויף זייערע אַקסלען דעם דראַמאַטישן בנין, און צו בולט, כדי גאַנץ פאַרשוואומען צו ווערן אין דער אַרומיקער סביבה. וואָס בלייבט—איז דער פאָן, די רייכע, פאַרביקע, פאַרצייטיקע יידישקייט, מיט איר חן און אומעט, מיט אירע שיינקייטן און מיאוסקייטן, מיט אירע בערג און אירע

און צרופים העלפן נישט, שטרעקט ער אויס די האַנט צו די נישטגוטע.

אַ דרייסטער פאַרמעסט. מיר האָרכן-אויף מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם. אַ מאָמענט—און אונז דאַכט זיך אויס, אַז דער פונק וועט זיך צעפלאַקערן אין אַ ווילד פייער, דער אָרעם-בחור וועט אויסוואַקסן צו אַ גיבור, אַרויסרופן די גוטע, פרומע כחות, דעם סדר העולם, דאָס געטלאַכע און מענטשלאַכע רעכט צום קאַמף אויף טויט און לעבן. מיר וואַרטן אומזיס. דעם בחורס ליד איז אויסגעהויכט, נאָך איידער ס׳האָט זיך צעקלונגען.

צווייטער אַקט. אַ נייער פאָן: אַ פלאַץ אין שטעטל. אַ מצבה אין דערמיט. אַ קוויז, אַ געסל, הייזלאַך, קראָמען. אַ קרעטשמע, אַ פאַלאַץ, אַ גאָרטן, אַ בריק. אַ מיל, אַ מרחץ, אַ הקדש. און פון ווייטן אַ בית עולם, אַ טייך. און אין נגידס הויז ברייט-געעפנטע טויערן: אַן אָרעם-מאָלצייט. קבצנים, יידענעס, בלינדע, לאָמע, הינקענדיקע, הויקערדיקע, איינהאַנטיקע, באַיאָרטע. בטלנים, שמשים, חתונה-אורחים, מחותנים. חתונה, קלעזמער, חתן-פירער, באַדעקענס.

אַ זשאַנר-בילד. אַ ברייט געמעל מיט זאַטע, זאַפטיקע פאַרבן. וואָס דערשטיקט מיט זיין קאָלאָריסטיק די שוואַרצווייס געצייכנטע הויפטפיגור (אַ הויפטפיגור ווערט זי ערשט אין צווייטן אַקט): די יידישע טאָכטער, וואָס ווערט געפירט צו דער חופה מיט אַ פרעמדן, אומבאַקאָנטן מאַן. בעת איר האַרץ גאַרט נאָך דעם פאַרשטאָרבענעם געליבטן. זי ציטערט. זי קלויבט זיך אויפן בית עולם. צו פאַרבעטן די טויטע מאַמע אויף חתונה און—דעם טויטן בחור. זי פאַרוואַרפט אויף זיך אַ שוואַרץ טוך און גייט. מיר וואַרטן. מיר ווייסן, אַז ווען זי וועט צוריקקומען, וועט זיך איר צער אויסגיסן, איר גרימצאָרן צעברענען. זי קומט צוריק. פאַרוויינט, שטום, צעבראָכן. קוים עטלאַכע ווערטער רייסן זיך אַרויס פון איר אָנגעווייטאָקטן האַרצן און—די כלי פלאַצט. איר באַוואוסטזיין פאַרטונקלט זיך. איר נשמה באַהעפט זיך מיט דעם געשטאָרבענעם. דאָס ליד פון דער אומגליקלאַכער יידישער טאָכטער איז אָפגעבראָכן. איר טראַגעדיע איז אויס.

אַלץ האָט זיך אָפגעטון הינטער די קוליסן. מיר זען נישט,

מענט מער ווי דעם רעזולטאַט, דאָס צייטיקן מער ווי דאָס צייטיקע, דאָס ווערן מער ווי דאָס זיין, דאָס גערוּאַנגל מער ווי דעם נצחון, הינטער וועלכן עס גלאָצט אַרויס אָפגעשטאַנענקייט, פאַרגליווערטקייט, טויט.

2

אין אַ ווינקעלע פון מענטשלאַכן לעבן, גלייך ווייט פון ליטעראַטור ווי פון טעאַטער איז אַנ—סקיס ווערק אויסגעטראָגן געוואָרן. פאָלקסמעשהלאַך און פאָלקסדערציילונגען, פאָלקסגלויבונגען און פאָלקסמנהגים, אָנגעקליבן אין משך פון יאָרן ביים סאַמע קוואַל פון פאָלקסשאַפונג, האָבן זיך ווי פון זיך אַליין, אומאָפהיינגיק פון דעם קינסטלעריש געשטאַלטנדיקן ווילן, פאַרפלאָכטן אין אַ נעץ פון געשטאַלטן און געשעענישן, חלומות און בייגקשאַפטן, טענער און קלאַנגען, אין אַ פאַרביק געשטיק, וואָס לייכט און פינקלט אויף אַ טיף־שוואַרצן סאַמעטענעם פאָן מיט כּלערליי בונטע קאָלירן פון פאַרגאַנגענעם, פאַרהילכטן יידישן לעבן.

3

אַ שימערירנדיק געמעל, אָבער אַ שוואַכע קאָמפּאָזיציע. איינצעלנע פּערל, נישט אַ שנור. רינגען, נישט אַ קייט. בילדער, נישט אַ בילד.

דער ערשטער אַקט. דער פאָן: אַן אַלטע שול, שוואַרצע ווענט, שאָטנס אין די ווינקלען. בחורים און בטלנים קוויקן זיך מיט רבּישע מעשהלאַך, זאָגן תהילים, דינגען זיך אויף תיקון, כאַפּן צו ביסלאַך משקה און פאַרבייסן מיט קיכלאַך. (אַ פיינער לייכטער איראָנישער אונטערטאָן!) און אויף דעמדאָזיקן פאָן אַ בחור מיט אַ ליינגלאַך פּנים, מיט טיפע, שוואַרצע אויגן און אַ זודיק פאַרהאַלטן ליבע-ליד אויף די שמאָלע, פאַרשמאַכטע ליפּן. גובר זיין וויל ער די גלוסטונג צום ווייב, אויסלייטערן די זינד פון איר טומאה. און אַז הייליקע כּחות, די גוטע שמות, סגופים

ש. אַנ־סקי: צווישן צוויי וועלטן (דער דבוק).

דראַמאַטישע לעגענדע אין פיר אקטן.

געשפּילט דורך דער ווילנער טרופּע, רעזשי דוד הערמאַן.

1

אָרעם איז דער יידישער טעאַטער-רעפּערטואַר, אָרעם די יידישע דראַמאַטישע ליטעראַטור און שיטער זיינען די פעדעם, וואָס שפּינען זיך פון דיכטונג צו בינע. צו לאַנג זיינען זיך ביי-דע דם-שונאים געווען, צו לאַנג איינס דאָס אַנדערע מבטל גע-מאַכט, איינס פון דעם אַנדערן געשפּעט און געלאַכט. און טרעפט אַמאָל, אַז אַ ליטעראַריש ווערק געפינט דעם וועג צו דער בינע, מיען זיך אַקטיאָרן, ברעכן זיך דעם קאָפּ רעזשיסאָרן און דאָס פּובליקום לויפט קוקן ווי אויף חידושים. נאָך זוכן די אַקטיאָרן ווי בלינדע דעם וועג, נאָך פאַרלירן זיך די רעזשיסאָרן אין פּרטים און קאָנען דעם אָטעם פון דעם ווערק נישט דערכאַפּן, נאָך רייסן די צוקוקער ווייט די אויגן אויף און פרעגן צעטומלט: וואָס סטייטש?

אָבער דאָסדאָזיקע זוכן און גאַרן, פרעגן און האָרכן פאַר-מאָגט אַ באַזונדערע שיינקייט. נישט יענע פולע שיינקייט, רייכע שפע פון זאַפטיקע, צייטיקע פּרות, נאָר דעם אַפּאַרטן חן, דעם האַרבן ריח פון יוגנט און פרישקייט, פון לעבעדיקייט און צאַפּל-דיקייט, אַקטיווקייט און דרייסטקייט.

און איך בין זיך מודה, אַז איך האָב ליב דעם עקספּערי-

קאָפּ, די דעקאָראַציעס אַזוי ווייניק כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם קליינשטעטלדיקן ייִדישן הויז, ווי די רויטע אָפּערעטישע בודואַר-מעבל.

עס האָבן זיך אַריינגעגנבעט אין שפּיל פּאָסטעמפּקעס פון דער אַלטער „ווילנער רעזשי": דאָס אונטערערדישע קול, וואָס האָט אין ערשטן אַקט דיריזשירט די חתונה הינטער די קוליסן מיט ווילדן געפּלעסק און גרילצענדיקער מוזיק. די מחותּנתטעס מיט די סאַר-ווערס, וואָס האָבן געשפּאַנט איבער דער בינע מיט ליכט און טעלער, די סטאַטיסטן און מחותּנים מיט צוגעטשעפּעטע בערד און געלעמטע באַוועגונגען, וואָס האָבן זיך גאָר איבריק אַרומ-געקויקלט אויף דער בינע, די איבערלאַנגע „שטימונגס-פּויזען", וואָס זיינען געווען מסוגל אָפּצוהרגענען יעדע שטימונג.

אָבער דאָס אַלץ זיינען קלייניקייטען, וואָס לאָזן זיך לייכט אָפּשטעלן. דער סך-הכל איז אַן אויסגעהאַלטענע, טאַקטפולע, פיי-נע אויספירונג. הלואי ווייטער נישט ערגער!

יולי 1919

אַרומגענומען די צוקוקער און זיי פיר אַקטן לאַנג געהאַלטן אין שפּאַנונג. וואָס יעדער פון די יונגע מענטשן האָט פאַרמאָגט פון האַרץ, נשמה, אינטעלעקט—ווער מער און ווער ווייניקער — האָט ער געבראַכט, אין איבערגעגעבענער, באַפליגלטער אַרבעט געשמידט און געפּיילט און זיינע חברים דערלאַנגט. זעלטן ווען האָט מען אויף דער יידישער בינע געזען אַזאַ אויסגעהאַלטענעם, טאַקט-פולן צוזאַמענשפּיל, אַזאַ האַרציגע, ז אַ ל י כ ע באַציונג צו דער דראַמע.

מרים שיק האָט געפונען פאַר אַסיען, דעם יידישן מיידל מיט טיפע שווארץ-חנעוודיגע אויגן און אַן אייביג צעשראָקענעם בליק, אַן אמתן טאָן פון צאַרטער, איינגעהאַלטענער, מידער, אויס-געלאָשענער ליידנשאַפט. אין אַסיעס ווערטער אין דריטן אַקט האָבן מיטגעציטערט די אָנגעוויינטאָקטע זכרונות פון שווערן, אי-בערגעלעבטן צער און באַשטראַלט פון אַ שטילער, נישט-גלויבי-קער, יאושדיקער בייגקשאַפט נאָך אַן אַנדער לעבן, זיינען זיי גע-ווען דער טיפסטער מאָמענט אין דער אויפגעפירטער דראַמע.

אין הערץ גרויסבאַרטס שפּיל האָט זיך געשפּירט די צע-ריסנקייט פון דעם אינטעליגענט, זיין אויסגעוואָרצלטקייט און אומזיכערקייט. אין ערשטן אַקט האָבן זיך געהערט ווערטער פון נאַיווער, האַרציקער, נישט-געקינסטלטער פרייד און קינדיש-ריי-נעם בטחון אין דעם „בויען". דראַמאַטיש פאַרטיפן די ראָל האָט גרויסבאַרט נישט געפּרווט.

שיק און גרויסבאַרט האָבן פאַרשטאַנען צו באַרייכערן ד־טיפן, וואָס זיי איז אויסגעקומען צו פאַרקערפערן, מיט אינדיוויי דועלע שטריכן. נאָרוויר האָט מער טיפּיזירט, די געשטאַלט פון דעם „פריינד" אין שטרייגגע, פאַרגליווערטע ליניעס געהאַלטן. מען האָט אים זיין קאַלטקייט, פּרעמדקייט, ווייטקייט געגלויבט, נישט אָבער זיינע אַמאָליקע באַציונגען צו אַסיען.

קאָוואַלסקי און נאַלבוש האָבן זיך מיט גרויס פאַרשטענד-ניש געהאַלטן באַשיידן אין ראַם, נאָר טאַניך האָט צו שרייענדיק „געמאַכט" דעם מתּתן.

די מאַסקן און קאָסטיומען זיינען געווען צוגעקליבען מיט

ווי אַ גרויסער ליידנשאַפטלאַכער מענשט טרינקט מיט דורשטיקע ליפּן און פולע צוגען פונם זינדיקן קוואַל און גייט דאַן תשובה טון מיט דער אייגענער איינגעעקשנטקייט, מיט דער אייגענער ליידנשאַפטלאַכקייט. דאָ און דאָרט, אין שלעכטן און אין גוטן, אַ מענטש פון איין גוס!

דאָס איז אַלכסנדר נישט—דער לעצטער פון די אַלטע דורות און נישט דער ערשטער פון די נייע. אַסיע וואָלט עס געקאָנט זיין. פון איר האַרץ רייסט זיך אַרויס דער אָנגעווייטאָקטער געשריי געגן דעם, וואָס „ס׳יידישע מיידל איז געוואָרן אַ הפקר-זאַך, ווער עס וויל, קומט און נוצט עס אויס״. אַסיע איז אַ מאַטעריאַל פאַר אַ דראַמאַטישער געשטאַלט. וואָלט זי נאָר האָבן כח זיך אַנטקעגנצושטעלן, אויפצונעמען דעם קאַמף. וואָלט זי נישט זיין אַליין אַ מידע, צעריסענע, נאָך רו פאַרביינקטע נשמה.

דאָס איז געווען דער טעות פון פּרץ הירשביין און א. וויטער: זיי האָבן ריכטיק געזען אין דעם יידישן אינטעליגענט אַ פּראָבלעמאַטישע נאַטור, אָבער נישט באַנומען, אַז אַ פּראָבלעמאַטישע נאַטור, ווי געוואונשן זי זאָל נישט זיין פאַר דעם פּסיכאָלאָגישן ראָמאַן, בלייבט זי אומפּרוכטפער פאַר דער דראַמע. פּרץ הירשביין האָט זיך באַצייטנס צוריקגעכאַפּט. ווייטערן איז דאָס נישט באַשערט געווען. אפשר וואָלט ער, אין די שפּעטערע יאָרן, אַ צייטיקער מאַן, געפונען דעם פּאַסיקן אויסדרוק פאַר דעם צייטיקסטן פון די קונסט־מינים: דער דראַמע.

עס איז אים אָבער נישט באַשערט געווען...

* *
*

אַ גרעסערן כבוד אָפּגעבן דעם אָנדענקען פון דעם געפאַלענעם קדוש, ווי עס האָט געטאָן די קליינע עדה וואַרשעווער ליטעראַטור־פריינט, וואָס האָבן זיך דאָנערשטאָג אָוונט אויפגעקליבן אין „עליזעאום״, האָט מען נישט געקאָנט. אַן ערנסטע, ריינע, געהויבענע פייערלאַכקייט, ווייט פון יענעם פוסטן פראַווען הספּדים, האָט געשוועבט איבער דעם שפּיל פון די קינסטלער,

וואָס איז געווען אין אויסלאַנד—וויל אָנהויבן אַ נייע לעבן, בויען אַ היים, גרינדן אַ פאַבריק און ווערן אַ מענטש צו מענטשן גלייך. איין רגע פלאַקערט-אויף די קראַנקע פאַנטאַזיע און שפילט זיך מיט דעם געדאַנק פון פראַקטישער אַרבעט. אָבער דער אויסגעמאַטערטער מענטש קאָן קיין בויער נישט זיין. ער האָט אַפילו נישט קיין כח זיין אייגן נעסט צו בויען, זיך און זיין ווייב אויסצוהיטן פון די אַלטע, פאַרגעסענע זכרונות, „דעם פריינד", וואָס באַווייזט זיך פלוצלונג אין טאָג פון זייער חתונה און וויל זיי נישט פאַרלאָזן. אים בלייבט נאָר איין וועג: זיך גאַנץ פון דעם לעבן אָפּצושיידן, אין בית-מדרש אַריין צו אַנטלויפן, דאָרט אַ פּרוש ווערן און אַ נדר טאָן, אַז ער ווערט אויף אייביק אַנטשוויגן. זיין מידע נשמה האָט איר לעצט ליד אויסגעזונגען און אונטער די פליגלען פון דער אַלטער שכינה איר אייביקע רו געפונען.

עס איז אַ טרויעריקער פאַל. און נישט נאָר, ווי מען מיינט, אַן איינצלפאַל—דעם מחברס וידוי,—נאָר דוקא אַ **טיפּישער גורל**, אַ קללה פון אַ דור. איינס אָבער איז דאָס זיכער נישט: אַ קאַנווע, אויף וועלכער עס לאָזט זיך אויסוועבן אַ דראַמאַטישע איבערלעבונג, אַן אַטמאָספער, אין וועלכער עס קאָן פאָרקומען אַן אומברחמנותדיקער קאַמף אויף טויט און לעבן. אויס אָפּהענ-דיקייט קאָן נישט קיין שטאַרקער באַגער, אויס בית-עלמן-שטיל-קייט נישט קיין לעבן שפּראָצן.

און דעריבער איז „דער שטומער" נישט קיין **דראַמאַטישע שאַפונג**, הגם ער פאַרמאָגט געוויסע ליטעראַרישע מעלות, אַן אינטערעסאַנטע פּסיכאָלאָגישע צייכנונג און איינצלנע מאָמענטן פון שטאַרקער געפילסדינאַמיק. נישט נאָר די אַטמאָספער איז נישט דראַמאַטיש, אויך די כאַראַקטערן פעלט דער דראַמאַטישער אימפּעט. נישט דערפאַר, ווייל די צענטראַל-פיגור פונם שטיק, דער „העלד" איז אַ חוזר בתשובה—קאָן ער נישט זיין דראַמאַ-טיש. דער פּאַטאָס פון חרטה פאַרמאָגט בלי-ספק דראַמאַטישע קראַפט (טאָלסטאָיס „מאַכט פון פינסטערקייט"). נאָר די חרטה מוז זיין דער העכסטער אויסדרוק פון דערהויבונג און דער פּועל יוצא פון טיפסטן פאַל. מיר גלויבן אַ בעל-תשובה נאָר, ווען מיר זען,

מיט וועלכע דער פריערדיקער דור האָט זיך אין זיין יוגנט אַזוי גערן געקוויקט. און דאָ קומט פלוצלונג די רעאַקציע און מאַכט מיט אַמאָל חרוב דעם בנין, וואָס דער יידישער אינטעליגענט האָט מיט אַזויפיל מי און מאַטערניש אויפגעבויט. מיט איין קלאַפּ ניכטערט זי אים אויס פון זיינע מענטשהייט-באַגליקנדיקע חלומות, מיט איין וואָרף שליידערט זי אים אַרויס פון דעם זיכערן וועג. ער האָט זיין גלייכגעוויכט פאַרלוירן, צווישן הימל און ערד הענגען געבליבן און נאָך אַ טרוקענעם, זיכערן צווייג אַרויסגעקוקט, וואוהין ער זאָל זיך קאָנען ראַטעווען פון דעם מבול. נישט מער ווי זיך אַליין—נישט דעם כלל און נישט די אידעאַלן.

עס איז געווען אַ קלאָגעדיק בילד: נעכטן נאָך אין די הימלען געשוועבט, נאָך דער באַהעפטונג מיטן כלל, מיטן „פאָלק״, גלויביק געגאַרט און היינט אין טיפן יאוש פאַרזונקען, נאָר פאַר זיין אייגענעם, קליינינטשקן „איך״ אַ טרייסט געזוכט, אַ מקום מנוחה געבעטן.

אים האָט פון דערווייטנס אַזאַ מקום געוואונקען. דאָס יידישע שטעטל, די אַלטע שול האָט אירע אָרעמס געעפנט און איז גרייט געווען באהבה אויפצונעמען יעדעס פאַרבלאָנדזשעטע שעפעלע, עס „ווי אַ מאַמע טוליען און בענטשן, ביז עס וועט קומען די אייביקע נאַכט״...*) האָבן זיך אַ שאָט געטאָן יידישע אינטעליגענטן אין שול אַריין. ווער פריער און ווער שפּעטער, ווער שטיל זיך פאַרגנבעט און ווי אַ זינדיקער בעל-תשובה אין ווינקעלע ביי דער טיר שטיין געבליבן און ווער הויך געקלאַפּט אין אַלע טיר און טויערן און אין שול אַריין גערופן (ווי פּרץ).

פון דערדאָזיקער שטימונג אַרויס איז געבוירן געוואָרן „דער שטומער״. אַן אינטעליגענט, וואָס איז אין אויסלאַנד געווען, נישט פון איין טאָפּ גענאַשט, אַ סך געזען און אַ סך געלעבט, האָט זיך אַהיים פאַרביינקט, צו דער יידישער שטוב, צו דער יידישער כשרער כלה, צו די אַלטע יידישע מנהגים. ער נעמט חופה וקדושין מיט אַ שכנס אַ מיידל—אויך אַ סטודענטקע,

*) דוד איינהאָרן: מיר וועלן פאַרבלייבן אין שול... אין „מיינע לידער״.

א. ווייטער: דער שטומער.

געשפּילט דורך דער ווילנער טרופּע.

א. ווייטער איז געווען אַ סימפּאַטישע דערשיינונג אין דער יידישער ליטעראַרישער און קינסטלערישער וועלט. אַרויס צו זוכן אַ נייעם וועג פאַר דער יידישער פּאָעזיע, האָט ער זיך שווער און ביטער געמוזט ראַנגלען מיט דער דראַמאַטישער פאָרם, מיט יע־נער פאָרם, וואָס האָט אים אויסגעוויזן דער פּאַסיקסטער אויס־דרוק פאַר זיין אינערלאַכער וועלט. אַליין אַ טיפּישער אינטעלי־גענט, האָט ער אין אַלע זיינע דריי דראַמען („פאַר טאָג“ 1907. „אין פייער“ 1910. „דער שטומער“ 1913) אין צענטר פון דעם דראַמאַטישן וועלטבילד אַוועקגעשטעלט דעם יידישן אינטעליגענט אויס דער צייט פון זיין טיפסטער ירידה, דער צייט פון דער רעאַקציע נאָך 1905.

אַ מאָדנע באַשעפעניש געווען דערדאָזיקער אינטעליגענט פון דער נאָכרעוואָלוציאָנערער תקופה. די צייט פאַר דער רעוואָלוציע האָט אים פאַרוויגט אין די זיסטע חלומות. שוין האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז זיין אייביק בלאָנדזשענדיקע נשמה האָט אַן אָפּרו גע־פונען, שוין האָט ער אין די היציקע זעענישן פון זיין פאַנטאַזיע דעם ליכטיקן מאָרגן פון סאָציאַלן יושר און ברידערלאַכקייט גע־זען. די פיבערדיקע אונטערערדישע אַרבעט אין די קרייזלאַך האָט אים פאַרשכורט און—דער עיקר—נישט געלאָזן קיין צייט אויף חקירות, אויף האַמלעטישע ספקות און בייראָנישן וועלט־שמאַרץ,

אַלטער) גאַליק-ביַיזלאַק, ביידע האָבן זייערע ראָליען געשפּילט ווי אַן אָפּקומעניש. די ערנסטע באַציִונג צו דער קונסט איז אַמאָל געווען דער שטאָלץ פון די ווילנער. היינט ווערט זי אַנטשוואונדן. דאָס איז אַ סך געפערלאַכער, ווי מען מיינט!

דערנענטערט צום טאָן פון הירשביין האָט זיך אין זיין גרונט-צייכנונג נאַכבוש. (דער זיידע) נאָר מער מוט אין דער אויספירונג און אין די פרטים, און ער וועט זיך קאָנען ווייזן נעבן דעם אומפאַרגעסלאַכן זיידע שאַכנע.

נישט קוקנדיק אויף עטלאַכע ביליקע שאַרזשן, ווי אומוואַרפן טיש און בענקלאַך, און אויף אַ פּאָר תנועות אין דער מאַניער פון אַ באַלעבאַטישער קינדערשער שטיפערקע, האָט בעלערינאַ (זעלדע) נאָך אַמריכטיקסטן געטראָפן דעם טאָן, אין איר און אין ווײדעס (לאה דאָבע) שטודיום האָט געשטעקט אַ סך אַרבעט. מער אָדער ווייניקער טאַלענט—דאָס איז אַ גאָט-זאַך, די איבערגעבענע אַרבעט פון די יונגע מוז דאַנקבאַר דערמאָנט ווערן.

נאָרווידן (ברוך משה) האָט אויך די אַרבעט נישט געהאָלפן. דער שמידישער פועל איז געווען אַ בלייכער הילצערנער ביכער-מענטש מיט אַן אומברחמנותדיק קנאַקענדיקער שפּראַך. אַ נײַ קינסטלעריש מיטל האָט צוגעקלערט קאַדיזאָן, דער בייזער פאָטער: ער האָט געהוקעט. דייטלאַכער איז זיין—סיי ווי געהרגעטע—דיקציע צוליב דעם נישט געוואָרן.

מאַי 1919

האַקן-איין. עס פליען פונקען פון לעבן אין שמידס קוזשניע. ביים מחבר, וואָס האָט ליב געהאַט לאַנגע, שלעפּנדיקע, אינטעליגענטי-שע פּעריאָדן איז די זיכערקייט אין דער פירונג פון דראַמאַטישן דיאַלאָג איבעראַשענדיק.

גאַנץ פריי פון בעלערן זיינען „דעם שמידס טעכטער" נישט. וועלכער בשר ודם וואָלט עס קאָנען באַוויזן גאַנץ אָפּגעהיט צו זיין? כאַפּט טאַקי אַמאָל איבער די מאָס דעם דיכטערס פרייד מיט דעם קונציקן מאָלן און פּינטלען: מען פילט ממש, ווי ער שפּילט זיך מיט דעם פּינזל, ווי די דיניטשקע האַנדלונג רייסט זיך. נישט אַלע פּאַרשוינען זיינען גלייך דייטלאַך געצייכנט: ברוך-משהן, לאה-דאָבען און נחמן-בערן וואָלט אַ ביסל מער בולטקייט נישט געשאַדט. דער מאָטיוו מיטן פּראָשעק, וואָס לאה-דאָבע שיט אַריין אין טעלער, כדי מען זאָל זי ליב באַקומען, איז אַ פּרעמ-דער און שטערט דאָס בילד פון דער יידישער אידיליע.

נאָר דאָס זיינען קליייניקייטן. דער סך-הכל: אַ זויבערע אַרבעט, אַ זשאַנרבילד פון ערשטער פּראָבע, מיט אַ ברייטן גע-שטעל, אויסגעהאַלטענער צייכנונג, זאַטע פאַרבן, גאָלדענעם פּאָן, דערמאָנענדיק אָן די פויערן-בילדער פון לייבל. אַ ליבע מתּנה פון פּרץ הירשביין דער יידישער ליטעראַטור.

* *
*

נישט נאָר דער ליטעראַטור, נאָר אויך דער לעבעדי-קער בינע.

דער גרונט-טאָן פון דער אידיליע, דער געזונטער ריח פון דאָרפישער ערד, די גרינע זאַפּטיקייט פון די לאָנקעס, די גאָל-דענע ליכטיקייט פון דער סביבה, די ברייטע האַרציקייט פון די געשטאַלטן, האָט זיך אין דעם שפּילן פון די ווילנער נישט גע-שפּירט. נישט נאָר דער, נאָר קיין שום אַנדערער פירנדיקער גע-דאַנק איז אין דער אינסצענירונג נישט געווען בנמצא.

האָט יעדער איינער גענומען ציען אויף זיין זייט. קאָוואַל-סקי (דער מוכר ספרימניק) איז געווען צאַפּלדיק, שניאור (ניסן

געזונטע פּויערן-נאַטור. און דער צווייטער פועל, ברוך משה. אַ לייכטערער, ווינדיקערער וואַנדערשמיד, נישט מער אין אַזוינע דייטלאַכע פאַרבן געהאַלטן, נישט מער אין אַזוינע קלאָרע ליניעס געצייכנט. אים ציט דאָס האַרץ צו לאה־דאָבען. טוט מיט אים אַ שטיף זעלדע, פאַרדרייט אים דעם קאָפּ, ווערט ע־ צוטומלט, ווייסט נישט וואו-אויס, וואו-איין. אין דערדאָזיקער צומישונג, אין דעם פּלאָנטער פון געפילן, וואו די ליבנדיקע ווייסן נישט, וועמען זיי ליבן און צום סוף קומען זיי דאָך צום רעכטן זיווג,—אין דעם ליגט אַ שטיק שעקספּירישער הומאָר.

און אַרום די פיר הויפּט-פּאַרשוינען, וואָס זיינען איינגעוואָרצלט אין דער דאָרפישער ערד, גרופּירן זיך אַנדערע דריי, נישט זייטיקע, נאָר אָרגאַניש פאַרבונדן און צונויפגעוואַקסן מיט דער סביבה. דער שמיד נחמן-בער, אַן ערלאַכער, פּראָסטער יוד, וואָס בייזערט זיך אַמאָל, אָבער אין גרונט אַ גוטמוטיקער פּאָניער. אַרויס אַפילו ביים מחבר אַ ביסל בלייכלאַך, נאָר דערפאַר איז דער זיידע געראָטענער: הירשבּיינס געליבטע פיגור, אַ ווייכע, האַרציקע, ליבע נאַטור פון אינערלאַכער לויטערקייט און שטילן הומאָר, שטענדיק מיט אַ ניגון אין מויל. און צום סוף דער מוכר-ספרימניק.

וואָס פאַר אַ שייכות, דאַכט זיך, האָט אַ מוכר-ספרים מיט אַ דאָרפישער קוזשניע? אודאי אַ זייטיקע, עפּיזאָדישע פיגור, אַריינגעפירט אין סוף פון דריטן אַקט, כדי אונטערצוהאַלטן די דיניטשקע האַנדלונג? און דאָך—ווי פיין וועבט זיך די געשטאַלט איין אין גאַנצן געמעל! די דאָרפישע קוזשניע, ווייט פון יידישן ישוב, וואָלט געווען נישט פולקום, ווען עס וואָלט פעלן די לעבעדיקע פאַרבינדונג מיט דער יידישער דרויסנדיקער וועלט: מענדעלע... און ווי קינסטלעריש איז דידאָזיקע געשטאַלט איינגעפלאָכטן! ווי ריכטיק מאָטיווירט מיט דער ימים-נוראים-שטימונג, ווען אַ ייד בויטיקט זיך אין גאָט-זאַכן: מחזורים, אתרוגים א. ד. גל.

וואָס די מענטשן האָבן זיך צו זאָגן, ווערט געזאָגט אין אַ קלאָרער, איינפאַכער שפּראַך. קורצע, יעדערדיקע זאַצן, וואָס

אַ כּאָן פון ..ניקן, לויטערן פאָלקס-הומאָר.

אין דער יידישער דראַמאַטישער ליטעראַטור איז דאָס אַ נייער טאָן. איך וואָלט דעמדאָזיקן מין אָנרופן אַ דראַמאַטישע אידיליע, הגם עס שטעקט אין דער באַצייכנונג אַ „קאָנטראַדיקציאָ און אַדיעקטאָ”, דיביידע באַגריפן זיינען זיך סותר. דראַמע—דאָס איז אַ ברויזנדיקער קאַמף, אידיליע—אַ שטילע, רוהיקע הנאה פון גאָטס וועלט. און דאָ קומט אַ דיכטער און לאַכט-אָפּ פון אַלע טעאָרעטיקער און אַלע דעפיניציעס. ווי אַזוי מאַכט ער דאָס נור?

ער נעמט אַ פשוטע געשיכטע פון אַ שמידישן געהילף, וואָס אַרבעט אין אַ דאָרפישער קוזשניע. פאַראַן ביים שמיד צוויי טעכטער, וויל דער פועל נעמען איינע, ווייסט אָבער נישט וועלכע. באַלד געפעלט אים די גרעסערע, באַלד די קלענערע—און וואָלט ער שוין וועלען נעמען די עלטערע—ווייסט מען נישט, וועלכע עס איז עלטער—מחמת זיי זיינען אַ צווילינג.

אָט דאָס איז די האַנדלונג. דאַכט זיך, קיין דינערערע, קיין שיטערערע איז נישט מעגלאַך. אָבער דאָס ווינציקע געשעעניש איז געמאָלט אין זאַטע, זאַפטיקע פאַרבן, איינגעטונקען אין אַ ים פון ליכט. ליכט, רחבות, ווייטקייט, גרינע לאָנקעס, דער פרישער ריח פוןביימער, מאָרגן-זון, פייגל-געזאַנג—דאָס איז דער גרונטטאָן. און מיר ווייסן, אַז קיין טראַגעדיעס קומען אין דער דאָזיקער וועלט נישט פאָר, קיין טראַגישע כאַראַקטערן זיינען דאָ נישט בנמצא.

דעם שמידס טעכטער: צוויי יידישע, דאָרפישע מיידלאַך. לוסטיק, לעבעדיק, שטיפעריש, חנעוודיק—זעלדע, ערנסט, געזעצט, מער באַלעבאָסטע, מער מענטש—לאה-דאָבע. אַ געזונטע, ברייטע נאַטור, אַ גוטער פועל און אַ וואוילער בחור, דער ניסן אַלטער, נאָר, ווי אַלע יונגעלייט פון זיין סאָרט, אַ שעמעוודיקער און אַ ברומיקער. ווי ער זוכט אַן אויסרייד, כּדי צו פאַרהאַלטן דעם שמיד אין קוזשניע; ווי ער בעט ביי אים, בעת זיי שפּאַנען ביידע דאָס ראָד, די עלטערע טאָכטער, נישט וויסנדיק אויף געוויס, וועלכע עס איז די עלטערע, און וועלנדיק בעת-מעשה זעלדען פאַר אַ ווייב—אין דער סצענע ליגט אַ שטיק

איינאַקטער געקלעקט, פלעגט ער צעציען און צעוואַלגערן אויף דריי און פיר אַקטן. האָבן זיך די שיטערע מאַשען פון דעם ווייטן נעץ געפּלאָנטערט און געריסן און עס האָט זיך אים בשום אופן נישט געוואָלט איינגעבן צו שאַפן אַן איינהייטלאַך קונסט-ווערק. עס זיינען געבליבן געפּרעסטע, געקוועטשטע, געקינצלטע זוכענישן.

יאָרן זיינען פאַרגאַנגען. אין דער יידישער ליטעראַטור האָבן די דראַמען קיין אָפּקלאַנג נישט געפונען. האָט דער מחבר געזוכט פריינט אין אַנדערע שפּראַכן. געפירט זיינע כתבים קיין פעטערבורג, געלאָזט זיי איבערזעצן און דרוקן, געפירט קיין בער-לין, פאָרגעלייגט זיי מבינים און געוואָלט אָנקומען צו ריינהאַרדטן. דידאָזיקע פרווון האָבן זיך נישט איינגעגעבן און שוין האָט זיך געדאַכט, אַז אַ יונגער טאַלענטירטער פּאָעט מיט אַ טיפער, בייגקנ-דיקער נשמה און מיט אַ פיינעם ציטערדיקן געפיל וועט דעם וועג צו זיך נישט געפינען.

ער האָט אים דאָך געפינען. שוין פריער אין די „שטי-מונגסדראַמען" פלעגן זיך דאָ און דאָרט צווישן דעם געשרויבטן געקינצל געפינען וואו אַן עכטער, פיינער תמימותדיקער טאָן, וואו אַ האַרציקע, ליבע געשטאַלט. אין דער „פוסטער קרעטשמע" זוכט ער—נאָך אומזיכער און טאַפּנדיק—דעם וועג צו דעם קוואַל פון פאָלקסשאַפונג. דער רעזולטאַט: אַ געמיש פון קראַנקער אַר-ציבאַשעווישער עראָטיק מיט נאַאיוון פאָלקסגלויבן.

מיט ביידע פיס אויף דעם באָדן פון געזונטער פאָלקסטימ-לאַכער שאַפונג, שטייט ער אין „דעם שמידס טעכטער". עס זיינען נישט די ביליקע מעלאָדראַמאַטישע עפעקטן מיט שטאַרבנ-דיקע פאָטערס, אומגליקלאַכע מוטערס, פאַרלאָזטע כלות, פאַרפיר-טע שיקסעס, געהאַנגענע חתנים, פאַריתומטע חופה־דראָנגען. נישט דאָס מינדעסטע פון דעמדאָזיקן באַליבטן קלאַפּערגעצייג, וואָס קיצלט די גראָבע אינסטינקטן געפינט איר אין דער נייער דראַמע. וואָס הירשביין האָט אין די אַלטע זאַכן פאַרמאָגט פון עכטער שטימונגסקונסט, פון פיינער פסיכאָלאָגישער צייכענונג, האָט ער אריינגעבראַכט אי, זיין נייער דראַמע און אויסגעוועבט אַלץ אויף

פּרץ הירשביין: דעם שמידס טעכטער.

געשפּילט דורך דער ווילנער טרופּע.

דער מידער, אויסגעמאַטערטער דור פון סוף פון נײַנצענטן יאָרהונדערט („פען-דע סעקל”) האָט קיין שטאַרקע קונסט נישט געקאָנט פאָרטראָגן. ער האָט זיך געקוויקט מיט די בלייכלאַכע, צאַפּלדיקע, ראַפינירטע שטימונגען, וואָס אַ גאַנצע מחנה פּאָעטן, ראָמאַניסטן, נאָוועליסטן און דראַמאַטיקער פון מאָריס מעטער-לינקס, דעם בעלגישן דיכטערס חדר, פלעגט אים דערלאַנגען. אין יענע טעג איז „שטימונגסקונסט״ געווען אַן ענין, אַ טאָג-מאָדע. די שרייבער האָבן אויפגעהערט צו ריידן פּשוטע ווערטער און גענומען זוכן, שלעפן, קוועטשן שטימונגען.

מער פון אַנדערע האָט זיך בײַ אונז געפּייניקט דער יידי-שער יונגערמאַן מיטן נאָמען פּרץ הירשביין, וואָס האָט אין דער מיט פון׳ם ערשטן יאָרצענט אָנגעשריבן איין העברעאישע און צוויי יידישע רעאַליסטישע דראַמען, באַלד אָבער אַוועקגע-וואָרפן די וואָכעדיקע מלאכה און געגאַנגען קנעלן הלכות שטימונג. געשעפּט האָט ער נישט פונם קוואַל פון אייגענע איבערלעבונגען, אפילו נישט געלערנט בײַם גרויסן רבי, מעטערלינק, נאָר גענו-מען פון דער צווייטער האַנט, פון דער רוסישער ליטעראַטור, וואָס האָט פון שטענדיק-אָן געהאַט אַ נטיה צו ווייכע שטימונגען און אויף וועלכער מעטערלינק האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה.

פּיצעלאַך שטימונגען, וואָס וואָלטן קוים אויף אַ קורצן

אינסצעניזאַציעס אין „טעאַטר פּאָלסקי״, פאַרדינט ער—ווי מען זאָל זיך אין פּרינציפּ נישט באַציען צו דער ריין מאָלערישער לעזונג פון אינסצעניזאַטאָרישע פּראָבלעמען, צו דער „מאָלערי־שער אינוואַזיע״ אויף דער בינע—פאַרצייכנט צו ווערן.

מערץ 1921

ערנסט שטערן געלערנט קוקן אויף בינע-בילדער?

און אפשר האָט דאָס געדאַרפט זיין אַן אילוסטראַציע צו דער ביבעל, אַ היסטאָריש געטרייע אינסצענירונג, וואָס איז אויסן געווען אָפּצומאָלן דודס הויף און יענע מענטשן, ווי זיי האָבן געלעבט און געוועבט?

איז די בינע אַן עטנאָגראַפיש מוזעום? און ווער ווייסט אויף געוויס, ווי יענע מענטשן האָבן אויסגעזען, ווי זיי האָבן געוואוינט און געלעבט? און איז—אפי׳ו דידאָזיקע קלאָגעדיקע און לחלוטין אויסערלאַכע—היסטאָרישע טרייקייט די פּאַסיקע ראַם פאַר אַ שאַפונג, וואָס איז צייטלאָזער פאַר אַלע אַנדערע שאַפונגען אַשס, וואָס איז גאַנץ געשטעלט אויף איר אינערלאַכן קלאַנג און האָט נאָר אין דער פאַנטאַזיע—פון דעם מחבר און דעם רעזשיסאָר—איר היים און סביבה? וואָס דער מחבר אַליין רופט זי נישט אָן—ווי יפתחס טאָכטער—אַ ביבעלשטיק, נאָר אַ „דראַמאַטיש ליד״?

4

דער טומל אַרום „אמנון און תמר״ האָט גאַנץ פאַרטונקלט דעם ביז גאָר אינטערעסאַנטן פּרווו אין דער אינסצענירונג פון דעם „זינדיקן״. אין „זינדיקן״ האָט מען—עס דאַכט זיך דאָס ערשטע מאָל אויף דער יידישער בינע-געפּרווט צו פאַרענטפערן דעם פּראָבלעם פון אינסצענירונג מיט ריין מאָלערישע מיטלען. דער מאָלערישער פּרינציפּ איז נישט נאָר דורכגעפירט געוואָרן אין דער דעקאָראַציע, אין דער באַהאַנדלונג פון טויטן מאַטעריאַל, נישט נאָר די פּלאַסטישקייט פון בית-עולם, מויער, ביימער, מצבות איז געווען אויפגעלעזט אין פאַרביקע פלעקן, געשטעלט אויסשליסלאַך אויף מאָלערישע ווירקונגען. עס האָט זיך אויך געשפּירט אַ ווילן די אַקטיאָרן און זייערע באַוועגונגען און בפרט די קאָמפּאַרזעריע (סטאַטיסטן) צו אונטעראָרדנען דעם מאָלערישן פּרינציפּ. און הגם דערדאָזיקער עקספּערימענט איז, וואָס שייך די דעקאָראַציעס, געשטאַנען אונטער דער שטאַרקער השפּעה פון דראַביקס

אי אמנונס ווייבעריש געקרעכץ, אי דודס וואָלוועלע חכמה, אי אבישלומס קליינקפּעלדיקע אינטריגאַנטנשאַפט. איר מיידלשע בענקשאַפט און דאַן איר באַליידיקטע פרוישאַפט—דאָס און נאָר דאָס—איז דער גרונט־טאָן, אויף וועלכן די גאַנצע אינסצענירונג האָט געדאַרפט אָפּגעשטימט ווערן. פשטות—נישט פאַרביקייט, טיפקייט—נישט ברייטקייט, אינטימקייט—נישט רחבות. אינטימע ראַם, קליין געצעלט. איין טונקעלע, געוויכטיקע גרונטפאַרב, וואָס זאָל סימבאָליזירן דאָס ליבע־ליד, דאָס שווערע בלוט, וואָס זידט נישט און ברויזט, נאָר זעצט זיך און שטאָקט אין די אָדערן און מאַכט קראַנק פון ליבע, פאַר ליבע. און אויף דעם פאָן פון דער טונקעלער גרונטפאַרב ליכטיקע געווענדער, מיט אַ פאַרביקן זוים, יעד געוואַנד אין אַנדערע פאַרבענטענער געהאַלטן, אַ סימבאָל פאַרן כאַראַקטער—ווי ער איז ביי אַשן און נישט ווי ער איז ביי גרעצן אָדער דובנאָוון.

ווי קומען אַהער די בונטע, מיט פליטערלעך באַשאָטענע קאָסטיומען פון דער היסטאָרישער אָפּערעטע ז"ל? וואָס האָט דאָ צו זאָגן דער רחבותדיקער, פון אַלער׳יי צונויפגעשלעפּטע טעפּיכער צוזאַמענגעשטיקעוועטער אָנדאַכיקער פּירעק, גיכער צו אַ באַזאַר אויף אַ גאָרטנפאַרוויילונג געגליכן, איידער צו אמנונס פרינצלאַכן געצעלט? וואָס באַטייט דער באַלעט, אַריינגעשפּאַרט אין אַ מאָמענט, ווען תמר גרייט זיך צו איר חתונהגאַנג און איר גאַנץ טראַכטן אין זינען איז נאָר צו אים, צו איר אויסדערוויילטן געוועגדט? ווער זיינען די צוויי קאָסטיומירטע יונגען, וואָס עפענען מיט גרילצענדיקע פאַנפאַרן דעם ווייכן, שווערן ליבעשפּיל? וואָס איז די מוזיק אויסן, וואָס באַגלייט דאָס גאַנצע שטיק פון אָנהויב ביז סוף און וואָס איז—ווי די דעקאָראַציע און דאָס שפּילן—צונויפגעשלעפּט און צונויפגעלאַטעט אָן אַ זין און אָן אַ געדאַנק?

וואָס האָט דאָס אַלץ צו באַטייטן?

צייט־קאָלאָריט? מזרח־פּראַכט? ערגעצלאַנד?

מיט די ביליקע מיטלען? מיט דער נעבעכדיקער צופעליקייט און אומבאַהאָלפנקייט צונויפגעקלעפּט? האָבן נישט לעאָ באַקסט און

און גאַרט נאָך מענערזוימען. באָדט אין לבנה-ליכט איר נאַקעט לייב און וואַשט אין שטער-גליכט איר געזיכט. זי פוצט זיך צו איר חתונה־גאַנג, צירט זיך מיט גאָלדן-בלעך און זילבער-קנויט, מיט פורפור־שטאָף און זיידן-פאָדעם, שמירט זיך מיט הייליקן אייל און מיט מור און דרור געווירצן. אַז זי הערט דעם נאָמען פון איר געליבטן, עפנט זי ברייט און ליכטיק אירע אויגן און קוקט אין דער וועלט אַריין. וואָס אַרט זי, אַז זי איז אַ געצייג אין אבישלומס האַנט, אַ שפילעכל ביי דודן? זי גייט איר וועג, שטאָלץ אין איר פרווישאַפט, קעניגלאַך אין איר מענטשטום. און אַז אמנון אַנטלויפט פון איר, בלייבט זי איינע אַליין, איינזאַם און פאַר־לאָזן. וועלט־פאַרלוירן שטייט זי. ווייט און ברייט קיין לעבעדיק נפש. און ווי אַ קליין אומבאַהאָלפן קינד, פון דער מוטער פאַרלאָזן, שטרעקט זי אויס די הענט און רופט אין דער ווייטער וועלט אַריין: אבישלום! מיין ברודער האָט מיר שלעכטס געטאָן, האָט אין מיין מיידל-קוואַל אָנגעקלאַפט און אים נישט אויפגעעפנט.

דער לעצטער אויסרוף פון אַ שטאָלצער, טיפבאַליידיקטער, איינזאַמער נשמה.

ווער וואַגט עס צו פאַרשוועכן די עלענטקייט פון אַ פאַר־לאָזענער נשמה, צעשמירן דעמדאָזיקן שטאַרק, טיף און ווייט אָן אַן עכאָ פאַרקלינגענדיקן פינאַל מיט אַ ביליק, אָפּגענוצט קי־נעמאַטאָגראַפיש מיטעל? ווער דערוועגט זיך אַריינצופירן צום סוף דעם מגושמדיקן אבישלום, דעם שטומען, „שוואַרצן כאַראַק־טער", ווי ער שטעלט זיך ברייטביייניק אַוועק, שפּאַרט זיך אָן אויף אַ לאַנגער שפּיז, דרייט ווילד מיט די אויגן און וואַרפט בייזע בליקן אַרום זיך, ווי אָט וואָלט ער גיין אָנלערנען דעם צוצאַק אמנונען, ווי מען פאַרפירט דאָס אַ יידישע טאָכטער און זיינע אַ שוועסטער?

אַ רעזשיסאָר?!

3

פאַר תמרס שטאַרקער ליבע, פאַר איר טיפען צער, פאַר דער גרויסער עולה, וואָס איר איז געשען-פאַרשטומט אַלץ אַרום.

2

וואָס דערציילט די ביבעל?

אמנון האָט זיין שוועסטער תּמר פאַרפירט, זיך אָנגעזעטיקט מיט איר, זי דאַן פיינט געקראָגן און אין גאַס אַרויסגעשטויסן.

אַ סיזשעט פאַר אַ וואָלווע, ער מעלאָדראַמע, פאַר אַ בולוואַרפיעסע, צוגעפעפערט מיט דעם פיקאַנטן געווירץ פון בלוטשאַנד. (דאָס דראַמאַטישע פון דעם ביבלישן שטאָף הויבט זיך אָן שפּעטער, ווען אבישלום מישט זיך אַריין.)

וואָס מאַכט דערפון אַש?

ער פאַרינערלאַכט דעם אויסערלאַכען מאָטיוו, פאַרטיפט אים. ער דראַמאַטיזירט אים נישט, נאָר פאַרמענטשלאַכט אים. די פּרוי אין תּמר איז באַליידיקט, פאַרוואונדעט, דערנידעריקט—נישט דערפאַר, ווייל איר געליבטער האָט זי פאַרגוואַלטיקט, נאָר דערפאַר, וו״יל ער האָט זי נישט אָנגערירט, זיין בליק אויף איר נישט אָפּגעשטעלט, פון איר מיידלשער שיינקייט נישט גענאָסן.

דאָס איז אמתדיק און פּרוייש, ריין און צניעותדיק, פּרימיטיוו און סובטיל, טיף און דיכטעריש, נישט אַרכאַיזירט (היינטיקע מענטשן אין ביבלישן גרים געוויזן) און נישט מאָדערניזירט (ביבלישע מענטשן מיט היינטיקן פּסיכאָלאָגישן קלאַפּערגעצייג באַשאָנקען),—עס איז עלטער, בכבודיקער פון דער ביבעל, ווייל פון אורמענטשלאַכן יחוס.

ווער איז תּמר אין דער ביבעל?

אַ נאַריש מיידל, וואָס ציטערט פאַר דעם מאַנס באַרירונג. וואָס ווייסט נישט, צו וואָס מען האָט זי צו אמנונען געשיקט. וואָס בעט זיך ביי אים, ווי ביי אַ גזלן. וואָס טוט אים סוף כּל סוף צוליב. וואָס ווערט דאַן צוגעבונדן צו אים, ווי אַ הונט. וואָס מאַכט געוואַלדן, אַז ער טרייבט זי אַרויס. צערייסט די קליידער און שיט אַש איבער איר קאָפּ. און שיקט אבישלומען, ער זאָל נעמען נקמה. אַ ציג.

ווער איז זי ביי אַשן? די פּרוי. גאַנץ פּרוי. זי רייפט

דאָס פאַרפלאָנטערטע רעטאָרישע געצווייג העל באַלויכטן—שוין אָפּגעהאַקט, אָן אַן עכאָ פאַרהילכט, קיין קעגנגעדאַנק נישט געוועקט, זיך מיט אים נישט געמאָסטען, נישט געראַנגלט, נישט גובר געווען און נישט געפאַלן.

זעקס בילדלעך, יעדעס גרויס ווי אַ תל ומטר, איינג, פלאַך, גאַנץ רעליעף-מאַניער, אָן צייט-סביבה, אָן היסטאָרישן פאָן.

איך ווייס אַ ל ץ. איך זיץ איינגעהויקערט, מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ, מיד און צעבראָכן, פאַרקראָכן אין זיך, אויף זיבן זיגלען פאַרשלאָסן, אָנמעכטיק קעגן דער טרוקענער דעקלאַמאַציע, דעם בושמענישן געמיש פון טעפּיכער און פליטערלאַך, פאַרבן און טענער. שאַרפע, בייזע געדאַנקען קומען, שלעפּן זיך, פאַרשווינדן. עס איז נודנע, לאַנגווייליק. איך וואַרט, אַז דער לעצטער אַקט (פון זעקס געזאַנגען זיינען דריי „אַקטן״ געוואָרען) זאָל זיך וואָס גיכער ענדיקן. און דאָ פאַרן סאַמע סוף דערהערן זיך פלוצלונג מאָדנע ווערטער: „איך בין צייטיק געוואַקסן, ברודער אמנון. מיינע פרוכטען זענען צום געניסן. שטיל האָב איך זיי פאַר מיין האַר געפלעגט און מיט הכנעה און שטיל געבעט בין איך צו מיין האַר געקומען, פון אים באַפרוכפּערט צו ווערן, אין דער שטיל מיין וועג צו גיין און גאָט צו דאַנקען, וואָס צו מיין ציל האָט ער מיך געבראַכט. ......פאַרוואָס גייסטו פאַרביי פאַר מיר, נישט פון מיינע פרוכטן צו געניסן״.

נאָך לאַנגע שטרעקן פון נישטריטמישן, הינקענדיקן, קאָטורנעהאַפטיקן פערז—איינפאַכע, האַרציקע, צנועותדיקע, ריטמישע פּראָזע.

איך האָרך זיך איין. איך לעב אויף. מיין אָטעם יאָגט, מיין אויג פלאַמט. איך פאַרגעס אַלץ, וואָס געווען. איך ווער מונטער, אויפגערוימט, מיטגעריסן. עס שלאָגט פון די ווערטער, ווי פון אַ לעבעדיקן קוואַל. טיפענישן פון מענטשלאַכן געפיל אַנטפּלעקן זיך. און איך בויג הכנעהדיק דעם קאָפּ און טיף אין האַרצן בעט איך מחילה ביים דיכטער, ביי אַ ד י כ ט ע ר.

קאַלט צו רעזאָנירן, צו מעסטן: „בעסער וועל איך מיין ברוסט מיט מלחמה-געשיר באַהענגען, איידער אין ווייבערברוסטן זי אויסבעטען.״ אַ ביליקער טריאומף.

דוד המלך פאַרמאָגט נישט קיין ניצוץ פון מלכותדיקן גלאַנץ. גאַנץ אַנדערש מאָלט זיך אויס די פאַנטאַזיע פון דעם חדר-יינגל און קליינשטעטלדיקן בחור זיין קעניגליכע פראַכט. דאָ איז ער קיניג, נישט קעניג. דאָ רופט מען אים „טאַטע דוד״. דאָ שעפּט ער נחת דערפון, וואָס זיין זון האָט „מיט זיין גבורה אויך זיין זינד געזירשנט״ (נישט די גבורה זעסטו, נישט דאָס זינדיקן דעם זונס—דעם פאָטערס אוודאי נישט). און דערדאָזיקער קעניג און פאָטער, ציונס שטאָלץ, פרווט זיך נישט אַנטקעגנצושטעלן דעם זונס זינדיקן פאַרלאַנג און פאַרשענקט אים די אייגענע שוועס-טער צו זנות.

און וואָס איז ער דערמיט אויסן? טוט ער דאָס אויס פאָטערלאַכער ליבע? וויל ער היילען דעם זונס שווערע וואונד, שטילן זיין הייסן באַגער? אפילו מיט דער ערע פון אַן אייגע-נער טאָכטער? דאַן ריזיקירט דער פאַרשאָלטענער, האַרט גע-שטראָפטער פאַרפירער פון בת-שבהן צופיל. וויל אָבער דער קעניג, דער טרעגער פון דער מלוכה-אידעע ברייגען אַ קרבן אויף דעם מזבח פון מלוכה-נויטווענדיקייט, פון מלוכה-רעזאָן, און „לאָזן רייפן דאָס ווילדקרויט, כדי דאָס פעלד פאַר בליטען פעט צו מאַכען״ וואו קומען דאַן די ספקות אין אמונט באַ-רופענקייט צו דער קרוינירושה?

איך ווייס אַלץ:

דאָס געפיל שטראָמט נישט פריי פון דער ברוסט, עס פאַרהאַקט זיך אין די רייכע פאַרצווייגונגען און געקינצלטע בויגונגען פון אַ שפּראַך, וואָס גייט נישט גלייך צום ציל מיט דער הילף פון שטאַרקע פלאַסטישע בילדער, אַנטיטעטישע פּע-ריאָדן, האַרטע, פעסטע ווערטער, נאָר שלענגלט זיך אויף אומ-וועגען און שטעגען פון שווערער, שטייפער, געשפּרייזטער רע-טאָריק, באַפּוצט מיט בילדער פון לירישער צאַרטקייט.

דער געדאַנק, קוים אַרויסגעזאָגט, קוים אויפגעבליצט און

שלום אש; אמנון און תמר — דער זינדיקער

אויסגעפירט דורך דער ווילנער טרופּע, רעזשי מענדעל עלקין.

1

איך ווייס אַלץ:
די ביבלישע מאָטיוון זיינען קיין ביבלישע מאָטיוון נישט, די מענטשן קיין ביבלישע מענטשן נישט, די כאַראַקטערן קיין כאַראַקטערן נישט, דער טרייב־כּח קיין דראַמאַטישער טרייב־כּח נישט...

אמנונס זינדיקע תאוה פלאַמט נישט. ער ווערט נישט פון אַ העלישׁ פייער אין זיינע אָדערן פאַרבּרענט און רייסט נישט ליידנשאַפטלאַך די באַגערטע שוועסטער צו זיך. „זיין ברוסט שלאָפט אַ שטילן שלאָף". ווי אַ קליין אומבאַהאָלפן קינד קלאָגט ער זיך פאַרן „טאַטע דוד" און בעט ביי אים, אַז זיין קליינע שוועסטער זאָל קומען און „וואַלד־געשמאַק און וואַסער־געשמאַק זאָל דאָס געצעלט פאַרפולן", עס זאָל קומען „ווי היילונג, ווי בשמים־געשמאַק אויפן לבונה־באַרג, ווי דער טוי־הויך פון ירדן אויפ־געשטייגט." מיט מידע ווערטער, צאַרטע בילדער שפּילט ער זיך, פּיעסטעט זיך, צערטלט זיך. אַ ראַפינירטער, דעקאַדענטי־שער, היינטיקער געניסער.

פינף „געזאַנגען" לאַנג פאַרגייט ער פון ליבע צו זיין שוועס־טער. אין זעקסטן, ווען ער האָט זיין ציל דערגרייכט, שטויסט ער זי ברוטאַל אָפּ, נישט האָבנדיק געגאָסן פון איר מיידלשער־שיינקייט. אומגעריכט דערוועקט זיך אין זיין ברוסט דער גיבור. ער ווערט פלוצלונג קריגעריש, אויסגעניכטערט. און ווייסט שוין

זין. דאַן מוזן מיר אָבער זען אין צענטר פון אַ שטיק אַוועקגע-שטעלט אַ מענטש, וואָס אַרבעט זיך אַרויף, שטויסט מיט די עלענבויגנס, בייסט מיט די ציין, דראַפּעט זיך מיט די הענט און פיס אַלץ העכער און העכער אויף דער קאַפּיטאַליסטישער לייטער. דאָס וואָלט זיין די טראַגעדיע פון דעם יידישן בורזשואַ, געזען דורך אַ הומאָרפולען טעמפּעראַמענט, אין „לאַנדסמאַן" איז די צענטראַל-פיגור אַ צעבראָכענע יידענע, וואָס טראָגט מאַנסבילשע מלבושים און האָט ניין מאָס רייד. און נאָר די זייטיקע פיגורן האָבן מער אָדער ווייניקער געראָטענע קאָמי-שע שטריכן.

• •
•

אין די פיגורן פון פּאַפּיר און שפּייעכץ אַריינצובלאָזן דעם רוח הקודש פון לעבן האָבן נאָר צוויי שפּילער באַוויזן: חיים שניאור און פּאָלאַ וואָלטער. שניאור האָט מיט זיין שלמה מלאך אַוועקגעשטעלט אַ געזונטע, ברייטביינקע, ווי פון מאַרמאָר אויס-געקאָוועטע געשטאַלט. אין יעדן וואָרט, אין יעדער באַוועגונג האָט זיך געשפּירט די זאַפטיקייט און די גבורה פון יענע דריי „פ." אויס דעם קוילער-געסעל. דאָס לייכטע איבערשפּילן—ביי די ווילנער אַזוי באַליבט—האָט דאָס מאָל שלמהס געשטאַלט נאָך בולטער און לעבעדיקער געמאַכט. און אַפילו עטלאַכע איבערגע-לעבטע פּאַרס-שפּיצלאַך, ווי דער איינגער קראַגן אין דריטן אַקט, און דאָס אַרויסוויקלען די פּאָטאָגראַפיע פון אַ צענדליק פּאַפּירן, האָבן נישט געקאָנט פאַרווישן דעם שטאַרקן איינדרוק.

פּאָלאַ וואָלטערס מומע בלומעלע איז אַן איידעלע, האַרצי-קע באָבעשי. זי שאַפט אַרום זיך אַן אַטמאָספער פון ליבער וואַרימקייט און שטילער צופרידנקייט. אין איר בליט פאַר דער יידישער בינע איינער פון אירע פיינסטע, ריינסטע און טיפסטע טאַלאַנטן.

אויגוסט 1919

מיינט איר אודאי, אַז די וועלט עקט זיך און זשאַק גייט ויך אָנטון אַ מעשה? דאָ האָט איר ווידער אַ מיאוסן טעות. גאָט איז אַן אל רחום וחנון, ער שיקט צו די רפואה פאַר דער מכה. די אייגענע מומע בלומעלע גיט זשאַקן איבער, אַז ביי דער וויסטער אלמנה איז געבליבן אַ טעכטערל „שיין, ווי גאָלד, אַ מלכותדיק קינד". און איר ווייסט שוין דעם סוף: אין צווייטן אַקט קומען אָן די מאַמע מיט דער טאָכטער און אין דריטן ברעכט מען טעלער צו מזל. מיט דער יונגעטשקער טאָכטער, נישט מיט דער אַלטער מאַמע—פאַרשטייט זיך.

און געשען, געשעט עס אַלץ נישט חלילה על-פי-נס, נאָר גאַנץ פשוט. גאָט איז מזכה דעם וואוילן זשאַקן מיט אַ פריינט איזאַאַק (מיט צוויי אַלפן) וואָס איז זיין אמתדיקער יצר טוב. ער גיט אים זיין שוועסטער פאַרן (ערשטן) ווייב, עפנט אים אַ סטאָר, שרייבט אויס יענע חברהלייט פון שניפּישאָק, שיקט זיי אריין, ווען זשאַק האַלט אין טעלער ברעכן מיט יענער געביל־דעוועטער מיסיס, רעדט אים דעם שדוך מיט דעם יונגן פייגעלע (אַזוי רופט זיך שיינדעלעס טאָכטערל), און דאָס אַלץ טוט אי־זאַאַק אָפּ, שטיל, שאַ, אַז יענער זאָל נישט אָנהויבן צו וויסן.

וואָס? איר דרייט מיט דער נאָז? אייך גלויבט זיך עפּיס נישט אין דער גאַנצער מעשה? איר האַלט, אַז די געשיכטע פון דעם לאַנדסמאַן איז גראָב-מגושמדיק אָנגעצויגן, ניט וואַרשיינלאַך?

אַ שאָד. ווער איז אייך שולדיק, אַז איר זענט אַזאַ מפונק און פאָדערט, אַז אַ רעאַליסטישע קאָמעדיע זאָל זיין וואַרשיינלאַך?

* *
*

דער גורל פון דעם יידישן עמיגראַנט אין אַמעריקע איז בלי שום ספק אַ טעמע פאַר אַ קאָמעדיע. איינמאָל זיינען די ערשטע איבערלעבונגען פון אַ „גרינעם" אַן אומאויסשעפּלאַכער קוואַל פאַר לייכטער, סיטואַציע-קאָמיק און צום צווייטן גיט דער וועג פון דעם פּעדלער צום מיליאָנער נישט געציילטע מעגלאַכ־קייטן פאַר אַ שטאַרקער כאַראַקטער-קאָמעדיע אין מאָליערישן

לער שלאָפֿן, שיקט ער אַזוי פֿיל, „אַז פֿינף וואָלטן געקאָנט דער-פֿון לעבן״.

דערפֿאַר העלפֿט אים טאַקי גאָט. געבליבן אַן אלמן, לא עליכם, שדכנט ער זיך צו דער מיסעס קעניגשטיין, אַ מיידל אין די יאָרן, און טאַקי שטאַרק אין די יאָרן. זאָגט אָבער דער רבש״ע: ניין, דו זשאַק וועסט געניסן דעם שכר פֿון דיינע מעשים טובים אויף דער וועלט. פֿאַראַן אין שניפּישאָק דיין שטעטל אַ-יונג מיידעלע פֿון אַ יאָר אַכצען, שיין ווי גאָלד מיט לאַנגע צעפּ, דיין געוועזענער כּלהס אַ טאָכטער, (גאָט מיט אייך! אַ כּשר קינד, יענע האָט נאָך צוויי יאָר ווארטן חתונה געהאַט, אַ יידישע טאָכטער, וואָס הייסט?) דאָס מיידעלע, „אויג אין אויג אין דער מאַמען געראָטן״, וועט זיין דיין באַשערטע און ווייס, אַז ס׳איז דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט.

צווישן שניפּישאָק און אַמעריקע איז אַ שטיקל מהלך, זאָגט איר? איז אויך נישט קיין אומגליק. ווייניק פֿאַראַן שיפֿן? פּעק-לען זיך קודם אַריבער קיין אַמעריקע זשאַקס קרובים, דער אַל-טער פֿעטער משה און זיין פּלוניתטע די נאָך עלטערע מומע בלומעלע. וואָס, איר האַלט, אַז אַן אַלטער ייד, אַ געוועזענער אָקסן-סוחר וועט זיך אויף די אַלטע טעג נישט אוועקלאָזן קיין אַמעריקע, אַז זשאַק שיקט אים איבער שטיקער גאָלד? גייט שוין, גייט! ווער וואָלט זשאַקן געבראַכט די ידיעה, אַז זיין כּלה שיינדעלע די נייטאָרין (וועדליג די געגנבעטע געבראָטענע הינדעלאַך האָט איר זי אוודאי געהאַלטן פֿאַר אַ דינסטמיידל) וואָס איז אין זיינע אויגן נאָך אַלץ אַ שיין מיידעלע, האָט מיט עט-לאַכע און צוואַנציק יאָר צוריק חתונה געהאַט און איז היינט אַ יידענע אין די פֿופֿציקער, אַ ווייסטע אלמנה נעביך? און כּדי זשאַק זאָל זען, ווי גרויס זיין קלאָג איז, קומט מיט די אַלטע לייט פֿון שניפּישאָק צו פֿאָרן איינער אַ שלמה, וואָס מען רופֿט אים „מלאך״, אַ געוועזענער פֿערד-יונג און ברייגנט מיט זיך די פֿאָטאָגראַפֿיע פֿון דער דערמאָנטער שיינדעלע. אָט דאָ זעט טאַקי זשאַק באַ-שיינפּערלאַך, אַז „שיינדעלע איז אַן אַלטע יידענע געוואָרן, אַן אַלטע יידענע״.

לאַך, ווי גוט און וואַרים זיינען דיינע געצעלטן, אָ יעקב!״ און טיף אין האַרצן טוט ער אַ שטילן בלי-נדר, אַז גאָט וועט העלפן דאָס יאָר אָפּצושליסן דעם בילאַנס מיט אַ פעטן ריוח, וועט ער שוין אויף געוויס פאָרן אויף קבר-אבות קיין שניפּישאָק.

וואָרום האַרט איז דאָס לעבן, אומברחמנותדיק דער קאַמף פאַרן קיום. ווערט אַ יידיש קינד צוליב דער ביטערער פּרנסה פאַרוואָגלט ערגיץ אין ווייטע מקומות. פרעמדע מדינות—מוז ער פון זיך אויסטון דאָס ביסל יידישקייט. פאַמעלאַך פאַרגעסט ער אָן די יידישע דינים, פאַרגעסט אָן די היימישע מנהגים. נאָר איין זאַך פאַרבלייבט אים: די בייגקשאַפט. עס בייגקט זיך—וועמען נאָך געפעפערטע פיש, וועמען נאָך געבראָטענע הינדעלאַך, הינערשע פּופּ-קעלאַך און וועמען נאָך בלינצעס מיט קעז.

מיסטער זשאַק לעווי האָט זיך פאַרביינקט נאָך—געבראָטע-נע הינדעלאַך. ער זאָגט עס אַליין בפירוש און חזרט עס טאַקי עטלאַכע מאָל איבער, מיר זאָלן חלילה נישט האָבן קיין טעות. עס איז אַפילו נישט גאַנץ קלאָר, פאַר וואָס, האָבנדיק די געבראָטענע הינדעלאַך אין שניפּישאָק און דוקא בחנם (זיין כלה פלעגט זיי פאַר אים ביי דער בעל-הביתטע גנבענען) האָט ער זיך געלאָזט זיי זוכן אין אַמעריקע. נאָר אַ קשיא אויף אַ מעשה! מיר האָבן דאָך עפּיס אַ גרויסן גאָט. איז ער קודם כל משלח דעם-דאָזיקן זשאַק קיין אַמעריקע. דאָ הייסט ער אים זיין אַ פעדלער, ווערן פאַרשוואַרצט, אַקערן מיט דער נאָז די ערד, שטאַרבן פאַר הונגער.

נאָר דאָס אַלץ זען מיר אַ מכה. בעת מיר האָבן דעם כבוד זיך צו באַקאָנען מיט מיסטער זשאַק לעווי, איז ער שוין אַ גרויסער פּריץ און טאַקי מיטן גאָר גרויסן קנאַק. ער האָט אַ סטאָר (אויף אייראָפּעאיש-יידיש מיינט מען דאָס, אַ געוועלב) און פאַרמאָגט נישט ווייניקער, ווי ד ר ײ ס י ק הייזער אין ניו-יאָרק (קאַרג פאַראַן ביים רבונו-של-עולם הייזער?). און גיבן, גיט ער ביד רחבה. „דאָס גאַנצע שטעטל איז דורך אים געהאָלפן גע-וואָרן״. שיקן, שיקט ער „משפחה און באַקאָנטע און וועמען נישט?״ אַן אַלטער יידענע, וואָס פלעגט אים אַראָפּלאָזן אין קע-

שלום אַש: דער לאַנדסמאַן.

געשפּילט דורך דער ווילנער טרופּע.

פאַראַן אין דעם איינראָפּעאישן רעפּערטואַר אַ סאָרט פּיעסן, וואָס ניימט שטאַרק אויס ביי אַ געוויסן פּובליקום. די דייטשע טעאַטער-קריטיק האָט זיי געקרוינט מיט דעם נאָמען „יודען-שטיקע" און זייערע מחברים—פאַרשאָלטן די ביינער. אין דידאָזי-קע פּיעסן דערציילט עס זיך ס'רוב, ווי אַ „בראַווער מאַן", וואָס האַלט דעם גלויבן פון די אבות, איז נאָך זוכה צו זען דעם שכר אויף דער וועלט. גאָט ברוך הוא שיקט אים צו פּרנסה בכבוד און אַמאָל—אַ שיינע כלה אין לעצטן אַקט דערצו.

נאָר נישט דאָס איז דער עיקר, וואָס עס דערציילט זיך נאָר ווי עס דערציילט זיך. געניטע בעלי-מלאכות פאַרשטייען איינצוטונ-קען אַ וואָלוועלן פּאַרס-סיוזשעט אין אַ פּאַס מיט יידישלאַכקייט. בענטשליכט קידוש, הבדלה, תנאים, חתונה—דאָס אַלץ שפּרייט אויס אַרום זיך יענעם ריח פון דער ספּעציפישער היימישער סביבה, נאָך וועלכער דאָס האַרץ פון אונזער „ברודער אין מערב" איז אַזוי פאַר-שמאַכט. זיצט זיך אַזאַ יידל, וואָס גאָט האָט אים געהאָלפן, אין די פּאָדערשטע בענקלאַך, שטרעקט זיך אויס גאָר ברייטלאַך, קוקט זיך צו צו דער רירנדיקער פאַמיליען-סצענע און—שעפּט תענוג. אים ווערט אַזוי מאָדנע אויף דער נשמה, אַ שטילע ביינק-שאַפט וועקט זיך, אַ טרער קויקלט זיך פון דעם אויג, פון דער ברוסט רייסט זיך אַרויס אַ טיפער קרעכץ: „ווי וואויל און ליב-

ערנסטע ערטער אויפגענומען מיט הילכיקע לאַך־סאַלוועז.

די איבעריקע געשטאַלטן זיינען דורך דער רעזשי געהאַלטן געוואָרן בכיון אין ווייטן דיסטאַנץ, פון וועלכן עס האָט זיך נאָר אַרויסגעריסן אָרלעסקא (מאַנקע). זי האָט זיך דאָס אונטערגענומען אַשס, דעם ליריקערס לירישסטע סצענע, פאַר וועלכער ער פאָדערט בפירוש „באַהאַלטענע ליידנשאַפט", „שטילע אָבער זייער טיפע און קלינגנדיקע טענער" צו דראַמאַטיזירן מיט הויכע, שרייענדיקע קולות. האָט זיך נישט איר דראַמאַטישער טאָן, נישט איר קלאַסישע שיינקייט און נישט דאָס רייכע קאָמפּליצירטע נאַכטגעוואַנט געקלעבט צו דעם פּראָווינץ-הייזל.

נישט אויסגעהאַלטן איז אויך געווען די דעקאָראַציע. געראָטן און כאַראַקטעריסטיש דער צווייטער אַקט, אָן אַ שום געדאַנק און צופעליק צונויפגעשלעפּט טשאַכטשאָוויטשס וואוין-שטוב אין ערשטן און דריטן אַקט. דאָס איינע שפּיצן-בעט טיף אין דער נישע מיט אַ האַלבאָפענעם פאָרהאַנג, וואָלט זיך גיכער געפּאַסט אין אַ בעסער הייזל, איידער אין אַ שטוב, פאַר וועלכער דער מחבר פאַרלאַנגט בפירוש צוויי באַלעבאַטישע בעטן „ביי דער וואַנט הויך אויפגעבעט מיט בעטגעוואַנט". (גאַנץ אָן בעטן וואָלט די סצענע געמאַכט נאָך אַלץ אַ בעסערן איינדרוק). פאַר דער אַלטער „הילצערנער געביידע" אין אַ פּראָווינץ־שטאָט האָט זיך די אויסגעבלאַקירטע אָפּערעטישע וואַנט-מאָלעריי שוין גאָרנישט געפּאַסט. דער לייוונטענער טרעפּנגאַנעק אויפן ערשטן פּלאַן האָט צוויי אַקטן לאַנג געשטאָכן אין די אויגן און איבערגעפירט דאָס שיינע סוף-בילד צווישן רבקהלען און מאַנקען אין ערשטן אַקט, וואָס וואָלט זיך גאָר אַנדערש געווען אויסגענומען אויפן דריטן פּלאַן.

יולי 1919

פע״ זיך געלאָזן אויף גאָר אַ נייעם, אַ גליטשיקן וועג. די ווילנער זיינען געווען די איינציקע טרופּע, וואָס האָט בּאַוואוסטזיניק אַרויסגעטראָגן דעם פּרינציפּ פון אַ נ ס אַ מ בּ ל - ש פּ י ל אין דער יידישער טעאַטער-וועלט. אמת, זייער אַנסאַמבל-קונסט איז געווען אַוועקגעשטעלט אויף זייער פּרימיטיווע, נאָך רויע, ס׳רוב ריין-אויסערלאַכע יסודות. מער געווען אָנזאָג, ווי דערפילונג, מער ציל, ווי וועג. אָבער אַ דאַנק דידאַקטישע בּאַמיונגען, וואָס האָבּן זיך אין די צוגעגרייטערע אויספירונגען דייטלאַך געשפּירט, האָט די ווילנער טרופּע פאַרנומען גאָר אַ בּאַזונדערן פּלאַץ אין דעם יידישן טעאַטער.

אין „גאָט פון נקמה״ האָט די „ווילנער טרופּע״ געשטעלט דעם ערשטן שריט אויף דעם וועג פון ס ט אַ ר-סיסטעם, אויף יענעם וועג, וועלכן אַלע יידישע גרעסערע אַקטיאָרן זיינען פריער אָדער שפּעטער געגאַנגען. נאָך האָט זיך דער סטאַר שניאור שווער געראַנגלט. אַן ערלאַכע נאַטור, מיט אַן ערנסטער בּאַציונג צו דער קונסט, מיט אַ וואַכעדיקן אינטעלעקט, וואָס קאָנטראָלירט שאַרף יעדן קינסטלערישן אויסדרוק, האָט ער געפילט, ווי גלי-טשיק דער וועג איז, אויף וועלכן ער האָט זיך געלאָזן. ער האָט זיך צומאָל געפּרוווט צוריקכאַפּן, אָבּער דער נסיון איז געווען צו גרויס, דער יצר-הרע האָט גובר געווען דעם יצר טוב. דאָס אויסשפּילן זיך אויפן ערשטן פּלאַן האָט זיך געפילט כמעט אין אַלע סצענעס. ווי ער גיט זיך אין ערשטן אַקט אַ לאָז צום אַל-פאָנס שלמה, ווי ער גרייט זיך אין דריטן אַקט מינוטן לאַנג צום שפּרונג אויף רבקהלען און גייט דאַן דוקא פּאַמעלאַך צו, ווי ער בּרעכט אין צווייטן אַקט הינטער די קוליסן טיש און בּענקלאַך איידער ער בּאַווייזט זיך אויף דער בּינע (סניעגאָוו אין „פּאָטער״)—דאָס אַלץ דערמאָנט צו בּולט אָן דער בּיליקער עפעקט-מאַניער פון די בּאַוואוסטע פּראָווינץ-סטאַרס.

אים האָט אונטערגעהאָלפן בּלומענטאַל (שרה) „דערלאַנגט דעם טאָן״ מיט דעמזעלבּן פאַרשטעלטן גראָבּן קול, מיט אַ וואויל-יונגיש קוראַזשירטן שאַרזש. זייער בּיידנס איבּערשפּילן האָט זיך דער עולם אויסגעטייטשט אַלס אַ קאָמישע כּונה און אַ סך

דיר, איך יעקב טשאַפּטשאָוויטש, אַז דו ביזט קיין גאָט נישט" דאָס האָט אַש געפילט און זיך נישט געפוילט אויסצושטרעקן די האַנט צו דער העכסטער מדרגה פון טראַגיזם.

מער ווי אויסשטרעקן די האַנט האָט ער נישט באַוויזן. און אַזוי איז ער געבליבן מיט אַן אויסגעשטרעקטער האַנט און אַן אָפן מויל און נישט געוואוסט, צו וועלכער פון די דריי דראַמעס זיך צוצורירן. ער האָט נישט געהאַט קיין קראַפט גאַנץ אָפּצוואַרפן צוויי צוליב איינער. ער האָט נישט גובר געווען דעם שטאָף, נישט באַוועלטיקט אים און עס האָט קיין איינהייטלאַכע דראַמע נישט געקאָנט באַשאַפן ווערן. עס איז געבליבן אַ געמיש: שטאַרקע טראַגישע מאָמענטן און וואָלוועלע באַנאַלע טעאַטראַלישקייט.

* *
*

דאָס וועט יענעם קינסטלער, וואָס פּרוּווט אַריבערטראָגן אַשס דראַמע אין דער פאָרם פון סצענישער דערשיינונג, די אַרבעט נישט פאַרגרינגערן. און נאָר דעם גאָר גרויסן רעזשיסאָר און דעם גאָר שטאַרקן טראַגיקער וועט זיך איינגעבן צו געפינען אַן איינהייטלאַכן סצענישן אויסדרוק.

דאָס איז דער רעזשי-דעביוטאַנט און היפּערטראָליסט שניאור נישט. און דעריבער האָט ער זיך די גאַנצע צייט געוואַקלט צווישן די דריי גאַנץ פאַרשידענע וועלטן, נעפּונען עטלאַכע אמתע און שטאַרקע טענער אַלס אומגליקלאַכער פאָטער אין צווייטן אַקט, געפּרוּווט מיט אַ מגושם-גראָב, נישט נאַטירלאַך קול און שטאַרק איבערגעכאַפּטע תנועות אין ערשטן אַקט כאַראַקטעריזירן דעם „פּעטער”, וואָס שטעקט טיף אין זומפּ, און איז געבליבן בלייך, טרוקן און קלאָגעדיק קליין אין דער גרויסער פּאַטעטישער סצענע, דער אָפּרעכנונג מיט גאָט אין לעצטן אַקט.

און קיין חדוש נישט. די גאַנצע דריי אַקטן האָט שניאור געהאַט אויסצושטיין גאָר אַן אַנדערן שווערן קאַמף: אין זיין ברוסט האָט געקעמפט שניאור דער רעזשיסאָר מיט שניאור דעם היפּערטראַליסט. מיט דעם „גאָט פון נקמה” האָט די „ווילנער טרו-

לערן דיר דאָרט אין דיינע הייליקע ספרים״. אין יענע צייטן, ווען יעקב גאָרדינס שטערן, וואָס איז אויפגעגאַנגען אין אַמעריקע, האָט אָנגעהויבן לויכטן איבער רוסלאַנד און פוילן, האָט דערדאָזיקער מין פאָלקסטימלאַכע פאַמיליען-דראַמאַטיק מיט דעם גאַנצן טעאַטראַלישן קלאַפּערגעצייג פון פאָלקסשדכנים, רייניס, בדחנים, אָרימע לייט, סתם יידן און יידענעס און זייטיקע קאָמישע פיגורן שטאַרק אויסגענומען ביים טעאַטער-עולם אי צוליב זיין מוסר השכל אי צוליב זיין יידישלאַכן ריח.

צווייטנס שטעקט אין דער געשיכטע פון יעקב טשאַפּטשאָוויטש אַ טיפערער ליטעראַרישער דראַמאַטישער פּראָבלעם: דער קאַמף פון אַ י ח י ד מיט דער ס ב י ב ה. אַ בעל-עגלהשער זון, וואָס איז צוליב דער ביטערער פרנסה פאַרקראָכן אין אַ מיאוסער בלאָטע, גאַרט ליידנשאַפטלאַך, אין טיפן באַוואוסטזיין פון שולד, זיך אַרויסרייסן פון איר. ער קלערט וועגן „האַנדלען מיט פערד, ווי דער טאַטע עליו השלום, וועגן פאַרלעגן אַ שטאַל, פאָרן אויפן לאָוויטשער מאַרק״ וכדומה. וואוילע זאַכן. דערדאָזיקער שטייגער איז אַפילו נישט אַזוי יידישלאַך. אָבער דערפאַר מער אייראָפּעאיש. דאָ קאָן מען זיך ברייטלאַך אָפּשטעלן אויף די פרטים, קונציק אויסטאָקן יעדעס איינציקע פיצעלע מיט אַלע פיטשעווקעס, דאָס הייזל, די מיידן, די אַלפאָנסן, אָפּמאָלן די אַטמאָספער, די סביבה, דאָס „מ י ל י ע״—ווי עס האָט זיך געפירט ביי לייטן, ביי די אייראָפּעאישע נאַטוראַליסטישע דראַמאַטיקער, טאָלסטאָי, הייערמאַנס, הויפּטמאַן און אַנדערע.

איז אָבער די צרה, וואָס שלום אַש איז נישט נאָר אַ מחבר פון פּיעסן, נאָר אויך אַ ד י כ ט ע ר. האָט ער באַלד מיטן כח פון אינטואיציע דערשמעקט, אַז דאָס אַלץ איז בלאָטע כנגד דער אמתער טראַגעדיע, דעם ג ע ר אַ נ ג ל פ ו ן מ ע נ ט ש מ י ט ג אָ ט, מיט דעם בלינדן אומדערבאַרמדיקן פאַטום—קעגן יענעם קאַמף, אין וועלכן דער מענטש, דאָס קליינע, נישטיקע באַשעפעניש וואַקסט אַריבער זיך אַליין, שטעלט זיך אַנטקעגן דעם העכסטן, ווערט אַ כופר בעיקר, דריקט די פויסטן און שליידערט אַרויס די האַרטע אָנגעוויטאָקטע ווערטער „....אַז נישט... זאָג איך

שטאַרקער אַקטיווקייט—דאַן באַקומען מיר אַ דראַמע.

דער פּשוטסטער, לייכטסטער פון די דריי וועגן איז די נאָ-וועלע. און דאָס איז אויך געווען די ערשטע פאָרם, אין וועלכער שלום אַש האָט אויסגעגאָסן די געשיכטע פון דעם פעטער פון אַ פּראָווינץ-הייזל.

אַליין אַ זינדיקער מענטש, נאָר אַ געטרייער פאָטער, וויל ער אָפּהיטן זיין טאָכטער פון שלעכטע וועגן. לאָזט שרייבן אַ ספר-תּורה און שטעלט עס אַריין צו איר אין אַלקער, וואָס געפינט זיך איבער דער קעלער-שטוב מיטן „געשעפט". נאָר אויסהיטן פון גאָטס שטראָף קאָן מען זיך נישט. גאָט איז אַן אל נוקם ונוטר. שטראָפט ביזן דריטן און פערטן דור. די טאָכטער ווערט דורך איינער פונם פאָטערס הייזל, וואָס וויל איניינעם מיט אַן אַל-פאָנס זיך פאַרלעגן אַן אייגן געשעפט, אַרויסגעגנבעט.

די דערציילונג מיט איר מוסר השכל איז אויסגעוועבט אויף אַ פאָן פון לירישע שטימונגען (די רעגן-סצענע, וואָס איז דאַן איבערגענומען געוואָרן אין דער דראַמע) און באַלויכטן מיט רוי-טע פייערלאַך פון זינדיקע פאַרלאַנגען. (אין יענע טעג איז די ראָמאַנטיק פון די פאַרפירטע נפשות געשטאַנען הויך אין מקח אויפן ליטעראַרישן מאַרק און בפרט אין דער רוסישער ליטעראַ-טור).

דידאָזיקע נאָוועלע פאַרמאָגט אָבער אויך אַ דראַמאַטישן קערן און דוקא דעם סאַמע עצמדיקסטן: דעם עלעמענט פון קאַמף. דאָס האָט שלום אַשן רוען נישט געלאָזט. ער האָט געפילט, אַז די נאָוועלע מוז מען איבערשמידן אין אַ דראַמע. דאָס איז גע-ווען לייכט געזאָגט. אָבער ווי נעמט מען זיך דערצו, אַז אין דער דערציילונג ליגט נישט נאָר איין דראַמע, נאָר טאַקי גאַנ-צע דריי און אַלע דריי נישקשהדיקע?

קודם כל איז דאָרט פאַראַן אַ פ אַ מ י ל י ע ן-ד ר אַ מ ע: אַ לי-בענדיקער פאָטער, וואָס האָט נאָר א י י ן פ אַ ר ל אַ נ ג, אָפּצוהיטן זיין טאָכטער פון זינד, טאָן מיט איר וואָס גיכער אַ באַלעבאַטישן שידוך, אַוועקזעצן דעם איידעם על התורה ועל העבודה, אַז ער זאָל יום ולילה לערנען. „נאַ דיר דיין עסן, דיין טרינקען און

שלום אַש: דער גאָט פון נקמה.

געשפּילט דורך דער ווילנער טרופּע, רעזשי חיים שניאור.

מענטשן, וואָס שטייען נאָענט צום מחבר, דערציילן, אַז נישט נאָר די מעשה גופא האָט זיך אין אַ געוויסער פּוילישער פּראָווינצשטאָט פונקט אַזוי פאַרלאָפן, ווי אַש גיט זי איבער אין זיין „גאָט פון נקמה”, נאָר אַז אויך דער פעטער פונם פריילאַכן הייזל האָט זיך אין לעבן גערופן מיט דעם נאָמען פון אַשס העלד: יעקב טשאַפּטשאָוויטש.

עס וואָלט נישט ווערט געווען דעמדאָזיקן פאַקט צו דערמאָנען, ווען ער וואָלט נישט אַזוי בולט כאַראַקטעריזירן די באַציונג פון דעם מחבר צו זיין שטאָף. דער שטאָף, וואָס די אַרומיקע וועלט אָדער די אייגענע פאַנטאַזיע דערלאַנגט דעם קינסטלער, קאָן שוין טראָגן אין זיך די פאָרם פון דעם קומענדיקן קונסטווערק: פאַרמאָגן אַ לירישן, עפּישן אָדער דראַמאַטישן כאַראַקטער. נאָך מער אָבער, ווי דורך דעם שטאָף גופא ווערט דורך דער באַציונג פונם דיכטער צו זיין שטאָף באַשטימט די פאָרם פון דער קינסטלערישער שאַפונג. גייט דער שרייבער אַ ווײַלע נאָך זיין שטאָף טריט ביי טריט, צייכנט ער נאָך אות ביי אות, דאַן האָבן מיר די סקיצע, די נאָוועלע. גיט זיך דער קינסטלער גאַנץ איבער דעם שטאָף, לאָזט ער זיך מיטרייסן, אַרומוואַרפן, לאָזט ער דעם שטאָף איבער זיך געוועלטיקן —דאַן האָבן מיר דאָס עפּאָס, דעם ראָמאַן. געראָט עס אָבער דעם מחבר זיך פון דעם שטאָף צו באַפרייען, אים גאַנץ גובר צו זיין, אים צו מייסטערן, איבערצושמעלצן אין דעם ברען פון אייגענער

טימענטאַלישקייט. אָבער די ערנסטקייט, מיט וועלכער ער האָט זיך באַצויגן צו זיין ראָל און אַפּילו—וואָס איז אויף דער יידישער בינע זייער זעלטן—צו דער דיקציע און דעם דיאַלעקט, לאָזט האָפן, אַז די מאָדערנע יידישע בינע וועט אין אים האָבן אַ נוצלאַכן מיטאַרבעטער.

רעזשיסירט האָט דאָס שטיק מאַרק אַרנשטיין. צי דאַרף בכלל דער מחבר פירן רעזשי? אין דער דייטשער טעאַטער-פּראַקטיק האַלט מען דערפון גאָר ווייניק. מען האָט מורא פאַר דעם איינגעשפּאַרטן מחבר, וואָס האָט ס׳רוב נישט קיין שום שייכות צו דער בינע און וויל יעדן זאָגן דעות, נישט קוקנדיק דערויף, וואָס זיין ווערק איז דורך דער אויספירונג אַריין אין אַן אַנדערער, פרעמדער דערשיינונגס־וועלט. לאָזט מען אים טאַקי ס׳רוב נישט צו צו דער פּראָבען-אַרבעט. און טוט מען דאָס יאָ אַמאָל, האָט מען מיט אים גרויסע צרות. אין פראַנקרייך ווידער איז פאַרקערט. דאָרט איז דער מחבר, וואָס איז כמעט שטענדיק זייער גוט באַהאַוונט אין הלכות בינע, דער אייגנטלאַכער רעזשיסאָר, וואָס פירט אָן מיט די פּראָבן פון דער ערשטער ביז דער לעצטער.

אין אונזער פאַל איז אַרנשטיין נישט נאָר דער מחבר פון דעם „ווילנער בעל-הביתל״, נאָר אויך אַ פּראַקטישער טעאַטער-פאַכמאַן. אין דער אויסשטעלונג פון דעם צווייטן אַקט (מיט וועלכער איך בין אין פּרינציפּ נישט מסכים), אין דעם זאָרגעווודיקן צוקלויבן פון קאָסטיומען און מאַסקען האָט זיך געשפּירט די האַנט פון אַ רוטינירטן פּראַקטיקער. דאָס בית-המדרש אין דריטן אַקט, און אין ערשטן אַקט דעם אויף דער וואַנט אָנגעמאָלטן ספרים-שאַנק, מיט וועלכן עס באַרירן זיך די פּלאַסטישע געשטאַלטן פון די אַקטיאָרן, האָט אַ רעזשיסאָר, ווי אַרנשטיין, נישט געדאַרפט אַרויסלאָזן אויף דער בינע.

אַזוי פיל וועגן דער אויסערער רעזשי. וואָס שייך דער אינערלאַכער רעזשי, וואָלט קיין שום רעזשיסאָר נישט געקאָנט באַווייזן אין איין אָדער צוויי וואָכן צייט איבערניצעווען אַ טרופּע און זי אַרויספירן אויף נייע וועגן.

יוני 1919

אויף איר אייגענעם נוסח. די ערשטע גרופּע מיט לאה, אברהם, אירענאַ, בלאַזשעי, איז סענטימענטאַליש-ווייניעריש, וואַרגט זיך מיט טרערן און האַלט אין איין ווישן די אויגן. די אַנדערע רייסט, דורך איר אויפדרינגלאַכן, בורלעסקען קאָמיזם, ממש אין די אויערן (דער נאַרישער בחור, וואָס „ענטדעקט״ שבתצונאַכטס דעם ערשטן שטערן אויפן הימל מיט אַ געשריי און אַ געטומעל, גלייך ווי ער וואָלט ענטדעקט אַמעריקע, די אַנסאַמבל-סצענען אין ערשטן אַקט ביים שלש-סעודות מיט דעם סטאַטיסטן-גערודער און בפרט די בית-מדרש-סצענע אין דריטן אַקט). און דערצו שטופּט זיך נאָך אַרויס אויבן-אָן אין דער פּערזאָן פון ר׳ מנחם (שידלאָ) גאָר אַ נייער עלעמענט: אַ בעל-כרחך-קאָמיזם נעביך, אַן אומגעלומפּערט באַשעפעניש, וואָס וואַרפט זיך ווי אין אַ קדחת, שלינגט ווערטער, קרייט ווי אַ קראַנקער האָן און האַלט אין איין רייסן די באָרד (אַקטועלער סימבאָליזם?)

צווישן דידאָזיקע דריי עלעמענטן איז קיין פאַרבינדונג נישטאָ. יעדער פון זיי שטערט אומברחמנותדיק און לאָזט נישט אויף איין ווילע אויפקומען אַן איינהייטלאַכע שטימונג, וואָס איז איינציק און אַליין מסוגל צו ראַטעווען די פּיעסע. אַפילו דער דריטער אַקט, וואָס איז פאַראַיאָרן נישקשהדיק אַרויס ביי די ווילנער, דערשטיקט היינטיק מאָל דורך זיין ביליקן, שטאַרק שאַרזשירטן קאָמיזם פון זייטיקע פיגורן אינגאַנצן די עיקר-טראַגעדיע און פאַרפּאַטשט מיט גרילצנדיקע קולות און מגושמדיקע העויות די באַשיידענע, פיינע און אויסגעהאַלטענע צייכענונגען, וואָס גרויסבאַרט (יואל דוד), קאָוואַלסקי (אברהם), נאַכבוש (אַן אַלטער יוד) און נאָרוויד (דער בלינדער ר׳ חיים) גיבן אין דעם אַקט.

וועגן דעם דעביוטאַנט גרויסבאַרט לאָזט זיך דערווייל נאָך גאָר נישט זאָגן מיט זיכערקייט. די ראָל פון יואל-דוד איז פאַר אַ דעביוטאַנט נישט פּאַסיק. זי גיט אים נישט די מעגלאַכקייט זיך אינגאַנצן צו אַנטפּלעקן. פונדעסטוועגן האָט גרויסבאַרטס פיינע, אָנשטענדיקע האַלטונג, דער שיינער וואוקס, דאָס ריידעוודיקע אויג, דער קלאָרער אָרגאַן פון אַ ווייכן טעמבר, ווען אַפילו נישט-ווייטן פאַרנעם, געמאַכט אַ סימפּאַטישן איינדרוק. אַלס יואל-דוד איז ער געווען אומזיכער און פון אַ מאָדנער טרוקענער סענ-

לונג מיט דעם, וואָס מען ווייזט אָן אויף די שוואַכקייטן פון דעם געשריבענעם בוך. דאָס איז דער חוב פון בוך-קריטיקער. דער טעאַטער-קריטיקער מוז זיך יעדעס מאָל שטעלן די פראַגע: ווי אַזוי האָט מען דאָ אַריבערגעטראָגן אַ ליטעראַרישע דערשיינונג אין דער וועלט פון טעאַטראַלישע דערשיינונגען? וואָס האָבן חברה אַקטיאָרן, רעזשיסאָרן, דראַמאַטורגן אויפגעטון פון זייער זייט, מיט זייער קונסט, מיט זייערע מיטלען? אויף וועלכן וועג איז דאָס טעאַטער געגאַנגען?

דער וועג פונם „ווילנער בעל-הביתל" איז געווען קלאָר. די טעמע פון דער פיעסע איז אַפילו אַ יידישע. עס איז די לע-גענדע וועגן באַרימטן ווילנער חזן יואל דוד לעווינזאָהן, וואָס איז אַוועק קיין וואַרשע און דאָ, אין דער זינדיקער שטאָט, זיין קול פאַרלוירן. אָבער אָנגעשריבן איז דאָס שטיק מיט אַ סך יאָרן צוריק פון אַ יונגן שרייבער, וואָס איז געשטאַנען אונטער אַ פרעמדער השפעה, אין אַ פרעמדער שפראַך (אין דער דראַמע איז די שפראַך נישט נאָר פאָרם, נישט נאָר גוף, נאָר אויך תוכן, נשמה), אין אַ פרעמדער קולטור-סביבה, אין אַ פרעמדן גייסט, פאַר אַ פרעמד פובליקום, מיט אַ בולטער טענדענץ פון „קאַמף פון ליכט געגן פינסטערקייט"—אַ טענדענץ, וואָס קוקט אויס אונז, היינטיקע, פאַרעלטערט. האָט מען געדאַרפט די טענדענץ אָפּ-שטופן און איבער יענעם גייסט פון ראָמאַנטיש-טעאַטראַלישער סענטימענטאַלישקייט איבערשפרייטן אַ שלייער פון וויכער, צאַר-טער, איינהייטלאַכער, אויסגעהאַלטענער שטימונגס-קונסט. דאָס איז געווען דער איינציקער וועג, אויב מען האָט גע-וואָלט אויפוועקן די פיעסע צו אַ ניי לעבן. האָט מען דאָס נישט געקאָנט, האָט מען געדאַרפט די פיעסע, וואָס איז שוין געשפילט געוואָרן סיי אויף פוילישע (און דוקא מיט ערפאָלג) סיי אויף יידישע בינען, לאָזן ליגן אין אַרכיוו פון טעאַטראַלישע זכרונות.

וואָס האָבן מיר אָבער ביי די „ווילנער" געזען?

דער רייכער מענטשנפערסאָנאַל פון דעם „ווינלער בעל-הביתל"—אַן ערך דריי מנינים, צעפאַלט זיך אויף דריי כתות, פון וועלכע יעדע שפילט זיך אויף אַ באַזונדערן אופן. קנעלט

פּאָזיטיוו פון דער בינע-דערשיינונג.

איידער מען באַשליסט זיך צו שפּילן אַ שטיק, קאָן מען זיך ישובן, קלויבן, מעסטן, וועגן. האָט מען אָבער אָנגענומען אַ פּיעסע, מוז מען זיך צו איר באַציען ווי אַ מוטער צו איר קינד. אַ מוטער איז אַ פּאָקרישקע—זאָגט אַ יידיש גלייכוווערטל—זי דעקט אַלצדינג צו.

דאָס אייגענע מוז באַווייזן די אַרבעט פון אַ קינסטלערישן אַנסאַמבל. אין דער באַהאַנדלונג טאָר מען נישט מאַכן קיין חלוק צווישן גוטע און שלעכטע, שטאַרקע און שוואַכע פּיעסן. דיזעלבע ערנסטע באַציונג מוז זיין אין ביידע פאַלן. נאָר ביי שוואַכע פּיעסן פאָדערט זיך מער אַרבעט, מער מי, מער קינסטלערישע אָנשטריינגונג, מער המצאות, כדי צו פאַרגלעטן די שוואַכקייטן, צו פאַרווישן די חסרונות.

און מיטלען צו פאַרגלעטן פאַרמאָגט די היינטיקע בינע אַ פולע. זי קאָן פאַררוקן דעם שווערפּונקט, וואוהין איר געפעלט; וויל זי, קאָן זי אייך אויפטרייסלען מיט געוואַלטיקע מענטשלאַכע איבערלעבונגען, וואָס שפּיגלען זיך אין דעם זשעניאַלן שפּיל פון איינצלנע אַקטיאָרן; וויל זי, קאָן זי אייך פאַרשכורן מיט דער מוזיק פון ווערטער און טענער; וויל זי, קאָן זי אייך פאַרוויגן מיטן שטילן ריטם פון ציטערדיקע שטימונגען; וויל זי, קאָן זי אייך פאַרבלענדן מיט דער דריקנדיקער פּראַכט פון דעקאָראַציעס. זעלישע און גייסטיקע, מאָלערישע און פּלאַסטישע, וואָרט-מוזיקאַלישע און טאָן-מוזיקאַלישע ווירקונגען—דאָס אַלץ אין פאַרשידנסטן צוזאַמענשטעל—וואָס פאַר אַן אומאויסשעפּלאַכער קוואַל פון קינסטלערישע עקספּרעסיעס!

אַזוי רייך איז די היינטיקע בינע, און דערפאַר איז זי, ווי קיין שום צייט-תקופה פאַר אונז, מסוגל יעדע ליטעראַרישע שאַפונג ניי צו באַלעבן. ווי ווינציק לעבן די געשריבענע פּיעסע זאָל נישט פאַרמאָגן, ווי קורץ איר אָטעם זאָל נישט זיין—די היינטיקע טעאַטער-קונסט וועט אין איר דאָס ביסל לעבן אויפוועקן אָדער—אַריינבלאָזן.

עס איז דעריבער נישט ריכטיק אָפּצופאַרטיקן אַ פאָרשטע-

מאַרק אַרנשטיין; דער ווילנער בעל-הבית.

געשפילט דורך דער ווילנער טרופע.

מיט דער אויספירונג אויף דער בינע טרעט-אַריין אַ פיעסע אין אַ ניי לעבן. עס איז נישט נאָר אַ נייע תקופה, אַ העכערע מדרגה אין בוך-לעבן פון אַ געשריבן ווערק. עס איז אַן אַנדער מין לעבן. דאָס, וואָס האָט ביז איצט שטיל געדרימלט ערגיץ־וואו אין אַ בוך, באַקומט פלייש און בלוט, ווערט אַוועקגעשטעלט אין רוים, הויבט זיך אָן באַוועגן, אָטעמען, לעבן—פון טויזנטער מענטשן באַקוקט און באַגאַפט. נייע האָריזאָנטן עפענען זיך, נייע ווירקונגען ווערן געבוירן. מעלות, וואָס האָבן זיך ביים לייענען אין די אויגן געוואָרפן, פאַרקריכן זיך טיף אין די ווינאַקלאַך פאַר דעם ליכט פון קינקעטן. חסרונות, אין בוך קוים דערזען, שטרעקן זיך, וואַקסן אויס, נעמען אָן בולטע, געשפענסטישע געשטאַלטן. די טויטע אותיות פון בוך און דער קלאַפנדיקער דופק פון מענטשלאַכן לעבן אויף דער בינע—דאָס זיינען צוויי גרונד-פאַרשידענע דערשיינונגס-פאָרמען.

און דעריבער טאַקי פלאַטערט די אָנגעשריבענע פיעסע נישט גלייך פונם מחברס שרייב-טיש אַרויף אויף דער בינע. זי מוז נאָך פריער אַ לאַנגן וועג דורכמאַכן. זי מוז צוגעגרייט, באַאַרבעט ווערן. אין די טונקל-קאַמערן פון דראַמאַטורגישער, רעזשיסאָרישער, אַקטיאָרישער און בשותפותדיקער אַנסאַמבל-אַרבעט ווערט ערשט אויס דעם ליטעראַרישן נעגאַטיוו אַרויסגערופן דער

II

בינע

און טשעכישן פּראָג, וואָס טראָגט די שטאָלצע אויפשריפט: „דאָס פאָלק—זיך אַליין״. איך האָף, אַז דער ייד אין פּוילן וועט נישט ערגער פון דעם קליינעם מאַן אין דייטשלאַנד צי אין טשעכיען תּופס זיין די קולטורעלע שליחות פון דער נאַציאָנאַלער בינע, און דאַן, אויב עס וועט האַלטן ביים אויסאַרבעטן דעם בוי-פּלאַן, וועט מען זיך קאָנען אויספּירלאַך אָפּשטעלן אויף די אַלע פראַגן, וועלכע זיינען היינט נאָר אין אַלגעמיינע שטריכן אָנגעצייכנט.

טע לאַגע פון אַ טעאַטער קאָן ביי די בעסטע אַרטיסטישע כחות
און דער בעסטער אַדמיניסטראַציע ברייגגען צו אַ באַנקראָט. די
שטאָטישע באַפעלקערונג, וואָס איז אין אָוונט מיד און אויסגע-
מאַטערט פון דער טאָג-אַרבעט, פּוילט זיך צו גיין אין אַ ווייט
טעאַטער. די טרופּן, וואָס האָבן געשפּילט אין קאַמינסקיס טעאַ-
טער, ווייסן צו דערציילן, וויפיל זיי האָט אָפּגעקאָסט דאָס, וואָס
דאָס טעאַטער ליגט ווייט פון די יידישע גאַסן. און איך וועל
קיינמאָל נישט פאַרגעסן דעם אויסגעצייכנטן וויץ פון דעם פאַר-
שטאָרבענעם בערלינער טעאַטער־קריטיקער, בינען-שרייבער און
יאָרן-לאַנגען דירעקטאָר אָסקאַר בלומענטאַל, וואָס האָט אַמאָל די
קריטיק וועגן דער עפענונג פון אַ ניי טעאַטער אין ווייטן מזרח
פון בערלין (אויב איך האָב נישט קיין טעות, דאָס היינטיקע רע-
זידענץ-טעאַטער) אָנגעהויבן בזה הלשון: נעכטן האָב איך געזאָגט
צו מיין ווייב: פאַק מיר איין וועש אויף צוויי טעג, איך פאָר
צו אַ פּרעמיערע אין רעזידענץ־טעאַטער.

די עקאָנאָמישע אויסנוצונג פון דעם בוי-פּלאַץ, אַ מאָדערנע
בינע און אַ גוטע לאַגע—דאָס זיינען די הויפּט-פאָדערונגען, וועל־
כע מוזן געשטעלט ווערן אַ טעאַטער-בנין. ווען דער נייער בנין
די האָזיקע פאָדערונגען דערפילן—דאַן איז די רענטאַביליטעט
מער ווי געזיכערט. דאַן דאַרף מען זיך פאַר קיין שום הוצאות,
פאַר קיין שום מניעות נישט אָפּשרעקן, נאָר אַזוי גיך ווי מעג־
לאַך צוטרעטן צו דער פאַרווירקלאַכונג פון דעם פּלאַן. קיין מאַ-
טעריעלע אונטערשטיצונג וועט זיכער נישט פעלן. זי וועט אויס
צוויי קוואַלן פליסן. ערשטנס וועלן זיך קאַפּיטאַליסטן אין דער
אונטערנעמונג באַטייליקן—בעלנים האָבן זיך שוין געפונען—און
מען קאָן האָפן, אַז ס׳וועט זיך איינגעבן צו שאַפן אַ געזעל־
שאַפט אויף אַקציעס. און צווייטנס גלויב איך, אַז די ברייטסטע
פאָלקס-שיכטן וועלן מיט זייערע גראָשנס העלפן אויפבויען אַ
יידישן טעאַטער-בנין. דעם פאָנד אויף אויסבויען די בערלינער
פאָלקס-בינע, איז געשאַפן געוואָרן פון קליינע פעניג-אָפּצאָלן פון
בערלינער אַרבעטער און קליינע בעלי-מלאכות. פון פאָלקס-
גראָשן איז אויסגעוואַקסן דאָס טשעכישע נאַציאָנאַל-טעאַטער

ברייט. אַ באַוועגלאַכער אַזוי גערופענער „בינע-מאַנטל” קאָן די עפענונג, דאָס בינע־בילד מאַכן שמעלער אָדער ברייטער, לייגגער אָדער קורצער.

פיר סיסטעמען זיינען פאַראַן, וואָס מאַכן עס מעגלאַך שוין בעת דעם שפילן אָדער נאָך פאַר דעם שפילן צוצוגרייטן די דעקאָראַציעס פאַר די שפּעטערדיקע אַקטן אָדער סצענעס. ערשטנס, די אַזוי גערופענע „וואָגן-בינע”, וואו די דעקאָראַציע ווערט אויפ-געבויט אויף וועגן, וועלכע מען רוקט דאַן פון ביידע זייטן און פון הינטן צוזאַמען. צווייטנס, די אַזוי-גערופענע דריי-בינע (ווי עס האָט דער „טעאַטר-פּאָלסקי” אין וואַרשע), וואו די דעקאָראַ-ציעס פון עטלאַכע סצענעס ווערן איינצייטיק אויפגעבויט אויף די אויסשניטן פון אַ קרייז, און בעת עס ווערט אויף איין אויס-שניט געשפּילט, קאָן אויף דעם אַנדערן די דעקאָראַציע געביטן ווערן. דריטנס, די אַזוי-גערופענע „רוק-בינע”, וואו עס גע-פונען זיך פון ביידע זייטן פון דער בינע צוויי גלייך גרויסע בינען, אויף וועלכע די דעקאָראַציעס פון די שפּעטערדיקע סצע-נעס ווערן בעתן שפּילן געבויט אָדער פאַרן שפּילן צוגעגרייט. פירטנס, די אַזוי-גערופענע „פאַרזונק־בינע”, וואו די דעקאָראַציע ווערט אויסגעבויט אויף איינער פון די צוויי אָדער מער בינען, וואָס געפונען זיך אונטער דער הויפּט-בינע, און ביים בייטן די סצענע פאַרזינקט מיט דער הילף פון אַן עלעקטרישן מאָטאָר איי־נע און עס שטייגט אַרויף די אַנדערע בינע (ווי אַ מין ווינדע). פון די אַלע סיסטעמען האַלט איך פאַר דעם בעסטן דעם לעצטן, ווייל ער דערלאָזט אומגעציילטע קאָמבינאַציעס און גיט דעם רע-זשיסאָר פולשטענדיקע פרייהייט און אומאָפּהייגגיקייט פון דער טעכנישער זייט.

און נאָך אַ וויכטיקע פראַגע בלייבט צו דערמאָנען. אַ טעאַ-טער מוז ליגן אין צענטער פון פאַרקער, אין אַ פּונקט, וואָס ליגט נאָענט פון דער הויפּט-אָדער פון שטאָט און פאַרמאָגט אַ חוץ דעם גוטע טראַמוויי-פאַרבינדונגען מיט די ווייטערע קוואַרטאַלן. פון אַ יידיש טעאַטער אין וואַרשע פאָדערט זיך נאָך, עס זאָל ליגן אין דעם מיטלפּונקט פון דעם יידישן קוואַרטאַל. די שלעכ-

טער אין אַ גרעסערן בנין בײַ קלײנע הוצאות אַ פּאַרהעלטניסמע-סיק גרויסע הכּנסה.

דער קלוגער אַרכיטעקט װעט אָבער װײטער מוזן קלערן, װי אַזוי אַמבעסטן אויסצונוצן דעם פּלאַץ. אין פּוילן פּלעגט מען אַװעקשטעלן אַ גװאַלדיק ברײטן בנין מיט עטלאַכע פּראָנטן און באַפּוצן די פּראָנטן מיט—קראָמען (װאַרשע, לבוב). די דאָזיקע פּאַרבינדונג פון קונסט און געשעפט איז אַ בילס צו װאָכעדיק. אַ מאָדערן טעאַטער, װאָס װעט זיך בײַ די הײנטיקע װאױנונגס-פּאַרהעלטנישן נישט קאָנען צעלעגן אין דער ברײט, װעט מוזן זיך שטרעקן אין דער טיף און דראַפּען אין דער הויך, בפרט, אַז דאָס בינע־הויז מוז זײער הויך געבויט װערן. דער הויפּטזאַל פון דעם טעאַטער קאָן אַ חוץ די נויטװענדיקע לאָקאַלן פּאַר פּואַיעס און בופעטס און איבער זײ נאָך האָבן אַ שטאָק אָדער צװײ מיט לאָקאַלן, װאָס טאָרן נישט אַװעקגעגעבן װערן פּאַר פּריװאַטע װאױנונגען, נאָר דאַרפן דינען פּאַר קולטורעלע געזעל-שאַפטן. געבויט נאָכן קאָרידאָרן-סיסטעם (יעדער לאָקאַל האָט אַ באַזונדערן אַרײנגאַנג פון דעם קאָרידאָר) און געטײלט דורך די-נע װענטלאַך, װאָס לאָזן זיך פונאַנדעררוקן, װאָלטן זײ קאָנען דינען אי אַלס אַרבעטס-ביוראָס אי אַלס קלענערע זאַלן פּאַר לעקציעס, קאָנצערטן וכדומה.

די הכנסה פון בײדע זאַלן, װאָס װאָלטן אין די פּרײַע אָװנטן געקאָנט באַנוצט װערן צו קולטורעלע צװעקן, און פון די איבעריקע לאָקאַלן װאָלט זיכער געקלעקט אויף פּראָצענטן צו דעקן די הוצאות פון אַזאַ בנין, בפרט אַז אַ מאָדערנע בינע װאָלט עס מעגלאַך געמאַכט צו שפּילן דעם גאַנצן רײַכן אײראָפּעאישן און יידישן רעפּערטואַר אין אַ פּאַסיקער אויסשטאַטונג.

דער בוי פון דער ב י נ ע איז אײנס פון די שװערסטע און פּאַרפּלאָנטערסטע פּראָבלעמען אין דעם מאָדערנעם טעאַטער-בוי. אויף קײן שום געביט פון דער בוי־טעכניק זײַנען נישט פּאָרגעקומען אַזױנע איבערקערענישן, קײן שום טײל פון דעם טעאַטער־בנין איז נישט אַזױ גרונדלאַך איבערגעאַנדערשט געװאָרן, װי די בינע. די הײנטיקע בינע מוז זײַן גענוג טיף און גענוג

גאַנצער הכנסה (וואָס נעמען אַראָפּ זייער חלק „פון אויבן") און שותפים צו דעם ריינעם ריוח. דאָס אַלץ דרייט זיך אַרום איין איינציקן קליינעם, איינגן זאָל פון עטלאַכע הונדערט פּלעצער.

פון די דערמאָנטע דריי טיפּן איז פאַר דעם יידישן טעאַטער דער פּאַסיקסטער דער מיטעלער טיפּ, וואָס זאָל אַרומנעמען אַן ערך פון 1200 פּלעצער. די פּלעצער מוזן אַזוי געבויט זיין, אַז פון יעדן פּלאַץ זאָל מען גוט הערן און גוט זען און ווי ווייט מעגלאַך באַקומען אַ ריכטיק בינעבילד. דאָס אַלטע טעאַטער מיט לאָזשען און באַלקאָנען און מיט זיילן צום אונטערשפּאַרן, גיט אָבער די מערסטע צוקוקער אַ גאַנץ פאַלש בילד. דאָס לאָזשען־און באַלקאָנען-סיסטעם איז אַן איבערבלייבעניש פון דער ראָקאָקאָ-צייט, פון יענער צייט, ווען די פּריווילעגיען פון קלאַסן און קאַסטעס האָבן אַפילו אין דעם בוי פון טעאַטער געפונען זייער אויסדרוק. היינט, אין דער צייט פון דעמאָקראַטיע און גלייכהייט איז דער לאָזשען-בוי אַן איבעריקע זאַך. די נייעסטע טעאַטערן, ווי למשל, דאָס „פעסט-שפּילהויז" אין ביירויט און די „פאָלקס־בינע" אין בערלין האָבן נישט קיין לאָזשען און נישט קיין באַלקאָנען. אויך אין אונזער בנין וואָלטן זיך מוזן די פּלעצער אויפהויבן אַמפיטעאַטראַליש און דער צוגאַנג צו די העכערע פּלעצער וואָלט מוזן פירן דורך טרעפּ. דאָס איז דאָס אַזוי גערופענע „רינג-סיסטעם", וואָס האָט אַ חוץ זיין ביליקייט נאָך די וויכטיקע מעלה, אַז כמעט פון יעדן פּלאַץ הערט מען און מען זעט אויסגעצייכנט.

דערדאָזיקער זאַל אַליין איז אָבער נישט מסוגל צו באַפרידיקן די באַדערפנישן פון דער מאָדערנער יידישער טעאַטער-קונסט, בפרט, ווען דער רעפּערטואַר זאָל אַרומנעמען אַלע מינים פון טעאַטראַלישער קונסט: אָפּער, אָפּערעטקע, דראַמע און קאָמעדיע. עס וועט זיך נאָך אַ קורצער צייט אַרויסווייזן די נויטיקייט פאַר דער אינטימערער דראַמע און פאַר ליטעראַריש־דראַמאַטישע עקספּערימענטן ווי אויך פאַר אַקטיאָרישע און סצענישע סטודיען, צו שאַפן אַ קלענערן, אינטימערן רוים, אַ „קאַמער־טעאַטער." פּראַקטיש-גענומען זיכערט דאָס אַריינבויען לכתחילה אַ קליין טעאַ-

וועלכער עס האָט זיך געלאָזט אַריינבויען אַ רונד-האָריזאָנט, וואָס איז אַזוי וויכטיק פאַר די מאָדערנע דעקאָראַציעס. אַרום דער בינע האָבן זיך געפונען 12 באַקוועמע גאַרדעראָבעס מיט פענס-טער.

נאָר אַפילו ווען דער בנין וואָלט נישט געוואָרן אָפּגע-ברענט, וואָלט דאָס יידישע טעאַטער נישט געווען געהאַט פון אים קיין נוצן. הגם ער איז פון אַ יידישן אונטערנעמער פאַר אַ יידיש טעאַטער אויסגעבויט געוואָרן, האָט דער בעל-הבית פון הויז, אַ יוד אַן אַסימילאַטאָר באין אופן נישט געוואָלט אָפּגעבן דעם זאַל פאַר אַ יידיש טעאַטער. אומזיסט איז געווען די שתדלנות פון די אָנגעזעענסטע מענטשן פון שטאָדט און פון דער פרעמד— דער איינגעעקשנטער גביר האָט בילכער געוואָלט זען ביי זיך אַ פוילישן קאַבאַרעט מיט פרויען-וואַלקעס און ענלאַכע פיינע זאַכן איידער אַ יידיש קינסטלעריש טעאַטער.

IV

פאַרקלערט מען זיך ערנסט וועגן אַ נייער געביידע, איז די ערשטע פראַגע, צי וועט ביי דעם היינטיקן יקרות פון בוי-מאַטעריאַל און אַרבעט, די הכנסה פון דעם זאַל אַמאָרטיזירן די הוצאות, צי וועט דער קאַפּיטאַל, וואָס מען לעגט אַריין „טראָגן״. מען קאָן אין פרינציפּ האַלטן, אַז אַ טעאַטער דאַרף אויסגעהאַלטן ווערן דורך דער געזעלשאַפט אָדער דורך דער מלוכה, נישט ערגער ווי אַ פּאָלקסשול אָדער אַן אוניווערזיטעט. אָבער כל-זמן מיר לעבן אין דער קאַפּיטאַליסטישער געזעלשאַפט, מוז מען זיך דערמיט רעכענען, אַז דער קאַפּיטאַל, וועלכן מען וויל פאַראינ-טערעסירן, וועט קודם-כל אַוועקשטעלן די פראַגע, צי לוינט אים דער עסק, צי וועט דאָס געשעפט זיין ר ע נ ט אַ ב ע ל.

שוין היינטיקן טאָג רעכנט זיך דער טעאַטער-בנין פאַר אַ גוט געשעפט, הגם עס ציען פון אים חיונה אַ היבש ביסל מענטשן. די היינטיקע יידישע טעאַטער-אונטערנעמונג איז אַ פאַרפּלאָנטער-טער קנויל פון בעל-הבתים, הויז-אונטערנעמער, זאַל-אונטערנע-מער, טעאַטער-אונטערנעמער, פּראָצענט-שותּפים, שותּפים צו דער

איז געבויט אין יאָר 1915 און אַז מען האָט געקאָנט אויף דעמ־זעלבן פּלאַץ אויפבויען אַ הויכן רחבותדיקן בנין לויט אַלע מאָ־דערנע פאָדערונגען, זעט מען, ווי קורצזיכטיק און קליינלאַך די בויער זיינען געווען.

דאָס גרעסטע פון אַלע יידישע טעאַטערן, קאַמינסקי־טעאַטער האַלט אַן ערך פון 1500 פלעצער און פּאַרטער, אין „אַמפיטעאַטער" און אין דער רונד-גאַלעריע. אויס אַ רונד-פּאַנאָ־ראַמע איבערגעבויט, איז עס אַן אמתער ריזנבנין, אַ ריזנהאַל, וואָס פּאַסט גיכער פאַר אַלע אַנדערע צוועקן, איידער פאַר אַ טעאַטער. דער סלופּ אינמיטן זאַל, וואָס האַלט אונטער דעם סו־פיט, פאַרשטעלט פאַר אַ גרויסן טייל פון די צוקוקער די בינע און שניידט אַדורך פאַר די, וואָס זיצן אין די ווייטערע רייען (אונטער דער 6—7) דאָס בינע-בילד אויף צוויי העלפטן. צוליב דעם רוגדבוי פון דעם בנין איז פאַר דער גאַנץ טיפער און גע־נוג גרויסער בינע אַנטשטאַנען אַן אומגעלומפּערט ברייט פּראָס־צעניום, וואָס שאַפט צוזאַמען מיט דעם אָרקעסטער-גרוב אַ גע־וואַלטיקן מהלך צווישן בינע און פּובליקום, דעריבער איז די אַקוסטיק אין זאַל אַזוי שלעכט, אַז זי נויטיקט די אַקטיאָרן אָנ־צושטריינגן זייער אָרגאַן איבער די כחות. אַז דאָס ברענגט פאַר אונזערע טעכניש נישט-געשולטע אַקטיאָרן די גרעסטע סכנות—איז איבעריק צו זאָגן. אויך די לאַגע פון דעם טעאַטער אויף אָבאָזש־נאַ, ווייט פון דעם יידישן צענטרום, איז זייער נישט גינציק פאַר אַ יידיש טעאַטער.

דער פאַסיקסטער פון אַלע טעאַטער-בנינים, דער איינציקער אַ ביסל מיט קאָפּ געבויטער איז געווען דער נישט לאַנג אָפּגע־ברענטער „אַרגוס" אויף ביעלאַנסקאַ. עס איז דער נאָרמאַלער טיפּ פון דעם מיטעלן טעאַטער. דער זאַל גענוג ברייט און נישט אי־בעריק לאַנג נאָר עטוואָס צו נידריק האָט צוזאַמען מיט די לאָ־זשען און דעם אַמפיטעאַטער געהאַלטן 1128 פלעצער און פאַר־מאָגט אַ גוטע ווענטילאַציע. די בינע איז געווען גענוג הויך, 12.50 מעטער טיף און 10.50 ברייט מיט אַ עפענונג פון 7.50 מעטער. עס איז אויך געווען די איינציקע יידישע בינע, אין

פֿאַרשטעלונגען, דאָס מיטעלע מיט 1000 ביז 1200 פּלעצער פֿאַר מאָדערנע דראַמעס, קאָמעדיעס און אָפּערעטקעס און דאָס קליינע טעאַטער, דאָס אַזויגערופֿענע „קאַמער-טעאַטער“ מיט 300 ביז 500 פּלעצער פֿאַר אינטימע שטימונגס-דראַמעס און פֿאַר סטודיאָס.

עס איז כאַראַקטעריסטיש, אַז די וואַרשעווער יידישע טעאַטערן קאָנען אייגנטלאַך נישט פֿאַררעכנט ווערן צו קיין איינציקן פֿון די דריי טיפּן. דאָס באַווייזט, אַז זיי זיינען געבויט צי איבערגעבויט געוואָרן אָן וועלכער נישט איז אויסרעכנונג פֿאַר דעם אָדער יענעם רעפּערטואַר, צו דעם אָדער יענעם צוועק, נאָר אַז זיי זיינען ווי עס איז צוגעגרייט געוואָרן, כדי אַזוי גיך ווי מעגלאַך צו ברייגגן ריוח דעם אונטערנעמער.

דאָס קלענסטע פֿון אַלע איז „עליזעאום“ אויף קאַראָוואַ 18. עס האַלט נאָך דעם לעצטן איבערבוי, אין וועלכן עס זיינען צוגעקומען אַן ארך פֿון 100 פּלעצער—סך הכל 600 פּלעצער, אַלע אין פּאַרטער. דער נידריקער לאַנגער און שמאָלער זאַל לאָזט נישט צו קיין העכערן אויפֿבוי פֿון די ווייטערדיקע רייען, אַזוי, אַז פֿון די אונטערשטע פּלעצער באַקומט דאָס בינע-בילד אַ מאָדנע ווייט, אומדייטלאַך און פֿאַלש אויסזען. דער זאַל געפֿינט זיך אין אַ קעלער אָן ווענטילאַציע. די בינע איז קליין און איינג, פֿון די גאַרדעראָבעס זיינען נאָר צוויי קליינע געמויערט, פֿון זיי איינע מיט פֿענסטער און די איבריקע געפֿינען זיך אין קאָרידאָר צונויפֿגעשלאָגן פֿון הילצערנע ווענטלאַך, פּיצעוודיק און איינג, גאַנץ אָן לופֿט און ליכט. וואָס דאָס באַטייט פֿאַר דעם אַרטיסט, קאָן מען זיך לייכט אויסמאָלן.

עטוואָס לייטישער זעט אויס די בינע אין צענטראַל. אויך דאָ איז זי קליין און פֿלאַך אָבער די גאַרדעראָבעס זיינען מער געגליכן צו מענטשלאַכע שטיבלאַך, ווי צו שטעלעכלאַך פֿאַר קרוליקעס. דער זאַל האַלט 619 פּלעצער, דערפֿון 150 אויפֿן באַלקאָן, די איבריקע אין פּאַרטער. פֿון די זייטן זיינען דאָ 7 לאָזשען און דריי בלינדע לאָזשען. די אָפּטיק איז צוליב דער ברייט פֿון זאַל און צוליב דעם באַלקאָן פֿאַרהעלטניסמעסיק בעסער ווי אין עליזעאום. נעמט מען אָבער אין אַכט, אַז דער בנין

1909 בויט איבער א. י. קאַמינסקי די רונד-פּאַנאָראַמע „גאָלגאָטאַ" אויף אָבאָזשנאַ 3-1 אין אַ יידיש טעאַטער, וואו עס ווערט געשפּילט יידיש ביז דעם יאָר 1917, ווען די דייטשן הויבן דאָרט אָן שפּילן.

1915 בויען אויס די אונטערנעמער אברהם ברין און ריבאַ דאָס טעאַטער „צענטראַל" אויף לעשנא 1. אין דעמזעלבן יאָר מאַכט איבער זלאָטשעווסקי דאָס קינאָ אויף דזשיעלנא אין אַ טעאַטער „ווענוס" (אין דער לעצטער צייט צוריק אַ קינאָ).

1917 ווערט אויף ביעלאַנסקאַ 5 אויפן אָרט פונם אָפּגעברענטן קינאָ „גיגאַנט" אויסגעבויט דאָס גרויסע „אַרגוס"-טעאַטער, וואו מען האָט אויף יידיש נישט געשפּילט. (אָפּגעברענט 1920)

דאָס איז אין קורצע שטריכן די געשיכטע פון די יידישע טעאַטער-בנינים אין וואַרשע, ווי ווייט זי האָט זיך געלאָזט פון פערזענלאַכע באַריכטן פון טעאַטער-אונטערנעמער, דירעקטאָרן און אַקטיאָרן צוזאַמענשטעלן. פולשטענדיק איז פונדעסטוועגן אויך דידאָזיקע סקיצע נישט, און דער קומענדיקער היסטאָריקער פון דעם יידישן טעאַטער וועט מוזן געוויסע פאַקטן מוסיף זיין, און געוויסע פאַריכטן.

III

ווי איז דער הייינטיקער מצב פון די טעאַטער-בנינים אין וואַרשע? אַזוי ווי ווענוס אויף דזשיעלנא, וואו עס האָבן ביז מיט אַ קורצער צייט צוריק געשפּילט יידישע טרופּעס, איז אַנטגילטיק אומגעביטן געוואָרן אויף אַ קינאָ און „אַרגוס" איז אָפּגעברענט געוואָרן, פאַרבלייבן נאָך דריי בנינים: עליזעאום, צענטראַל און קאַמינסקי, צו וועלכע עס לוינט זיך נענטער צוצוקוקן, ווי ווייט זיי זיינען צוגעפּאַסט צו די באַדערפענישן פון אַ מאָדערנעם טעאַטער.

די אייראָפּעאישע טעאַטער-בוי-פּראַקטיק האָט אויסגעבילדעט דריי טיפּן פון אַ טעאַטער-הויז: דאָס גרויסע טעאַטער מיט 1600 ביז 2000 פּלעצער פאַר אָפּערן, גאַלאַ- און קלאַסיקער-

לער—איז געווען דער ערשטער און פּאַר אַ לאַנגער צייט אויף דער לעצטער ריכטיקער טעאַטערזאַל. פון איצט אָן וואַלגערט זיך דאָס יידישע טעאַטער לאַנגע יאָרן אין פאַרשידענע זומער-טעאַטערן, גערטנדלאַך, רעסטאָראַנען און קאַבאַרעטן, וואו ס'ווערן געשפּילט טיילווייז גאַנצע פּיעסן, טיילווייז איינצלנע נומערן. די קריסטלאַכע אונטערנעמערין אָגינסקאַ, וואָס האָט אויך אַמאָל געוואָלט רייך ווערן ביים יידישן טעאַטער, נעמט ספּיאַקאָווסקיס און דאַן ה. בערמאַנס טרופּע אין דעם רעסטאָראַן „שאַטאָ דע פלער" אויף דלוגא 11. שפּעטער שלאָגט אָן דאָס יידישע טעאַטער אויף פּראָמענאַדע אונטער דער מאָקאָטאָווער ראָגאַטקע, וואו מען שמוגלט צווישן רוסישע און דייטשע אויך יידישע לידלאַך, אין רעסטאָראַן „אָיצאָווקאַ" עק מאַרשאַלקאָווסקאַ און פּיענקנאַ, אין גאָרטן-רעסטאָראַן „ראָזקאָש" נעבן נאָזשיקס שול אויף דוואַרדע 6 און אַפילו דער „רוסקי קלוב" אויף מאָקאָטאָוו 73 האָט זוכה געווען צו זען יידישע אַקטיאָרן.

אין יאָר 1905 עפנט זיך מיט קאַמינסקיס טרופּע אין דעם זומער-טעאַטער אויף באַגאַטעלאַ דאָס טעאַטער „באַגאַטעלאַ" אונטער דער דירעקציע ארנשטיין און ראָזענזאַל און איינצייטיק עפנט ווייספעלד (דער אונטערנעמער פונם יידישן טעאַטער אין „רוסקי קלוב") דאָס מוראַנאָווער טעאַטער, אָן אַרומגעצוימטן פּלאַץ אָן אַ דאַך, וואָס ווערט נאָך דעמזעלבן ווינטער איבערגענומען און אויסגעבויט פון אַרנשטיין און ראָזענזאַל. אין דערזעלבער צייט שפּילט אַ יידישע טרופּע אונטער דער פירונג פון סעם אַדלער און ווייספעלד אין „טעאַטער נאָווי" אויף קרולעווסקאַ.

1906 פירט אָן אַרנשטיין אַ יידיש טעאַטער אין „זשאַרדען ד'היווער", אין אַקוואַריום (כמיעלנאַ 9) און אין דעמזעלבן יאָר עפענען עפּעלבערג און ראַפּעל אין אַ סוטערען אונטער דער פּאַנאָראַמע אויף קאַראָווא 18, וואו עס האָט ביז צו דער צייט געשפּילט אַ פּוילישער ליטעראַרישער קאַבאַרעט, אַ יידיש טעאַטער, וואָס גייט דאַן איבער צו קאָמפּאַניעץ-ליבערט-זאַנדלער און ביים שפּעטער יידישע און פּוילישע אונטערנעמער. (היינטיקער „עליזעאום").

זיין עקזיסטענץ אדורכגעגאַנגען, פֿאַרדינען נאָר גאָר ווייניק דעם נאָמען פֿון אַ טעאַטער-זאַל, סיי אין קינסטלעריש-טעכנישן, סיי אין סאָציאַל-היגיענישן פּרט.

דעם ערשטן קונסט-היכל האָבן יידישע אַקטיאָרן — דאַכט זיך אָפּגעריסענע פֿון גאָלדפֿאַדענס טרופּע אין רוסלאַנד — אויפֿגעשלאָגן מיט אַ יאָר 38 ביז 40 צוריק אין אַ שאָפּע פֿון ברעטער אָן אַ ברוק אויפֿן מוראַנאָווער מאַרק (נישט אויפֿן מוראַנאָווער פּלאַץ, וואו דאָס שפּעטערדיקע מוראַנאָווער טעאַטער איז געשטאַנען). אָבער שוין די צווייטע יידישע טרופּע, וואָס קומט אין אַ קורצער צייט אַרום קיין וואַרשע, די אַזוי גערופֿענע „בראָדער אַרטיסטן״ שפּילן אין אַן אַנדערן לאָקאַל: אין דעם „נאָווי טיוואָלי״ אויף קרולעווסקאַ גאַס. אַ דאַנק דער שתּדלנות פֿון די אָרטאָדאָקסישע קרייזן ווערט דאָס טעאַטער פֿאַרמאַכט און דאָס צווייטע מאָל מוזן „בראָדער אַרטיסטן״ שפּילן אויף אַ הויף אין אַ גערטל אויף פֿראַנציסקאַנער גאַס 24 ביי וואָלף ליטוואַק.

אַ נייע תּקופֿה אין דער געשיכטע פֿון דעם יידישן טעאַטער-בנין הייבט זיך אָן, בעת גאָלדפֿאַדען אַליין קומט אַראָפּ אין יאָר 1884 קיין וואַרשע. דעם גרינדער פֿון דעם מאָדערנעם יידישן טעאַטער, וואָס האָט שוין געהאַט אַ שם אויף דער וועלט, האָט נישט געפּאַסט צו שפּילן ערגיץ-וואו אין אַ הויף. ער האָט שוין געמוזט האָבן אַ ריכטיקן טעאַטערזאַל, בפֿרט, אַז ער האָט אַרויסגעקוקט אויך אויף יענע קרייזן, וואָס האָבן אַפֿילו פֿיינט געהאַט דעם זשאַרגאָן, האָבן אָבער געהאַלטן אַן עולם ומלואָה פֿון אַ יידישער סובּרעטקע און אַ יידישן קאָמיקער. דעמאָלט האָט אין טעאַטער „עלדאָראַדאָ״ אויף דלוגאַ 25 (דאָס היינטיקע אָפּערעטן-טעאַטער „נאָוואָשצי״) געשפּילט אַ רוסישע טרופּע און נישט דווקא געמאַכט קיין פֿויגלדיקע געשעפֿטן. גאָלדפֿאַדען האָט אָפּגעדונגען דאָס טעאַטער אויף פֿיר מאָל אין וואָך און דער ערפֿאָלג פֿון די יידישע ספּעקטאַקלען איז געווען אַזוי גרויס, אַז די פֿיר פּעטע טעג האָבן געקאָנט אויסהאַלטן די דריי מאָגערע פֿון דער רוסישער טרופּע.

„עלדאָראַדאָ״ — וואָס איז דאַן איבערגעגאַנגען צו יעקב אַד-

אין דער אמתן איז די פראַגע פון אַ יידישן טעאַטער-בנין אין וואַרשע אַזוי אַלט, ווי דאָס יידישע טעאַטער גופא. אָבער גאָרנישט ווייזט נישט אַזוי בולט אַרויס די נישטסאָלידקייט און צופעליקייט פון די יידישע טעאַטער־אונטערנעמונגען, ווי זייער באַציונג צו אַ שטענדיקן בנין. קיינמאָל, אויך אין יענע גליקלאַכע צייטן נישט, ווען מען האָט ביים יידישן טעאַטער ממש געשעפט רענדלאַך מיט די הענט, האָט מען נישט געפונען פאַר נויטיק אויסצובויען אַן אייגענעם בנין, וואָס זאָל זיין צוגעפאַסט צו די באַדערפענישן פון דער מאָדערנער טעאַטערקונסט. מען האָט שטענדיק פאַר ליב גענומען מיט געדונגענע זאַלן, וואָס זיינען געווען באַשטימט פאַר גאָר אַנדערע צוועקן און אין בעסטן פאַל זיך באַנוגנט מיט איבערבויעכצער און לאַטעכצער. דאָס האָט אַנדערש נישט געקאָנט זיין. דאָס איז געלעגן אין דעם כאַראַקטער פון דעם יידישן טעאַטער-אונטערנעמער.

וואָרום לאָמיר זיך נישט נאַרן, ווער איז דען געווען דער יידישער טעאַטער-אונטערנעמער? נישט וועגן זיינע קינסטלערישע קוואַליפיקאַציעס וויל איך דאָ ריידן, נאָר וועגן זיינע ריין-סוחרישע פעהיקייטן. אַ קליין קרעמעריל מיט אַן איינג באַגרעניצטן בליק האָט ער זיך נאָר גערעכנט מיט די באַדערפנישן פון טאָג, פון דער מינוט. אַ פ ע ד ל ע ר פון ט ע אַ ט ע ר ק ו נ ס ט האָט ער קיינמאָל נישט געשטרעבט זיך צו דערציען אַ פובליקום, צו שאַפן פאַר זיין געשעפט אַ שטאָם פון שטענדיקע, פאַרלעסלאַכע קונים אויף זיין טעאַטראַלישער סחורה. ער האָט אַלץ געקלערט, ווי אַזוי מיט דער הילף פון אומגעלומפערטער, ליגנערישער רעקלאַמע אַריינצובאַקומען דעם קונה. ווי אַזוי דער קונה איז געוואָרן באַדינט, צי האָט ער אויך פאַר זיין ערלאַך באַצאָלטן גראָשן געקאָנט עטוואָס געניסן, עטוואָס זען און הערן—דאָס איז נישט געווען דעם אונטערנעמערס דאגה.

II

פון דעם היבש ביסל לאָקאַלן, דורך וועלכע דאָס יידישע טעאַטער אין וואַרשע איז אין משך פון קנאַפע פערציק יאָר פון

וועגן אַ טעאַטער־בנין.

I

אין דער לעצטער צייט איז די פראַגע וועגן אַ יידישן טעאַטער-בנין אַרויסגעשוואומען אויפן סדר-היום. דאָס רעקוויזירן קאַמינסקיס טעאַטער מצד דער מאַכט האָט אויפגערודערט די יידישע געזעלשאַפטלאַכע מיינונג. פון פאַרשידענע זייטן האָבן זיך געלאָזט הערן קולות וועגן דער נויטיקייט פון אַן אייגענעם נייעם טעאַטער-בנין. אידעען, פּראָשלאָגן, פּראָיעקטן האָבן זיך געטאָן אַ שאָט און אין ערשטן ברען איז מען גרייט געווען אַפילו צו גרויסע מאַטעריעלע קרבנות.

דידאָזיקע התלהבות איז נאָך די ערשטע פּאָר טעג—ווי דער שטייגער ביי פוילישע ייִדן—שטאַרק אָפּגעקילט געוואָרן. מען האָט זיך אויסגעניכטערט און גענומען אַרויסגעפונען מניעות צו דער פאַרווירקלאַכונג פון די אַלע פּלענער. מען האָט אָנגעהויבן צו ריידן וועגן דעם יקרות פון בוימאַטעריאַל, וועגן דעם הויכן אַרבעטסלוין פון די בויאַרבעטער, וועגן די שוועריקייטן אין צונויפקליבן די נויטיקע סומע געלד וכדומה. און באַהאַנדלט האָט מען דעם גאַנצן ענין אַזוי, גלייך ס׳וואָלט זיך האַנדלען וועגן אַ זאַך, וואָס קאָן איבער נאַכט באַשאַפן ווערן, וועגן אַ בנין, וואָס קאָן אין משך פון עטלאַכע חדשים אַרויסוואַקסן פון אונטער דער ערד. און אַוועקגעשטעלט האָט מען די פראַגע אַזוי, גלייך זי וואָלט ערשט נעכטן געבוירן געוואָרן, גלייך מיר וואָלטן ביז צו דער רעקווירונג פאַרמאָגט דאָס בעסטע טעאַטער אויף דער וועלט.

פאר אַקטיאָרישע מיטלמעסיקייטן, איז ער נישט מסוגל צו באַ-
פרידיקן דעם אַקטיאָר, וואָס גאַרט נאָך טיפערע איבערלעבונגען.
ווידער יענע ליטעראריש-דראַמאַטישע שאַפונגען, וואָס זיינען נישט
אַריין אין שטענדיקן רעפּערטואַר אָדער וואָס האָבן זיך נישט
געקאָנט אין אים האַלטן—האָבן זיך נישט גערעכנט מיט דעם
לעבעדיקן אַקטיאָר. גוטע איבערזעצונגען פון מייסטערווערק פון
דער דראַמאַטישער וועלטליטעראַטור פעלן, און כדי זיי זאָלן
אויסנעמען ביים היינטיקן שטאָמפּובליקום, וואָלטן זיך געפאָדערט
לאַנגע צוגרייטונגען פונם גאַנצן פערזאָנאַל און אַ רייכער אַפּאַראַט,
וועלכן דאָס יידישע טעאַטער קאָן זיך דערווייל נישט פאַרגינען,
נישט האָבנדיק פון קיין שום זייט קיין מאַטעריעלע שטיצע.

אָבער אויך יענעם מין מענטשן פאַרמאָגן מיר נישט, וואָס
זאָלן העלפן בויען אַ סביבה פאַרן קינסטלער. עס פעלט דער
אינערלאַכער צוזאַמענבונד פון קינסטלער צווישן זיך, צווישן
קינסטלער און טעאַטערפריינט, יענער צוזאַמענבונד, אָן וועלכן
אָן אַלט טעאַטער קאָן נאָך ווי עס איז וועגעטירן, אָן וועלכן
אָבער אַ ניי טעאַטער קאָן נישט געבויט ווערן. עס פעלט יענע
אַטמאָספער, אין וועלכער עס פילט זיך דאָס שטרעבן צו הויכע
קינסטלערישע צילן, אין וועלכער עס הערשט דער יראת הכבוד
פאַר דעם זשעניע און די אַכטונג פאַר דעם שאַפנדיקן טאַלענט,
אין וועלכער די קריטיק זידלט נישט ווילד און לויבט נישט אין
הימל אַריין—נאָר העלפט מיט איר שטרענגער זאַכלאַכקייט און
געטרייער איבערגעגעבנקייט דעם קינסטלער צו שטייגן אַלץ הע-
כער און העכער.

און דעריבער פאַרלאָזן אונז גרעסערע און קלענערע טאַ-
לענטן און זוכן ביי פרעמדע צו באַפרידיקן זייער קינסטלערישן
הונגער. ס'רוב דערגרייכן זיי נישט ווייט. מיד און צובראָכן
פאַלן זיי אין האַלבן וועג, בלייבן ליגן אויף דער שטרעקע, ווערן
פאַרזונקען אין אייביקער פאַרגעסנקייט.

אונז אָבער פעלן העגט צום בויען.

דער ראָל, אין יעדער פּיעסע נישטערט ער מיט דעם אינסטינקט פון אַ רויבפויגל פרישע שפּייז פאַר זיין אייביק נישט געזעטיקטן קינסטלערישן הונגער. מיט זיינע כּחות וואַקסט זיין אַפּעטיט, זיין באַגער וועט דרייסט און דרייסטער, ער וויל אַלץ העכער און העכער שטייגן אויף דער לייטער פון דראַמאַטישע קרעאַציעס. און דאָ שטויסט ער זיך אָן אויף אַ האַרטער וואַנט, אויף אַן איינג אָפּגעצוימטן גבול: דאָס היינטיקע יידישע טעאַטער.

וואָרום דער אַקטיאָר איז אין זיין שאַפן געבונדן און געפּענטעט, נישט פריי, ווי יעדער אַנדערער קינסטלער. דער פּאָעט זינגט, ווען דער רוח הקודש קומט איבער אים. אין וואַלד און פעלד, אין שטוב און גאַס, אין סאַלאָן און קעלער, אין חאַר-שטאַט און פאַבריק. אַנדערש דער אַקטיאָר. אויך ער לעבט אי-בער זיינע ערשטע זעענישן אין שטילקייט, אין אַ ווינקעלע פאַר-טראַכט אָדער אין אַ בוך פאַרזונקען, אָבער דער אייגנטלאַכער עצמדיקער אַקט פון שאַפונג קומט פאָר אויף די ברעטער. דאָ ערשט פילן זיך זיינע אָדערן מיט בלוט, זיינע וויזיעס מיט לעבן. דאָ קלינגט די לופט, דאָ ריידן די ווענט, דאָ אָטעמען טויטע זאַכן. דאָ ווערן זיינע ווערטער און טענער, זיינע באַוועגונגען און מעשים באַגלייט פון יענעם באַזונדערן ציטער, וועלכן יע-דער קינסטלער—פון דעם קלענסטן ביז צום גרעסטן—פילט און געניסט בעתן שאַפן. דאָ געפינט ער אין פובליקום יענעם רעזאָ-נאַנס, אָן וועלכן זיינע קלאַנגען זיינען טויב און אָפּגעריסן, ווי די טענער פון סטרונעס אין אַ צעבראָכן פידעלע.

דער אַקטיאָר קאָן נישט שפּילן, ווען זיין האַרץ גלוסט. ער מוז וואַרטן, ביז דער מחבר שאַפט אים דעם טעקסט, דער רעזשיסאָר די סצענישע ראַם, די חברים די סביבה, דאָס פובלי-קום דעם אָפּקלאַנג. פעלט נאָר איין רינג אין דערדאָזיקער קייט— דאַן בלייבט זיין ליד פאַרשטומט, זיין טאַלענט וועלקט און שטאַרבט אָפּ ביסלעכווייז.

אונזער טעאַטער פעלט דידאָזיקע קייט. דער אָריגינעלער רעפּערטואַר איז אָרעם. געשאַפן אין די לעצטע צענדליקער יאָרן, אין דער תקופה און אין צייכן פון נאַטוראַליזם, און אויסגערעכנט

אַ העכערער מדרגה, האָט זיין נאָמען געלויכטן אין דער ערשטער ריי. פּרץ הירשביין, א. ווייטער „דאָס נייע יידישע טעאַטער“ אין ניי־יאָרק האָבן זיך אויף אים געשטיצט. שטאָלץ האָט גע־קלונגען זיין פּסעוודאָנים: „דער זון פון מיין פאָלק“ און עס האָט זיך געדאַכט, אַז ער וועט פאַר קיין פאַל נישט פאַרלאָזן זיין פאָלק. איצט איז אויך ער אַוועק צו פּרעמדע.

*　*

*

קאַטש, בן עמי, צילי אַדלער, מאָריס מאָשקאָוויטש, בער־טא קאַליש און אַ סך אַנדערע קלענערע, וואָס זיינען אַוועק אויף פּרעמדע בינעס — דאָס זיינען נישט קיין צופעליקייטן. עס איז אַ סימפּטאָמאַטישע דערשיינונג און עס לוינט אַ ווײַלע זיך צו פאַר־טראַכטן וועגן אירע סבות.

עס וואָלט זייער לייכט זיין אויסזידלען די „פּאַרעטער“, אַוועקשטעלן זיי צום שאַנדסלופּ און אין הייליקן גרימצאָרן שיטן פּעך און שוועבל אויף זייערע קעפּ. עס וואָלט נאָך לייכטער זיין אויסטייטשן זייער אַנטלויפן מיט מאַטעריעלע טעמים, מיט גרע־סערע הכנסות, מיט אויסזיכטן אויף אַ בעסערער קאַריערע.

ווער עס קען אָבער די פּסיכאָלאָגיע פון אַקטיאָר, די באַ־דינגונגען פון זיין שאַפן, דער וועט זוכן טיפערע סבות. אמת, אויך די מאַטעריעלע זייט שפּילט אַ געוויסע ראָל און מען קאָן אויף קיינעם קיין פאַריבל נישט האָבן, אַז ער וויל נישט לשם קונסט שטאַרבן פאַר הונגער אָדער — ביי די נישט זיכערע און נישט סאָלידע יסודות פון דעם יידישן טעאַטער — לעבן אין שטענ־דיקער אימה פאַר דעם מאָרגעדיקן טאָג. אָבער די אייגנטלאַכע סבה ליגט טיפער: דאָס איז דער קינסטלערישער הונגער, דאָס נישט־באַפרידיקט ווערן אויף דער יידישער בינע.

דער שעפערישער אַקטיאָרישער טאַלענט וועט זיך קיינמאָל נישט באַנוגענען מיט דעם אויסערלאַכן ערפאָלג פון זיין ראָל, אים וועט קיינמאָל נישט צופרידנשטעלן דאָס אָפּגעאַרבעטע שטיקל אַרבעט, וואָס ווערט אים אין דעם קאָמפּליצירטן טעאַטראַלישן אַפּאַראַט צוגעטיילט. שטענדיק זוכט ער נייע אויפגאַבן, אין יע־

רודאָלף שילדקרויט אין „גאָט פון נקמה״. רודאָלף שילד-קרויט אין „שיילאָק״. דזשעני גאָלדשטיין אין „פאַרלוירענע יוגנט״. דזשעני גאָלדשטיין אין מאַקס געפּילס „אַ מאַמעס געבעט״. בע-סי טאָמאַשעווסקי אין „ברײַנדעלע קאָזאַק״. בעסי טאָמאַשעווסקי אין „חאַנטשע אין אַמעריקאַ״. בעסי טאָמאַשעווסקי אין „דער גרעסטער סענזאַציאָנעלער מעלאָדראַמאַ״, „דאָס לאַנד פון טרערן״. סעמועל גאָלדינבורג אין „אוריאל אַקאָסטאַ״. סעמועל גאָלדינבורג אין „דעם סענזאַציאָנעלן מוזיקאַלישן לעבנסבילד״, „אַ שוועסטערס אָפּפער״. לעבעדאָוו אין „ליאָווקע מאַלאָדעץ״. זינאַ גאָלדשטיין, מיכאַלעסקאָ און סיעראָצקי אין „דאָס אונגאַרישע מיידל״ (טשאַר-דאַש-פירשטין).

יאָזעף רומטשינסקיס: „דעם רבינס נגון״ און „דער באָבעס ירושה״. מאַקס געפּילס „די ווייסע שקלאַפין״ און אַ „מאַנס שפּיל-צייג״ שלמה שטיינבערגס „זיין אייגענער ברודער״ יצחק קאַ-צענעלזאָנס „פאַטימאַ״, שלום עליכמס „שווער צו זיין אַ יוד״ (אי-בערגעמאַכט פון אַ ראָמאַן).

און צווישען די רעקלאַמענאָטיצען: „די באַריהמטע אידישע שוישפּילערין צילי אַדלער, וועלכע טרעט אויף אין דער הויפּטראָ-לע פון פינסקיס „אוצר״, אויסגעפיהרט אין ענגליש פון דער טהעאַטער גילד, ועט וואַהרשיינליך פאַרבלייבן זאָ „בירגערין״ אויף דער ענגלישער ביהנע״...

און צווישן די קדוש-לבנהדיקע אַנאָנסען און גרויסע פּאָר-טרעטען אין אַ ווינקעלע אַ קליינער אַנאָנס אָן אַ בילד: „אַרטהור האָפּקינס, פּרעזענטירט י ע ק ב ב ן ע מ י דעם ערשטען מאָל אויף דער ענגלישער ביהנע און סווען לאַנגעס טראַגישע קאָמעדיע Samson and Delilah. (שמשון און דלילה).״

עס האָבן זיך שוין לאַנג געטראָגן קלאַנגען, אַז בן עמי, שווער אַנטוישט אין דעם יידישן טעאַטער, האָט בדעה צו שפּילן אויף דער איינגלישער בינע. נאָר עס האָט זיך עפּיס נישט גע-וואָלט גלויבן. דוקא ביי אים נישט. צו איינג איז ער געוועזן פאַרקניפּט מיט אַלע רעפאָרם-פּרווון אין יידישן טעאַטער פאַר דער לעצטער צייט. ביי יעדן פּרוּוו אויפצוהויבן די יידישע בינע אויף

ער האָט מיך פאַראינטערעסירט און עטלאַכע טעג שפּע־טער האָב איך זיך מיט אים באַקענט אויף אַ פּראָבע, ביי וועל־כער ער האָט מיט אַנדערע שילער פון שול געדינט פאַר אַ סטאַ־טיסט. ער איז דאַן עטלאַכע מאָל געווען ביי מיר אין שטוב. איך האָב זיך פון אים דערוואוסט, אַז ער שטאַמט פון פוילן, געווען אַ סטודענט אין לעמבערג און אין טשערנאָוויץ, שטודירט רעכט און געלערנט אין דער האַנדלסאַקאַדעמיע, גענומען אַן אָנ־טייל אין סטודענטישן ספּאָרטלעבן און געשפּילט ביי דילעטאַנטי־שע אויספירונגען פון גאָרדינס פּיעסען. דאַן איז ער אַוועק קיין דייטשלאַנד, געווען אַ קאָמיוואָיאַזשער אין אַ דרומדיקער פּראָ־ווינצשטאָט, שפּעטער מיט דער הילף פון אַ באַפריינדעטער יידי־שער פאַמיליע אָנגעהויבן צו לערנען ביי אַן אַקטיאָר און נאָך עטלאַכע חדשים אָנגעקומען אין צווייטן קורס פון ריינהאַרדטס שול.

איך האָב מיט אים לאַנג און ערנסט גערעדט. וועגן יידישן טעאַטער, וועגן זיין צוקונפט, וועגן דעם חוב פון יידישע טאַלענטן, וואָס שטאַמען פון אַ יידישער סביבה און קענען יידיש, צו שפּילן אויף אַ יידישער בינע. ער האָט מיך אויסגעהערט און מיר דער־ציילט וועגן זיינע קינסטלערישע חלומות און בייַנקשאַפטן, וואָס קאָנען נאָר אויף אַ גרויסער בינע באַפרידיקט ווערן.

מיט עטלאַכע וואָכן שפּעטער האָט ער באַקומען אַן אַנ־גאַזשמאַ קיין ברעמען און איצט האָב איך זיך באַגעגנט מיט זיין נאָמען אין בערלינער מלוכה־טעאַטער. אין אַ קורצער צייט —אַ געוואַלטיקער שפּרונג.

*   *
*

איך קוק דורך די אַמעריקאַנער צייטונגען. גאַנצזייטיקע טעאַטערביילאַגען. לאַנגע—באַצאָלטע—ר ע ק ל אַ מ ע אַ ר ט י ק ל ע ן וועגן דירעקטאָרן און מחברים פון פּיעסן. אַ באַרג מיט נאָטיצן וועגן אַקטיאָרן, אַקטריסעס, בענעפיסן, הינטערקוליסן־נייעסן. אַ ים מיט אַנאָנסן.

צו פרעמדע.

מיט אַ קורצער צייט צוריק האָב איך באַקומען עטלאַכע דייטשע און עטלאַכע אַמעריקאַנער יידישע צייטונגען. איך בלעטער זיי דורך, זוך ידיעות פון דער ליטעראַרישער און קינסטלערישער וועלט, און שטויס זיך אָן אויף אַ רעצענזיע וועגן דעם בערלינער מלוכה־טעאַטער, דעם אַמאָליקן „קעניגלאַכן שוישפּיל־הויז”. אַלפרעד קער רעדט וועגן אַ דראַמע פון אַ יונגן שרייבער, וועגן איינער פון יענע מטושטשע שאַפונגען, וואָס מערן זיך איצט אין דייטשלאַנד, ווי שוואָמען נאָך אַ רעגן. ער שטעלט זיך אָפּ אויף עטלאַכע יונגע אַקטיאָרן, צווישן אַנדערע אויף איינעם אַ קאַטש „מיט אַ לייכטן פּוילישן אַקצענט”.

עס איז נישט קערם טבע צו דערמאַנען קינסטלערישע נישטיקייטן. אויב ער רופט עמיצן אָן ביים נאָמען, מוז דער אָנגערופענער שטיין איבער דעם אַקטיאָרישן דורכשניט.

איך קען דעמדאָזיקן קאַטש נאָך פון יענער צייט, ווען זיין אַקצענט איז געווען שטאַרק פּויליש. און נישט גאַנץ ריין, נאָר מיט אַ לייכטן נעבנקלאַנג פון נאַלעווקי־פּוילייש. איך האָב אים צום ערשטן מאָל געזען אויף דער קליינער פּראָבע־בינע אין ריינהאַרדטס טעאַטערשול, ווען די שילער פון צווייטן קלאַס האָבן פאַר אַ פאַרבעטענעם פּובליקום פון רעזשיסאָרן, אַקטיאָרן, קריטיקער און נאָנטע מענטשן אויסגעפירט אָן קאָסטיום און מאַסקע עטלאַכע סצענקעס פון פאַרשידענע פּיעסן. ער האָט געשפּילט אין סטרינדבערגס „קעניגין קריסטינע”. אַ ביסל צו שטאַרק שאַרזשירט, אַ ביסל איבערגעכאַפּט די מאָס, אָבער אַרויסגעוויזן סצענישן טאַלענט, אַקטיאָרישן טעמפּעראַמענט.

מיטקלינגען דעם אייגענאַרטיקן ריטם. ער וועט אַ חוץ דער מוזיקאַלישער דורכאַרבייטונג אַכט לעגן אויף אַרויסברענגען דעם לאָגישן אַקצענט פון די זאַצן און די לאָגישע איינטיילונג פון דעם גאַנצן.

דער גוטער רעציטאַטאָר וועט קיינמאָל נישט ליינען פון אַ בוך. ער מוז זיין בליק לאָזן פריי שוועבן, ער מוז זיך גאַנץ פריי פילן און טאָר נישט זיין געבונדן צו די געדרוקטע אותיות. דר. ווילנער און האַרט און דער פאַרשטאָרבענער בערלינער אוניווערזיטעטס-לעקטאָר און אויסגעצייכנטער רעציטאַטאָר, עמיל מילאַן האָבן לאַנגע דערציילונגען, גאַנצע נאָוועלן, אָריגינעלע און איבערגעזעצטע געקענט אויף אויסנווייניק. און האָט זיך אַזאַ מילאַן, אַוועקגעזעצט, אַ פוס אויף אַ פוס פאַרלעגט און טאָלסטאָיס „ליינוועגט-מעסטער" אָדער אַ נאָוועלע פון טשעכאָוו דערציילט, וואָלט איר געשוואוירן, אַז דאָס איז נישט אַ חבור פון אַ פרעמדן שרייבער, נאָר אַז דאָס דערציילט אייך דער רעציטאַטאָר זיין אייגענע געשיכטע צום ערשטן מאָל. און אייך דאַכט זיך אויס, אַז אַזוי און נישט אַנדערש האָבן געמוזט די ערשטע וואַנדערנדיקע דערציילער אין אַלטערטום און אין מיטלאַלטער איבערגעבן זייערע שאַפונגען, פון וועלכע די גרויסע עפּאָפּעיען פון האָמער און דער דייטשער עפּאָס פון די ניבעלונגען און גודרון האָבן זיך אויסגעוועבט.

עס איז שווער אין איין אַרטיקל אויסצושעפּן דעם גאַנצן רייכן מאַטעריאַל. אפשר וועט דער ערפאָלג פון דעם לעצטן אָוונט אָנווייזן די אויספירער אויף נייע מעגלאַכקייטן פאַר דעם קונסט-מין וואָס איז ביי יידן—צוליב כמה וכמה טעמים—פאַרוואָרלאָזט געוואָרן: די רעציטאַציע. אפשר וועלן דידאָזיקע פרווון פירן צו אַ יידישער אַרטיסטישער קליין-קונסט-בינע, אין וועלכער דאָס יידישע טעאַטער נויטיקט זיך זייער. און דאַן וועט זיך לוינען ברייטער אָפּצושטעלן אויף דידאָזיקע פראַגן. מ. נ.

דאָס געביט, אויף וועלכן דער רעציטאַטאָר הערשט אַלס אַלייניקער, אומבאַשריינקטער האַר און באַפעלער—איז זיין שטים. אויף איר מוז ער זיין גאַנצע אויפמערקזאַמקייט קאָנצענטרירן. זי איז די כלי, אויף וועלכער ער קאָן און מוז די שענסטע לידער אויסשפּילן. וואָס פולער דער קלאַנג, וואָס בויגיקער די שטים, וואָס רייכער דער רעגיסטער וואָס פיינער דער טעמבר—אַלץ מער וועט ער אונז קאָנען געבן, אַ גרעסערן נחת רוח פאַרשאַפן. אַלכסנדר מאָיסי, ריינהאַרדטס גרויסער אַקטיאָר, האָט מיט זיין אומפאַרגלייכלאַכער שטים פון דער עסטראַדע טויזנטער און איבער טויזנטער צוהערער פאַרשאַפט אומפאַרגעסלאַכע שעהן פון גענוס. דר. לודוויק ווילנער האָט די דייטשישע קלאַסיקער און לודוויק האַרט די דייטשע און פראַנצויזישע דערציילער—דורך קינסטלערישע רעציטאַציעס צו אַ ניי לעבן דערוועקט.

דער ערנסטער רעציטאַטאָר וועט זיך שטענדיק באַציען מיט אַ טיפן יראת הכבוד צו דער דיכטערישער שאַפונג, קיינמאָל וועט ער זיך נישט וועלן אַרויסשטופן אויפן ערשטן פּלאַן, קיינמאָל נישט וועלן פאַרטונקלען דעם מחבר. פאַר יעדן געדיכט וועט ער זוכן צו געפונען אַן אייגענעם, צו דעם כאַראַקטער און דער גרונטשטימונג פון דעם געדיכט צוגעפּאַסטן, איינמאָליקן טאָן, דעם גרונט-אַקאָרד, אויף וועלכן ער וועט דאָס גאַנצע אָפּשטימען און וועלכער וועט זיך אין דער האַלטונג פון זיין קערפּער, אין דעם מוסקעל-שפּיל פון זיין פנים, אין דער וויבראַציע פון זיין שטים אויסדריקן.

אַרום דעמדאָזיקן גרונט-אַקאָרד וועט ער אַלע טיילן פון דעם געדיכט גלידערן. פאַר אַלע איבערגאַנגען, פאַר אַלע נואַנסען, אַ ספּעציעלע מאָדולאַציע פון דער שטים צוטראַכטן. אייגענע טענער, וואָס זאָלן נישט אַרויספאַלן פון דער אַלגעמיינער ראַם און דאָך אויסדריקן דאָס נייע, דאָס באַזונדערע. ער וועט דורך דער פאַרשידענער שנעליקייט, דורך דעם גיכערן אָדער פּאַמעלאַכערן טעמפּ, דורך דעם לעבעדיקערן אָדער רוהיקערן גאַנג די איינצלנע טיילן כאַראַקטעריזירן. ער וועט נישט אַריינפאַלן אין אַ זינג-זאַנג און דאָך ביי פערזן און ריטמישער פראָזע לאָזן

וואָס שמעטערן אַרונטער צענדליקער פערזון מיט אַ אומנאַטירלאַכער, גרילצנדיקער „טעאַטראַלישער״ פאַטעטישקייט? יעדער פאַריין, יעדעס שטעטל האָט מיט זיי געשוויבלט און געגריבלט און ביזן היינטיקן טאָג קאָן מען פון זיי נישט פטור ווערן.

אין וואָס באַשטייט אָבער די אויפגאַבע פון דעם היינטיקן רעציטאַטאָר? ווי באַציט ער זיך צו דער דיכטערישער שאַפונג?

די קונסט פון רעציטאַציע מוז קודם-כל אָפּגעגרעניצט ווערן פון דעם געביט פון אַן אַנדערער, גרעסערער שוועסטער-קונסט, דאָס טעאַטראַלישער. דאָס טעאַטער פאַרמאָגט אָן אַן ערך אַ רייכערן, קאָמפּליצירטערן אַפּאַראַט. דער סקולפּטאָר דערלאַנגט אים די פּלאַסטיק, דער מאָלער די בילדער, דער מוזיקער די טענער, דער אַקטיאָר דעם פרייען שפּיל פון די באַוועגונגען פון זיין קערפּער און זיין געזיכט, דער טעכניקער די כּל'ערליי טעכנישע הילפסמיטלען, דער רעזשיסאָר דרינגט דורך דעם גאַנצן קאָמפּלעקס מיט אַ גייסטיקן תּוכן און פּאַסט אים איין אין איין פעסטער ראַם.

פון דעם אַלעמען מוז זיך דער רעציטאַטאָר אָפּזאָגן. נישט ביי דעם מאַלער, נישט ביים סקולפּטאָר, נישט ביים רעזשיסאָר און נישט ביים טעכניקער וועט ער בעטן הילף, און נאָר זעלטן קאָן ער זיך מיט דעם מוזיקער באַנוצן. און אַפילו די מיטלען פון אַקטיאָר טאָר ער נישט געברויכן. זיין קערפּער מוז רוהיק זיין, אויסערלאַך אומבאַוועגלאַך און נאָר דורך אַ לייכטן אינערלאַכן ציטער מעג ער באַגלייטן דעם ריטם פון דער גערעדטער פּאָעזיע.

אויך מיט דעם מימישן שפּיל מוז ער שטאַרק קאַרגן. זיין פּנים טאָר נישט שטאַר און פאַרגליווערט זיין, אָבער אויך נישט צו רירעוודיק. עס טאָר נישט איינמאָל איבערכאַפּן די מאָס, נישט איינמאָל שניידן אַ העויה. דאָס אויג מוז לעבעדיק, ריידעוודיק זיין, פון אַן אינערלאַכן פייער דורכגעגליט. אַרום זיינע ליפּן קאָן אַמאָל אַ לייכטער שמייכל, אַן אַנדער מאָל אַ ביטערער, איראָנישער שפּילן. אָבער דאָס איז אויך אַלץ, וואָס ער מעג פון דער רייכער מימישער קונסט פון דעם אַקטיאָר אויסבאָרגן.

דער ליטעראַטור, איז ווייניק פּאַסיק געווען צו רעציטאַציעס. זי האָט געטראָגן אַ פּערזענלאַכן, אינדיווידועלן כאַראַקטער. זי האָט גערעדט מער צום יחיד און ווער עס האָט געוואָלט איר אמתן טעם פילן, דער האָט געמוזט זיך אַוועקזעצן אין אַ ווינקל מיט אַ בוך אין האַנט און שורה פאַר שורה שטיל געניסן. זי האָט דעם לעזער פאַרוויגט אין זיסע חלומות אָדער מיט אַ צאַרטן, ציטעריגן נעץ פון שטימונגען אַרומגעוועבט. און האָט מען זי גע-פּרובט אַרויסטראָגן פאַר אַ גרעסערן עולם אָדער אַפילו נאָר פאַר אַ קליין הייפל מענטשן, זיינען די חלומות צערונען געוואָרן און די שטימונגען צעשוואומען.

גאָר פון אַן אַנדערן מין איז די היינטיקע פּאָעזיע, וואָס ווערט איצט אין שווערע חבלי לידה געבוירן און וועלכע זוכט אונטער פאַרשידענע נייע נעמען, ווי עקספּרעסיאָניזם, פוטוריזם א. ד. גל. נייע סטרונעס צו וועקן אין דער מענטשלאַכער נשמה. זי וויל זיך נישט מער פאַרמאַכן מיטן לעזער אין אַ חדר מיוחד און אים זיסע ווערטער אין אויער שעפּטשען. זי אַרבעט פאַר-קערט מיט שטאַרקע טענער, מיט שאַרפע קאָנטורן, מיט בולטע פאַרבן, מיט דייטלאַכע, ס׳רוב איבערדייטלאַכע, טיילמאָל שרייענ-דיקע בילדער. זי וויל אין זיך די רייכע שפע, דעם גאַנצן וויר-וואַר, דעם כאַאָס פון דער אַרומיקער וועלט אַריינגעמען און אים ווילד אַרויסשליידערן. זי וויל וועקן און רופן, שאַלן און הילכן. אויס דעם ריטם פון דער מאַסע געבוירן, זוכט זי דעם אָפּקלאַנג פון הונדערטער און טויזנטער מענטשן. זי דאַרף די טריבונע, דעם צוהערער.

פאַר דערדאָזיקער נייער קונסט מוזן געשאַפן ווערן נייע פאָרמען. די רעציטאַציע-קונסט, אַליין נאָך יונג און נישט דער-פאַרן, ווערט אַוועקגעשטעלט פאַר נייע און שווערע אויפגאַבן.

איך שטרייך אונטער דאָס וואָרט רעציטאַציע און מייד-אויס בכיון דאָס וואָרט דעקלאַמאַציע. נישט אומזיסט האָט מען אויף איר אַזאַ אומחן געוואָרפן. אין דעם באַגריף דעקלאַ-מאַציע הערט זיך שטענדיק אַ נעבנקלאַנג פון שרייענדיקער, פּאַ-טעטישפּר מליצה. ווער פון אייך קען נישט יענע דעקלאַמאַטאָרן,

איז פאַר אַ נישט גאַנץ קלאָרער דראַמאַטישער קאָמפּאָזיציע, ווי די „גאָלדענע קייט״, שטענדיק אַ סכנה.

אָבער איינס—און דאָס איז דער עיקר—האָט געמוזט אַלעמען באַפרידיקן. דאָס איז געווען דער פיינער טאָן, אויף וועלכן אַלע נומערן זיינען געווען אָפּגעשטימט, די אינטימע ראַם, אין וועלכן דער גאַנצער אָוונט איז געווען איינגעפּאַסט, דער יראת הכבוד, מיט וועלכן די רעציטאַטאָרן—בפרט אָבער איינהאָרן און גרויסבאַרט—האָבן זיך צו זייערע זאַכן באַצויגן, די שטילע באַשיידנקייט, מיט וועלכער זיי האָבן די דיכטערישע שאַפונגען איבערגעגעבן. דאָס האָט דעם אָוונט געגעבן אַ פיינעם שטריך, אַן אינטימען כאַראַקטער, אַ באַזונדערן טאָן, וועלכן מען פלעגט ביי אַזעלכע פאַרוויילונגען נישט טרעפן. און אויף דעם איז זיך כדאַי אָפּצושטעלן.

די פראַגע וועגן רעציטאַטאָרישע אָוונטן איז אַקטועלער, ווי מען מיינט. שוין צוליב אויסערלאַכע, טעכנישע טעמים. די שוועריקייטן, וואָס זיינען פאַרבונדן מיט דעם צוגרייטן און אויספירן אַ פּיעסע, מערן זיך פון טאָג צו טאָג. ביי דעם איצטיקן מצב פונם יידישן טעאַטער און ביי די הייניקע עקאָנאָמישע באַדינגונגען קאָן אַ פּראָפעסיאָנעלע טרופּע אויף איינשטודירן אַ פּיעסע קיין סך צייט נישט אָפּגעבן. און אָפּרייסן אַ געוויסע צאָל מענטשן, וואָס פאַרנעמען זיך מיט אַנדערע פּראָפעסיעס, אויף אַ לייגנערער צייט פון זייער טאָג-אַרבעט, איז נאָך שווערער. די הוצאות אויף מאַטעריאַל שטייגן פון טאָג צו טאָג. דאָס פּובליקום—און בפרט זיין אינטעליגענטערער טייל, וואָס האָט געזען די רייכע אויסשטאַטונגען אין „טעאַטר פאָלסקי״—שטעלט הייניקן טאָג אויך גרעסערע פאָדערונגען ווי אַמאָל און עס וועט גיכער פאַר ליב נעמען מיט גוטע רעציטאַטיעס, איידער מיט אַ שלעכט אויסגעפירטער פּיעסע.

אָבער אויך פאַר דער קונסט פון רעציטאַציע גופא עפענען זיך אין דער לעצטער צייט און אין דער נאָנסטער צוקונפט נייע פּערספּעקטיוון. די ראָמאַנטישע און אימפּרעסיאָניסטישע ליריק, וואָס האָט ביז מיט אַ קורצער צייט צוריק געהערשט אין

ווענן קונסט פון רעציטאַציע.

לעצטן דינסטאָג איז אין זאַל פון קאָמי־פאַריין פאָרגעקומען אַ ליטעראַריש-אַרטיסטישער אָוונט. דוד הערמאַן האָט פאָרגעלייענט דעם ערשטן אַקט פון פרצס „די גאָלדענע קייט”, דוד איינהאָרן האָט רעציטירט אייגענע לידער, הערץ גרויסבאַרד און פרידא בלומענטאַל פּאָעזיעס פון איינהאָרנען און הומאָריסטישע נומערן.

מען קאָן מיט דעם צוגויפגעשטעלטן פראָגראַם נישט איינשטימיק זיין. מען קאָן זאָגן, אַז י. ל. פרץ און דוד איינהאָרן אויף איין אָוונט זיינען שלעכט געפּאָרט, אַז יעדער פון זיי פאַרדינט אַ באַזונדערן אָוונט, וואָס זאָל סיי אין דעם צוגעקליבענעם מאַטעריאַל, סיי אין דער אויספירונג זיין צוגעפּאַסט צו דער אייגענאַרטיקער שאַפונג פון יעדן—הגם אָוונטן פון אַ געמישטן פראָגראַם פון פאַרשידענע מחברים האָבן אַ באַזונדערן חן און אַ גרעסערע צוציונגסקראַפט. מען קאָן געפינען, אַז דער דריטער הומאָריסטישער טייל, וואָס האָט געדאַרפט—ווי יענער קאָמישער סאַטיר-שפּיל נאָך אַ טראַגישער טרילאָגיע אין אַלטן גריכנלאַנד—זיין אַ לוסטיקער אויסקלאַנג און מיט אַ פריילאַכן סוף-אַקאָרד פאַרווישן די האַרטע ליניעס פון די פריערדיקע ערנסטע טיילן, איז מסוגל געווען איבערצופירן די שטימונג פון דעם ערשטן און צווייטן טייל. מען קאָן מסופק זיין, צי זיינען דראַמעס בכלל אַ פּאַסיקער מאַטעריאַל צום לייענען פון דער עסטראַדע. מען קאָן האַלטן, אַז הערמאַנס אינטערפּרעטאַציע האָט צו איינזייטיק אונטערגעשטרייכט דעם מוזיקאַלישן עלעמענט פון די פערזן און צו ווייניק אַכט געלעגט אויף דעם לאָגישן זין פון די זאַצן און די דראַמאַטישע דינאַמיק פון דעם גאַנצן—און דאָס

וועט ער זיך נישט באַפרייען.

עס איז אַ סכנה פון אונזער עסטעטיזירנדיקער קולטור, אַז זי איז נוטא צו אַזאַ קליינארבעט, אַז צוליב קליינע פאַרפּוּצונגען פאַרגעסט זי די גרויסע ליניע. דער פּועל יוצא דערפון איז, אַז אָנשטאָט קונסט זען מיר קונצן. מיר באַוואונדערן זיי, ווי מיר באַוואונדערן דראָטגייער און שטריקטענצער, אָבער אײ־נערלאַך בלייבן מיר קאַלט און אָרעם.

די רעזשי איז אין איר ערשטן, סאַמע וויכטיקסטן סטאַדיום אַ ר י י ן ג ײ ס ט י ק ע אַרבעט, אַ קאַבינעט־אַרבעט. דעמדאָזיקן גייסטיקן פּאָדעם טאָר דער רעזשיסאָר אין דער וויטערדי־קער אַרבעט אויף דער בינע נישט אויף איין רגע פאַרלירן. ער מוז אים אָפּהיטן ריין און נישט דערלאָזן, אַז די טויטע מאַטע־ריע זאָל דורך טעכנישע שפּיצלאַך אָדער דורך פוילער רוטין אָפּהרגענען דעם לעבעדיקן גייסט. אין דעם שפּיל פון די אַק־טיאָרן, אין זייערע באַוועגונגען און מאַסקעס, אין דער איינאָרד־נונג פון די סצענעס, אין די קאָסטיומען, אין דער דעקאָראַציע, אין דער באַלייכטונג מוז אַלץ ווייזן מיט אויסגעשטרעקטער האַנט אויף דעם איינציקן געדאַנק: די צ ע נ ט ר אַ ל ־ א י ד ע ע פ ו ן ד ע ר ד ר אַ מ ע.

צווישן דעם רעזשיסאָר, וואָס טראָגט צונויף ציגל און שטיינער פון פאַרשידענע בנינים און דעם, וואָס איז אויסן מיט די מיטלען פון דער בינע צו געפינען אַ סצענישן אויסדרוק פאַר אַן איינמאָליקן דיכטערישן קונסטווערק—עפנט זיך אַ תהום. עס זיינען נישט צוויי פאָרמען פון דעמזעלבן מין. עס זיינען צוויי פאַרשידענע וועלטן. נאָך דעם אויפטו פון דעם צווייטן קאָן מען אָנרופן מיט פולן רעכט רעזשי. אַלץ אַנדערע, ווי נויטיק עס זאָל נישט זיין, איז אין בעסטן פאַל ג ו ט ע ט ע כ נ י ש ע אַ ר ־ ב ע ט.

פון רעזשיסאָר.

די ערשטע פראַגע, וואָס דער רעזשיסאָר לעגט זיך פאָר, איז: וואָס אַזוינס איז די דראַמע אויסן? אַרום וועלכן פראָבלעם, אַרום וועלכן הויפּט-געדאַנק, אַרום וועלכער אידעע בויט זיך אויף דער גאַנצער בנין, דאָס גראַנדיעזע, דערשיטערנדיקע גע-שעעניש? וואו איז די הויפּט-אַקס, אַרום וועלכער דאָס קליינע וועלטל דרייט זיך? אין זיין קאַבינעט—און נישט ווי עס פירט זיך אין יידישע טעאַטערן אויף דער לעזע-פּראָבע, דער „אָטשיט-קע״—באַקאָנט זיך דער רעזשיסאָר מיט דער דראַמע. אָפט קומט אים אויס עטלאַכע מאָל זי דורכצולייענען, ביז ער דרינגט אין איר אַריין, ביז עס גיט זיך אים איין צו דערפילן דעם אייגנ-טימלאַכן, לעבעדיקן אָטעם פון דעם קונסטווערק, נישט דורך שיי-נע עפיזאָדן, נישט קלינגנדיקע מליצות טאָר ער זיך לאָזן פאַר-פירן. קלאָר און בולט, פעסט אָפּגעגרעניצט מוזן פאַר זיינע אויגן זיך אָפּצייכענען די ליניעס פון דער דראַמאַטישער אי-דעע.

דער רעזשיסאָר מוז נישט דערביי דאָס אייגענע אויסן זיין, וואָס דער מחבר, ער מוז נאָר שאַפן אַגייסטיקע באַציונג צו דער דראַמע און מסוגל זיין זיין שטאַנדפונקט מיט אויסגע-האַלטנקייט דורכצופירן. ער מוז בכלל עטוואָס אויסן זיין. סטאַניסלאַווסקי און בראַהם, דער הערצאָג פון מייניגנען און אַנ-טואַן האָבן אַלס רעזשיסאָרן די זעלביקע דראַמען אויף אַ פאַר-שידענעם אופן סצעניש פאַרקערפּערט.

כל זמן דער רעזשיסאָר זעט נישט פאַר זיך שאַרף די הויפּט-אידעע פון דער דראַמע, וועט אים קיין שום מיטל נישט העלפן. אַלץ וואָס ער וועט אויסטון, וועט זיין צונויפגעקליבן, געלאַטעט—אָבער נישט קיין איינהייטלאַך קונסטווערק. ער מעג האָבן אויסגעצייכנטע איינפאַלן, ער מעג מיט דער ראַפינירטעס-טער פיינקייט אויסאַרבעטן פרטים און ניואַנסן, ער מעג וואָכנ-לאַנג מיט יעדן אַקטיאָר איינקנעלן אָפּגעטאָקטע באַוועגונגען—אַלץ וועט זיין אומזיסט. פון דעם ענטפער אויף דער פראַגע: וואָס בין איך אויסן געווען, צוליב וואָס איז דער גאַנצער טאַראַראַם?—

דער נאָמען פון רעזשיסאָר אויף די אַפישן איז ערשט איינגעפירט געוואָרן אין די לעצטע יאָרן, נישט צוליב כבוד, נאָר אַלס צייכן פון אַחריות פאַר דער סצענישער פאַרקערפערונג פון אַ דראַמע. די מאָדערנע רעזשי איז איינג פאַרבונדן מיט דער דראַמאַטישער קונסט. ווען עס האָבן זיך אויף דער בינע אָנגעהויבן באַוויזן נעבן דעם צופעליקן עקסטעמפּאָרירטן שפּיל פון מדינה-שלעפּער אויך שאַפונגען פון מענטשלאַכן גייסט, פּראָדוקטן פון דיכטערישער פאַנטאַזיע, האָט מען זיך געגויטיקט אין אַ מענטש, וואָס זאָל דאָס לעבן פון דעם געשריבענעם ווערק אַריבערטראָגן, נאָכשאַפן אויף דער בינע. אין פאַרלויף פון דער צייט האָבן פאַרשידענע מענטשן געפּרובט צו נעמען אויף זיך דידאָזיקע שווערע עובדה: דער דיכטער גופא, דער אַקטיאָר, וואָס האָט געשפּילט די הויפּט-ראָל, דער געלערנטער, דער ליטעראַט, דער אַזויגערופענער „דראַמאַטורג" (אַ מענטש, וואָס קלויבט, פאַריכט און גרייט צו די פּיעסען). עס האָט זיך אָבער אַרויסגעשטעלט, אַז קיינער פון זיי איז נישט מסוגל אַרומצונעמען דעם קאָמפּליצירטן אַפּאַראַט פון רעזשי און אַזויאַרום איז געשאַפן געוואָרן אַ נייַ אַמט: *דער מאָדערנער רעזשיסאָר*.

דער וועג פון דעם רעזשיסאָר, וואָס פירט פון דער ערשטער לעזונג פון אַ דראַמע ביז צו דער פּרעמיערע, איז אַ לאַנגער און גאָר אַ קאָמפּליצירטער. איך בין דאָ נישט אויסן זיך אָפּצושטעלן אויף יעדן עטאַפּ פון דעמדאָזיקן וועג. איך וואָלט נאָר וועלן אָנווייזן אויף איין זאַך, אויף דער הויפּט-ליניע, וואָס דאַרף זיך ציען דורך דער גאַנצער אַרבעט פון רעזשיסאָר.

די דראַמע פון אַן אמתן דיכטער איז אַן אָפּגעשלאָסענע וועלט פאַר זיך, אַ קליין וועלטל, וואָס לעבט זיך איר אייגן איינמאָליק לעבן. אין דערדאָזיקער וועלט—און דאָס איז דער חלוק פון דער קינסטלערישער וועלט צו דער ממשותדיקער, אין וועלכער מיר לעבן—זיינען קיין צופעליקייטן נישט פאַראַן. אַלץ פירט זיך נאָך אַ סדר, אַלץ לויט אַן אינערלאַכן קינסטלערישן געזעץ. *דעם דופק פון דעם קונסטווערק אַרויספילן, זיין אייגענעם ריטם—דאָס איז דער ערשטער חוב*

וועגן רעזשי.

עס איז אַ באַוואוסטער כלל, אַז אויב אין אַ טעאַטער-פאָרשטעלונג קלאַפּט אַלץ, קיינער קומט נישט צו שפּעט אַריין און חאַצקעל דאַרף נישט גיין זוכן ברוכן אויפן אַנדערן עק בינע, בעת ער דאַרף אים איינרוימען אין אויער אַ סוד, וואָס טויזנט מענטשן זאָלן אים הערן, איז די רעזשי גוט. און דרייען זיך אַרום עטלאַכע מנינים מענטשן פון רעכטס אויף לינקס און פון לינקס אויף רעכטס, וואָס האָבן לחלוטין נישט וואָס צו זוכן אויף דער בינע, שטייען זעקס טישן און עטלאַכע און צוואַנציק בענקלאַך, טאַנצט מען אַ ריקודל און פּויקט מען אָדער פּייפט צו, טרייסלט זיך נישט די געמאָלטע ליינווענט, וואָס שטעלט פאָר הייזער אָדער ביימער, פאַלן נישט אַראָפּ די אָנגעקלעפּטע נעז און די צוגעטשעפּעטע בערד—דאַן איז די רעזשי גאָר וואויל.

ערנסט געראַדט: דאָס זיינען נישט קיין קלייניקייטן. עס מוז אַלץ פאָרויס אויסגערעכנט ווערן, אויב די סצענישע אילוזיע זאָל נישט ווערן געשטערט. נאָר רעזשי איז דאָס נישט. יעדעס באַזונדער נישט און אַלץ אינאיינעם אויך נישט. און נאָך וויניקער רעזשי-קונסט. דידאָזיקע אַרבעט וועט יעדער רוטינירטער אַקטיאָר באַווייזן גאָר לייכט. און אַזוי האָט זיך עס אויך געפירט ביז אין דער לעצטער צייט אויף אַ סך אייראָפּייאישע בינען (און פירט זיך נאָך עד היום אויף אַלע יידישע בינען). אַן אַלטער אקטיאָר פלעגט זיינע חברים ווייזן, ווען און ווי אַזוי אַריין און אַרויס-צוגיין, ווען צו שרייען און ווען צו מאַכן מיט די הענט אָדער פינטלען מיט די אויגן. פונדעסטוועגן איז אים קיינמאָל נישט איינגעפאַלן אָוועקצושטעלן זיין נאָמען אויפן אַפיש.

טעאַטער, וואו דער אַקטיאָר האָט נאָך היינטיקן טאָג נישט קיין שום פאָרבילדונג אין זיין פאַך, און די פּראַקטישע אַרבעט איז זיין איינציקע שול. דריטנס סאָציאַל־פּראָפּעסיאָנעלע: יונגוואַרג ווערט צוגעלאָזן שפילן פאַרן פּובליקום. ווער עס קאָן דאָס טעאַ-טער, ווייסט, וואָס דאָס האָט צו באַטייטן, ווייסט, ווי שווער על-טערע חברה גיבן אַרויס אויס די הענט די ראָלן, וואָס זיי האָבן איינמאָל געשפּילט, ווי שווער זיי זאָגן זיך אָפּ פון זייערע חזקות. אַזוי פלעגט, למשל, אין ווילנער בורג-טעאַטער אַן אַקטיאָר אַזוי לאַנג שפּילן אַ ראָל, ביז דער מלאך-המות האָט זי ביי אים נישט צוגענומען. אין אַקטיאָרישע קרייזן פלעגט מען דעם סיסטעם רופן „אייזעל-לייטער".

דידאַזיקע דריי טעמים זיינען רייך-אינערלאַך. זיי זיינען נוגע די אַקטיאָרן, די טרופּע—דאָס פּובליקום ווערט פון זיי נישט באַרירט. נאָר אומדירעקט געניסט דערפון דאָס פּובליקום, ווייל עס ווערט דערצויגן אַ יונגער דור פון איינגעאיבטע אַרטיסטן. אַ דירעקטער נוצן פאַר דעם צוקוקער איז ערשט פאַראַן, ווען צווי גלייך שטאַרקע אַקטיאָרישע אינדיווידואַליטעטן טרעטן-אַרויס אין ביידע אַנסאַמבלן אין דערזעלבער ראָל. דאַן אַנטוויקלט זיך צווישן זיי אַן אידעלע קאָנקורענץ, יעדער פון זיי וויל זיין וואָס בעסער, וויל וואָס מער אויסנעמען, שפּאַנט אָן אַלע כחות און באַמיט זיך צו דערגרייכן צו דער העכסטער מדרגה.

נאָך גרעסער ווערט אונזער אינטערעס, נאָך מער ווערן מיר אַריינגעצויגן, ווען די צווי אַקטיאָרן, וואָס שפּילן איין און דיזעלבע ראָל, האָבן צווי פאַרשידענע אויפפאַסונגען וועגן איר און באַווייזן די פאַרשידענע אויפפאַסונגען אויסגעהאַלטן דורכצו-פירן. דאַן טראָגן מיר ביידע מאָל אַרויס אַ שטאַרקן קינסטלע-רישן תענוג.

אַזוי ווייט זיינען די ווילנער נאָך נישט. נישט זייערע אַקטיאָרישע אינדיווידואַליטעטן זיינען איבעריק רייך, נישט די „גנבים" איז די פאַסיקע פּיעסע פאַר אַזעלכע עקספּערימענטן. אָבער אין דער באַשיידענער ראַם פון די מעגלאַכקייטן פאַרדינען דידאָזיקע באַמיונגען פאַרצייכנט צו ווערן.

דער אַקטיאָר נישט גרינדלאַך געלערנט זיין ראָל, איז ער ביי דער פּרעמיערע אויפגערעגט און נערוועז (ווי עס טרעפט זיך אָפט), דאַן איז ער פאַרלוירן. דער באַרמהאַרציקער מאַן אין קאַסטן, וואָס זאָל אים ראַטעווען אין ד׳ער נויט, איז נישטאָ — און דער אַקטיאָר היפּס-איבער גאַנצע זאַצן אין דיאַלאָג, שטעלט נישט די פראַגן, אויף וועלכע דער פּאַרטנער וואַרט, בלייבט שולדיק די ענטפערן, פאַרהאַקט זיך אין מיטן זאַץ, „מאַכט בול-בעס" און פאַרלירט סוף-כל-סוף די זיכערקייט פון שפּיל. דעם טעם פון דידאַזיקע וואוילע זאַכן האָט דער אויפמערקזאַמער צו-הערער געקאָנט פאַרזוכן צו ביסלאַך ביי דער אויספירונג פון די „גנבים".

וויכטיקער איז דער צווייטער פּרווו: צו שפּילן איין פּיע-סע מיט צוויי אַנסאַמבלן. אויך דאָס איז, ווי דאָס שפּילן אָן אַ סופליאָר נישט ניי און נישט אָריגינעל. אַ גרויס טעאַטער אין בערלין, למשל, האָט אויס דערדאָזיקער המצאה געמאַכט אַ גע-שעפטלאַך שפּיצל. ביי דער פּרעמיערע פון אַ שטיק טרעטן־אַרויס ערשטע כחות די „ערשטע בעזעצונג", ביי די שפּעטערדיקע פאָר-שטעלונגען די צווייטע און דריטע גאַרניטור. „על-פי-טעות" פאַר-געסט מען וועגן דעם אין די אַפישן און פּראָגראַמען צו מעלדן און דאָס פּובליקום, וואָס באַצאָלט זיין כשרן גראָשן, כדי צו זען די גרויסע אַקטיאָרן, מוז זיך באַנוגענען מיט פּסולת, מיט „ערזאַץ".

דאָס שפּילן מיט צוויי אַנסאַמבלן האָט גרויסע מעלות: ערשטנס ריין־פּראַקטישע. שפּילט איין אַנסאַמבל, קאָן זיך דער צווייטער אויסרוען, אָדער אויספירן אַן אַנדערע פּיעסע. אַזוי־אַרום קאָן מען אויך צוויי מאָל אין טאָג שפּילן די אייגענע פּיעסע (ווי לעצטן שבת ביי די ווילנער) נישט אָנשטריינגנדיק די אַק־טיאָרן. צווייטנס קינסטלעריש-פּעדאַגאָגישע: יונגערע אַקטיאָרן זיי-נען נישט פאַרמשפּט צו זיצן מיט ליידיקע הענט און צוקוקן ווי די עלטערע שפּילן אַלע ראָלן, נאָר זיי קאָנען זיך אויף אייגענע בערד לערנען שערן און דאָס איז אַ סך ווערט. בפרט אין יידישן

בלייבט שטעקן אין טעקסט. און ווייל דער סופליאָר קאָן קיינ־מאָל נישט וויסן, ווען דער אַקטיאָר וועט בלייבן שטעקן, זאָגט ער אים פאָר וואָרט ביי וואָרט, פונקט ווי די פאָרזאָגערין אין דער ווייבערישער שול.

כל-זמן דער צוקוקער הערט נישט דעם סופליאָר, איז דאָס סופלירן נישט קיין מניעה אין דעם קינסטלערישן געניסן מצד דעם פובליקום, בפרט, אַז מען וואַרפט אַרויס דעם בייכיקן קאַסטן, וואָס שטערט דאָס בילד אין דעם בינע-קוואַדראַט און זעצט אַוועק דעם סופליער הינטער די קוליסן. דער צוקוקער פאַרגעסט דאַן גאַנץ, אַז אין קאַסטן אָדער הינטער די קוליסן זיצט אַ מאַן אָדער אַ פרוי, וואָס דערלאַנגט די ווערטער די אַקטיאָרן. דאָס באַזייטיקן דעם סופליאָר האָט דאַן ביי גוט איינגעאיבטע פּיעסן און אַן איינגעשפּילטן אַנסאַמבל נישט קיין דירעקטע ווירקונג פאַר דעם פובליקום.

אַ פּיל גרעסערע אומדירעקטע ווירקונג האָט דערפאַר דאָס אַרויסוואַרפן דעם סופליאָר. ווי דאָס קינד, ביי וועלכן מען נעמט צו דאָס בענקל, בעת מען לערנט עס גיין, מוז שטעלן פעסטערע טריט, כדי זיך צו קאָנען האַלטן אויף די פיס, נויטיקט דער ליידיקער סופליאָרקאַסטן דעם אַקטיאָר זיין ראָל גרינדלאַכער צו לערנען און ממילא מער צייט אָפּצוגעבן אויף איר שטודיום. דורכדעם „זיצט” ער בעסער אין דער ראָל, טרעט זיכערער אויף, באַוועגט זיך פרייער און וואַרפט נישט קיין פאַרצווייפלטע בליקן צו דעם סופליאָרקאַסטן.

אָבער אויך פאַר דעם גאַנצן אַנסאַמבל ברענגט דאָס שפּילן אָן סופליאָר אַ נוצן. עס מוזן מער רעפעטיציעס צו יעדן שטיק פאָרקומען, דער אַנסאַמבל שפּילט זיך מער איין, און די פאָרשטעלונג קומט אַרויס פאַרענדיקטער, אויסגעפיילטער. דידאָזיקע מעלות האָט בולט אַרויסגעוויזן די אויספירונג פון דעם „שטומען”.

פונדעסטוועגן איז דערדאָזיקער סיסטעם נישט פריי פון חסרונות. איז די צאָל פון די פּראָבן נישט גרויס גענוג, האָט

מיט דידאָזיקע פאָדערונגען מוז זיך רעכענען דאָס יידישע טעאַטער, אויב עס וויל נישט פאַרלירן דעם לעבעדיקן קאָנטאַקט מיט דעם פובליקום. עס זוכט דעריבער ערשטנס אַריינצוציען אין דעם רעפערטואַר אַ חוץ די ריין-טעאַטראַלישע פיעסן אויך ווערק פון ליטעראַרישן ווערט און צווייטנס די אויספירונגען סיי פון די ריין־טעאַטראַלישע, סיי פון די דראַמאַטיש-ליטעראַרישע שטיק צו פאַרטיפן, צו באַרייכערן, צו פאַרפיינערן.

אין דעמדאָזיקן שטרעבן מוז דאָס יידישע טעאַטער געפינען הילף און אונטערשטיצונג ביי אַלע די, וואָס אינטערעסירן זיך מיט יידישער קונסט, קודם כל ביי דער קריטיק. עס קומט דעריבער דעם קריטיקער אַמאָל אויס, זיך אָפצושטעלן נישט נאָר אויף דעם דערגרייכטן, דעם ערפאָלג, נאָר אויך אויף דעם געוואָלטן, דער כונה.

אין דעם פרט האָבן מיר פאַר דער לעצטער צייט צו פאַרצייכענען צוויי אינטערעסאַנטע פרווון ביי די „ווילנער": דאָס שפילן אָן אַ סופליאָר און דאָס שפילן איין פיעסע מיט צוויי אַנסאַמבלען.

דער סופליאָר איז נישט אָרגאַניש פאַרבונדן מיט דעם טעאַטער. ווי זיין „בודקע" רייסט זיך אַריין בייכיק אין דעם פירעקיגן אויסשניט פון דער בינע, דעם בינע-בילד, איז אויך ער אליין אַ מין צוטשעפעניש, אַ פינפטע ראָד אין וואָגן צווישן דער חברה אַקטיאָרן. אַ שלימזל, וואָס יעדער לאָזט צו אים אויס זיין האַרץ, טרעט אים מיט די פיס, אָבער—קאָן זיך אָן אים נישט באַגיין. אין יענע גליקלאַכע טעג, ווען דער אַקטיאָר אַליין איז געווען דער מחבר פון דער געשפילטער פיעסע, האָט אַליין אימפּראָוויזירט זיין ראָל, איז דער סופליאָר געווען אַן איבעריקע כלי. אין היינטיקן טעאַטער, וואו דעם אַקטיאָר קומט-אויס צו שפילן אַ רייכן רעפערטואַר פון פרעמדע מחברים, אָפט מיט לאַנגע רעפּליקעס, אין פערזן, און ער איז נישט בכח צו קאָנען אַלע ראָלען אויף אויסענווייניק, איז דער סופליאָר אַ נויטווענדיקע הילף. ער מוז דעם אַקטיאָר אַרויסהעלפן, אויב יענער

צוויי פּראָוון.

דאָס יידישע טעאַטער געפינט זיך היינטיקן טאָג אין אַ תקופה פון איבערגאַנג. די טיפע שנויים אין דעם קולטור-לעבן פון דער יידישער וועלט פאַר דער לעצטער צייט האָבן אויך די נאַציאָנאַלע בינע אַוועקגעשטעלט פאַר נייע אויפגאַבן און נייע ציקן. יאָרנלאַנג איז דער האַר און געביטער פון דעם יידישן טעאַטער געווען דער גראָבער עם-הארצישער המון. אין דער לעצטער צייט באַקומט דאָס יידישע טעאַטער-פובליקום אַ נייעם פרצוף. ערשטנס הויבט זיך, אַ דאַנק דער קולטור-אַרבעט פון די פאַרשידענע פּאָליטישע און קולטורעלע אָרגאַניזאַציעס, פון דער ליטעראַטור און פּרעסע, די בילדונג פון דעם שטענדיקן ביזאיצטיקן באַזוכער צו אַ העכערער מדרגה. זיין געשמאַק ווערט געלייטערט, זיינע קינסטלערישע פּאָדערונגען וואַקסן. צווייטנס ווערן די רייען פון די יידישע טעאַטער-גייער פאַרשטאַרקט דורך אַ שטענדיקן צוואַקס פון דער יידישער אינטעליגענץ, וואָס שטעלט אויך אַנדערע פּאָדערונגען דער יידישער טעאַטערקונסט. אמת, די כּונות פון דידאָזיקע בעלי-תשובה זיינען אַפילו נישט שטענדיק די ריינסטע. אָפט ווירקט דער כּח פון אַרויסשטופן פון אַ פרעמדער קולטור שטאַרקער ווי די צוציונגסקראַפט פון דער אייגענער. אָבער נישט די סבּות האָבן מיר דאָ אויסצופאָרשן, צוליב וועלכע די יידישע אינטעליגענץ גייט אין יידישן טעאַטער. נאָר צו פאַרצייכענען דעם פאַקט.

בייעם צוהערער מיט פרישע נישט פאַרברויכטע כּחות און מיט אַ פלאַמענדיק האַרץ. עס זיינען נישט צופעליקע געסט, וואָס זוכן וואו אַן אָוונט צו פאַרברייגגען. דאָס זיינען די מיטגלידער פון פאַריין „פאָלקס-בינע", וואָס האָט פאַר דער מלחמה זיבעציק טויזנט מיטגלידער פאַרמאָגט און נאָך דעם קריזיס ביים אויסברוך פון דער מלחמה אין דריטן מלחמה-יאָר די צאָל פון 63 טויזנט דערגרייכט. קיין גאַלאָנירטע לאַקאַיען, וואָס זאָלן זיך טיף פאַר-בייגן און קוקן אין יד אַריין, זיינען נישט בנמצא, חברים-אָרד-נער מיט רויטע שלייפלאַך נעמען-אויף ביים אַריינגאַנג און היטן אָפּ די אָרדנונג אין זאַל, מען שטופּט זיך נישט צו די קאַסעס, מען ציט נישט קיין פּאַסעק אויף בילעטן. יעדער מיטגליד טראָגט-אַריין אַ גלייכן קליינעם אָפּצאָל און דער גורל באַשטימט זיין פּלאַץ.

די פאָלקס-בינע איז אַ פּרוב פון אַ פּראָלעטאַרישן טעאַטער, אַ ראַם פאַר פּראָלעטאַרישער קונסט. דער תּוכן, די פּראָלעטאַרישע דראַמע,—ווערט פון דער געגנוואַרט געשמידט.

די תּענוגים פון עולם-הזה און מיהט זיך זיינע אַלטע קנייטשן צו באַהאַלטן אונטער אַ גראָבער שיכט פון שמינקע און אַ באַרג פון באַמאָלטער לייוונט.

4.

דאָס יאָר 1914. דער צפון פון דער מיליאָנען-שטאָט בער-לין. דער אַרבעטערקוואַרטאַל. צענדליקער יאָרן האָבן דאָ שענ-קען און הייזלאַך געווימעלט, שיכּורע און אויסגעלאַסענע לידלאַך האָבן זיך אין די גאַסן געהערט. איצט געפינען זיך דאָ אַרבע־טער-אינסטיטוציעס. אין מיטן פון איינעם פון די גרעסטע פּלע-צער, דער ביולאָוו-פּלאַץ, שטייט די „פאָלקס-בינע". אַ גרויסע, שיינע געביידע, מיט אַ טעאַטער־זאַל פאַר צוויי טויזנט פּערזאָן, אַ רחבותדיקער בינע לויט די מאָדערנסטע פאָדערונגען און ריינע, ציכטיקע לאָקאַלן פאַר קולטורעלע אַרבעטער־אינסטיטוציעס. דאָס האָט דער בערלינער אַרבעטער פאַר דער דראַמאַטישער קונסט, פאַר דעם קומענדיקן טעאַטער אַ בנין אויסגעבויט. פון אַרבעטער-גראָשן, פון צען-פעניג אָפּצאָלן איז אויף א גרונט, וועלכן די בערלינער שטאָטפאַרוואַלטונג האָט דער אַרבעטערשאַפט געשיינקט, דאָס פּרעכטיקע בינע-הויז אויסגעוואַקסן.

אין דעם גרויסן זאַל איז קיין „מזרח־וואַנט", קיין לאָזשען נישטאָ. אויך די גאָלדענע באַפּוצונג און די רייכע שטוקאַטעריע פון די סופיטן און ווענט אין די בירגערלאַכע טעאַטערן וועסטו דאָ אומזיסט זוכן. אויפן פּאָן פון דעם מאַכאָן-פאַרביקן האָלץ, מיט וועלכן די ווענט זיינען אויסגעטאָוולט, צייכנען זיך אָפּ ערנסט און רוהיק די גרויע שטולן, וואָס הויבן זיך אַמפיטעאַ-טראַליש אין מעכטיקע האַלב-קרייזן און צו וועלכע עס פירן, אַחוץ די פּאַרטער-אַריינגענג דריי עטאַזשן, די אַזויגערופענע „רינגען".

אָוונט פאַר אָוונט פילט זיך דער טעאַטער-זאַל מיט שטריינ-גע, האַרטע געזיכטער, וואָס האָרכן זיך איין ערנסט און שטיל אין די ווערק פון די קלאַסיקער און מאָדערנע דראַמאַטיקער. שעקספּיר, שילער, געטע, איבסען און הויפּטמאַן געפינען דאָ אַ

פינקלען. פון אונטער די לאָרנעטקעס מעסטן זיך פרויען-בליקן און אַ מאָדנע גרין-געל פייערל בליצט-אויף אין אויג ביי איינער, ווען איר דאַכט זיך אויס, אַז דער אַנדערערס קלייד איז שענער, דער בריליאַנט טייערער. און די מענער כאַפּן דערווייל אַ שמועס וועגן די פרישסטע בירזע־קורסן, דעם נייעסטן סענסאַציע-פּראָצעס, דער לעצטער קאַבאַרעט-שענקייט.

און נאָר ערגעץ־וואו, אויף דעם העכסטן באַלקאָן, דעם „אָלימפּ", וואו מען שוויצט, שטיקט זיך און מ'קאָן קוים דעם אָטעם דערכאַפּן, פלאַמען צוויי אויגן ווייט געעפנט און וואַרטן אומגעדולדיק, צאַפּלענדיק, אַז דער פאָרהאַנג זאָל זיך אויפהויבן.

מיד און פאַמעלאַך רוישט דער פאָרהאַנג אַרויף, און פון דער בינע ווייעט-אַראָפּ דיזעלבע פּוסטקייט און נודנעקייט, וואָס פאַרשפּרייט זיך אין זאַל. אַן „ער", אַ „זי" און אַ „דריטער" פאַרפירן דעם אַלט-נייעם, דעם אייביק-נעכטיקן שפּיל פונם „דרייעק". מיט אַ ביסל גלאַטיקע ווערטלאַך, קלעפּיקע רמזים באַשאָטן, מיט אַ בינטל פרישע פּאַראַדאָקסן באַפּוצט. געלאַנגווייליקט זיצן די צוקוקער און וואַרטן ביז אַ „פּרייערע" באַוועגונג פון אַן אַקטריסע וועט מער אויפהילן איידער פאַרדעקן, ביז אַ געפּעפּערטע, ניבול-פּהדיקע צווייִדייטיקייט וועט זיי אויפמונטערן. דעמאָלט לעגט זיך אַ זאַטער, ברייטער, מיאוסער שמייכל אַרום זייערע ליפּן, דאָס פּנים קוועלט און די אויגן לייכטן מאָדנע. נאָר באַלד איז אַלץ אויסגעלאָשן. ביז אַ נייער „אינטערעסאַנטער מאָמענט" טוט אַ קיצל זייערע פאַרטעמפּטע חושים.

דאָס בירגערלאַכע טעאַטער, די בירגערלאַכע דראַמע.

יענץ טעאַטער און יענע דראַמע, וואָס איז נאָך מיט צוויי, דריי הונדערט יאָר צוריק יונג, פריש און לעבעדיק געווען, וואָס האָט מיט דעם אָבשפּעטער מאָליער קעגן דעם אַלטן אַדעל געדונערט און איז מיט דעם מוטיקן באָמאַרשע געגאַנגען שטורמען די באַסטיליע פון פאַרגליווערטן פעאָדאַליזם. היינט, אַליין אַן איינגעהויקערטער, איינגעטרוקנטער זקן, אַן אַלטער בעל-עבירהניק, וואָס שטרעקט-אויס די דאַרע, ציטערדיקע פינגער נאָך

3.

אַ האַלב-רונדער, לײַנגלאַכער זאַל. לאַנג שטרעקן זיך די בענקלאַך-רייען, הויך טורמען זיך איבעראַנאַנד די באַלקאָנען. אַן אייזערנער פאָרהאַנג שפאַרט זיך אַריין ווי אַ שווערע וואַנט און שיידט-אָפּ דעם זאַל פון אַ געהויבענער פירעקיקער פאַרטיפונג, די בינע.

אין זאַל איז פוסט. טיר און טויער זיינען פאַרהאַקט, פון דער דרויסנדיקער וועלט הערמעטיש אָפּגעשלאָסן. קיין פענסטער זעסט דו נישט ווייט און ברייט. אין ערגעץ קיין ליכטיקער שטראַל, אין ערגעץ קיין ניצוץ פון זון, קיין פרישער לופט-צוג. עס הערשט אַ גראָער, נעבלדיקער חושך. אַ טרוקענער, דומפּיקער, מיט נעכטיקע פאַרוועלקטע פאַרפומען דורכגעזאַפּטער דופט טראָגט זיך אין דער לופט. אַ טויטע שטילקייט ליגט אויסגעגאָסן איבער די אויסגעבלאַקירטע רויטע סאַמעט-בענקלאַך און אָפּגעשאָסענע זייַדענע פאָרטיערן היינגען אָפּגעלאָזן פאַר קליינע, איינגע, מיט דינע האָלץ-ווענטלאַך אָפּגעצוימטע, מיט פאַרביקן פאַפּיר אויסגעקלעבטע שטייגעלאַך, די „לאָזשען” פאַר די יחידי-סגולה, פאַר די אויבערשטע פון שטויסל.

נאָר יעדן אָוונט וועקט זיך דידאָזיקע שטויביקע אָפּגעשטאָרבענע שטילקייט צו אַ קורץ שיין-לעבן. עלעקטרישע לעמפּלאַך שפּראָצן אויס אַלע ווינקעלאַך, פון די בייכיקע ווענט פון די באַלקאָנען. דער שווערער היינגלייכטער פון דעם גאָלד-באַפּוצטן סופיט פאַרגיסט אַ ים פון ליכט. פּאַמעלאַך באַווייזן זיך מענטשן. איינציקווייז, פּאָרווייז רוקן זיי זיך אַריין, קומען, זעצן זיך. גראָבע, זאַטע, פעטע, בלייכע פנימער, ליסע קעפּ, אויסגעפּאַשעטע בייכלאַך, רייך מיט גאָלד און צירונג באַהאָנגען, אין בלענדנדיק-ווייסער וועש, אין עלעגאַנטע שוואַרצע מלבושים. דאַמען מיט געפּודערטע, געמאָלטע געזיכטער, רויט-געשמינקטע ליפּן, שוואַרץ-אונטערגעצויגענע אויגן, פון ברייטע קאַפּעלושן מיט גרויסע שטרויספעדערן באַשאָטנט. לאַנגע זיידענע קליידער אין אַלערליי קאָלירן רוישן, טייערע שטיינער גלאַנצן און בלאַנקען, בריליאַנטן

טערן פרייען הימל אויפגעשטעלט. חדשים-לאַנג האָט מען זיך צו דעם פאָלקס-יום-טוב געגרייט. אין די שפּעטע אָוונטן האָבן די טיילנעמער, פּשוטע בעלי-מלאכות און אַרבעטער, די לאַנגע פּערזיקע ראָליען געקנעלט, גאַנץ פרי מיט דעם זון-אויפגאַנג נאָך פאַר דער אַרבעט צו די פּראָבען געלאָפן. יעדע האַנדווערקער-פּראָפעסיע, יעדער „צעך" האָט אויף זיך אַ טייל פון דער אויספירונג גענומען און זיך געסטאַרעט, וואָס בעסער, וואָס שענער, וואָס רייכער זיין שטיקל אַרבעט אַרויסצוברייינגען.

נאָר אָט איז אַלץ גרייט. די שטאָט איז ווי אויסגעשטאָרבן, די גלאָקן הערן אויף צו קלינגען, די קירכן זיינען פּוסט, די וואַרשטאַטן ליידיק. קינד און קייט אויפן מאַרק. די פענסטער און די דעכער פון די אַרומיקע הייזער זיינען געדיכט באַזעצט. איינג שפּאַרן זיך די אַרומיקע מענטשן אויס די גאַסן און די געסלאַך, וואָס אַרום מאַרק און פאַרשלינגען ממש מיט מויל און אויגן די שפּילער, וואָס ציען־זיך מחנות-ווייז איבער דער לאַנ־גער בימה. דאָס שפּיל פון דעם לעבן און ליידן פון יעזוס קריס-טוס הויבט זיך אָן. אַלע עטאַפּן פון דעם לאַנגן דערנער-פולן וועג גייען אַדורך פאַר די אויגן פון די פאַרזאַמלטע פרומע. טעג און אָפט וואָכן לאַנג ציען זיך די שפּילן, און דער נאַאי־ווער, גלויביקער עולם לעבטאיבער נאָכאַמאָל דעם פּיין און צער פון דעם אויסלייזער, ווערט פון דעם גרויסן לייד און דער גרוי-סער מענטשנליבע אָנגעצונדן, מיטגעריסן, אויפגעטרייסלט ביז אין די טיפעניש פון דער נשמה. אַלע אונטערשיידן פון שטאַנד און פאַרמעגן פאַרשווינדן, האַר און קנעכט, פירשט און בירגער, שטאָטמאַן און פויער ווערן אין איינס צונויפגעגאָסן, פילן זיך קליין און נישטיק אין פאַרגלייך מיט דער אייביקייט, וואָס רוישט נעבן זיי פאַרביי. און אין טיפער הנחה פאַרזונקען, ריין און גע-לייטערט קערן זיי זיך אום צו זייער טאָגאַרבעט.

דאָס מיטלאַלטערלאַכע טעאַטער. די מיטלאַל-טערלאַכע דראַמע.

איצט זיצן זיי אַלע, גרויס און קליין, אָרעם און רייך
איינג בייאַנאַנד. איבער זייערע קעפּ שפּאַנט זיך בלוי דער הימל.
די זון ברענט און בראָט. אַ גאַנצן טאָג, פון דעם פריען מאָרגן
ביז אין שפּעטן אָוונט זיצן זיי ווי צוגעשמידט צו זייער אָרט.
אין דעם רויש פון שפּיל, טאַנץ און מוזיק האָבן זיי די קליינ-
לאַכע דאגות, דאָס וואָכעדיקע, ברודיקע לעבן פאַרגעסן. מיט אַ
פאַרכאַפּטן אָטעם האָרכן זיי זיך איין אין די קלינגענדיקע פערזן,
וואָס שאַלן אויס דעם מויל פון דעם פאַרמאַסקירטן אַקטיאָר. די
פאַנטאַזיע צופלאַקערט זיך און טראָגט זיי אַוועק איבער צייט
און אָרט אין יענע אוראַלטע טעג, ווען געטער זיינען אויף דער
ערד אומגעגאַנגען און האָבן מיט מענטשן גלייך ווי מענטשן גע-
לעבט, ווען יענע לעגענדאַרע געשטאַלטן, האַלב געטער, האַלב
מענטשן פון געטלאַכער אָפּשטאַמונג, האָבן געלעבט און מיט זיי-
ערע אבות, די געטער, אַ קאַמף אויף לעבן און טויט אויפגענו-
מען, דאָס אייביקע פייער אויף דער ערד געהאָלט אַראָפּנידערן.

אַלץ איינגער רוקן זיך די צוהערער צוזאַמען. אַלץ פעסטער
שמידט זיך די קייט אַרום זיי, אַלץ העכער, שטורמישער וואַקסט די
כוואַליע פון אָפּגערוקטקייט, פון התלהבות, פון הייליקער באַגיי-
סטערונג, ביז איינאיינציקער געשריי רייסט זיך אַרויס פון אַ ל ע-
מ ע נ ס הערצער — אַ געשריי, וואָס באַפרייט און לייטערט און
פילט-אָן מיט האָפנונג, און מיט שטאָלץ, און מיט לעבנסלוסט
און מיט לעבנסקאַמף.

דאָס ג ר י כ י ש ע טעאַטער, די ג ר י כ י ש ע דראַמע.

2.

אין שטאָט איז פריילאַך און לוסטיק. גלאָקן קלינגען, טראָמ-
פּייטן הילכן, פויקן שאַלען. פון נאָענט און ווייט, פון שטאָט און
דאָרף שטראָמען מאַסן. פיבעריק דרייען זיך אַרום די גלחים, די
רעזשיסאָרן פון די קריסטוס-שפּילן און גיבן נאָך די לעצטע
אָנווייזונגען, פאַרטיילן די הונדערטער אַקטיאָרן אויף דער הונ-
דערט-מעטר לאַנגער ברעטער-בימה, וואָס איז אין מיטן מאַרק און-

פיר תקופות.

1.

אַ ליבער, וואַרימער פרילינגס-טאָג. אַ גרינער טאָל אונטער דער שטאָט, פון דער ליכטיקער זון באַגאָסן. אַמפיטעאַטראַליש הויבן זיך אַלץ הויך און העכער בענק, אין שטיין אויסגעהאַקט. פאָרנט אַ קליינער פירעקיגער פלאַץ. אַמאָל איז אין זיין מיט אַ מזבח געשטאַנען, אַמאָל האָט מען דאָ געטער קרבנות געבראַכט, אַמאָל דעם יום-טוב פון דעם גאָט דיאָניז געפּראַוועט. היינט דינט דער דאָזיקער פלאַץ דעם גאָט פון קונסט. היינט הילכט פון דאַנען די געהויבענע שפּראַך פון די גריכישע טראַגיקער, גריכנלאַנדס בעסטע זין, וואָס האָבן אויף די שלאַכטפעלדער זייער בלוט פאַרגאָסן, זייער שטערן מיט זיגערקרענץ געקרוינט און איצט נאָך דעם לעצטן, דעם שענסטן קראַנץ פון קונסט אין וועטקאַמף די האַנט אויסגעצויגן.

אַ גרויסער עולם האָט זיך אויפגעקליבן. עס איז אַ גרויסער נאַציאָנאַלער יום-טוב. יעדער בירגער פון דער דעמאָקראַטישער רעפּובליק אַטען האָט זיין טאָגאַרבעט געוואָרפן און אַוועק זיך באַטייליקן אין די טעאַטראַלישע שפּילן. ווער עס האָט די צוויי גראָשן—דעם אריינגאַנגסאָפּצאָל—נישט פאַרמאָגט, פאַר דעם האָט די מלוכה-קאַסע באַצאָלט. אַלע הוצאות האָבן אַטענס רייכע בירגער אַליין געטראָגן. אַזוי באַשטימען די געזעצן פון דער רעפּובליק.

טערעס צו די געשעענישן פון דער פּאָליטישער וועלט. די פאַרשידענע פאַריינען און לאַנדסמאַנשאַפטן זאַמלען מיטגלידער אַרום זיך און באַזאָרגן אויך זייערע קולטורעלע באַדערפנישן.

דער יידישער גייסט, וואָס האָט אין דעם קליינשטעטלדיקן געמויזעכץ געדרימלט, ווערט לעבעדיק, באַוועגלאַך, אַקטיוו. עס עפענען זיך פאַר אים נייע פּערספּעקטיוון, אומבאַקאַנטע וועלטן. ער וויל וואָס מער אַרומנעמען, און וואָס ווייטערע געביטן אַריינדרינגען. די טעאַטראַלישע קונסט שרעקט אים נישט מער אָפּ, ער ציטערט נישט פאַר דער עבירה בפרהסיא. דער אַרבעטער, וואָס איז אַ גאַנצן טאָג פאַרשפּאַרט אין איינגן „סוועט-שאָפּ" (שוויץ-וואַרשטאַט), וויל אין אָוונט אויסרוען, זיך פאַרווײַלן, אויפמונטערן, פאַרטראַכטן וועגן זיין לעבן און דעם לעבן פון זיין סביבה. אָבער ער באַנוגנט זיך נישט מיט דעם פריילאַכן אָדער טרויעריקן לידל, דעם געפעפערטן וויץ, דעם לוסטיקן ריקודל, ער פאָדערט מער. ער וויל פון דעם שטיק, וואָס ער זעט אויף דער בינע עפּיס אָפּלערנען, אַרויסדרינגען, אַ מוסר-השכל אַרויסטראָגן, אַ פּראַקטישע עצה פאַר זיין נייעם, פאַרפלאָנטערטן לעבן. ער שאַפט זיך אויף דעם רוקן פון גאָלדפאַדען, שמ"ר, לאַטיינער, האָראָוויץ, איבער זיי און נעבן זיי—יעקב גאָרדינען, דעם פאָטער פון דעם יידישן מיליע-שטיק.

איבער די קעפּ פון די אינטעליגענטישע קאַזיאָנע קולטור-טרעגער דרינגט אַריין אין יידישן טעאַטער-פּובליקום אַ נייער עלעמענט, וואָס איז געשאַפן געוואָרן דורך די טיפע שינויים אין דעם עקאָנאָמישן און סאָציאַלן מצב פון דעם יידישן קיבוץ אין אַמעריקע, און ניסט אַריין נייע זאַפטן אין דער אַלטער כלי. און מיר זעען אַן איבריק מאָל, ווי אין דעם טעאַטער שפּיגלט זיך אָפּ דער פּרצוף פון זיין פּובליקום.

ריקאַנער, האָבן אָבער ממש געציטערט, ווען די רעזולטאַטן פון דערדאָזיקער גייסטיקייט האָבן געדאַרפט אַרויסגעטראָגן ווערן בפני עם ועדה, פאַר דער ברייטער עפנטלאַכקייט.

אָבער יענע אינטעליגענטן, וואָס האָבן זיך אויף אַזאַ אָרי-גינעלן אופן אַראָפּגעלאָזט צו אַ „קולטור-טאַט אין פאָלק" האָבן געהאַט אַ מיאוסן דורכפאַל. אין זייער נאַאיווקייט און לעבנס-פרעמדקייט האָבן זיי געמיינט, אַז פאַר זיי געפינט זיך יענע שווערע, פוילע קליינשטעטלדיקע מאַסע, וועלכע האָט שטענדיק געציטערט פאַר זייער תקיפישן בליק. זיי האָבן געמיינט, אַז ס'איז געגנוג געווען, זיי זאָלן נישט צולאָזן צום ערשטן פרווו פון שאַפן אַ יידיש טעאַטער—און די גאַנצע אונטערנעמונג וועט צו-נישט ווערן.

דאָס איז אָבער געווען אַ ווילדער טעות. דאָס אַמעריקאַני-שע לעבן איז נישט געבליבן אָן אַ טיפער השפעה אויף די יידישע עמיגראַנטן. אין דעם גיכן טעמפּ פון דער מיליאָנען-שטאָט ניו-יאָרק בייט זיך זייער לעבנסשטייגער, זייער וועלט-באַנעמונג. מען וויל נישט זיין אַ „יאָלד", אַ „גרינער". מען פּאַסט זיך צו דער סביבה. אין נייעם לאַנד ווערן די פריערדיקע געזעלשאַפטלאַכע שיכטן פונם אַלטן קליינשטעטל אויסגעמישט אין איין פּראָלעטאַ-רישער מאַסע. כמעט אַלע מוזן אַלס אַרבעטער און קליינהענדלער זייער ברויט שווער פאַרדינען און דאָס דערנענטערט זיי נאָכ-מער צווישן זיך. די געמיינזאַמע שפּראַך פאַרקניפּט נאָך איינגער די פעדים פון אָפּשטאַמונג און געוואוינהייט.

די גייסטיקע האָריזאָנטן פאַרברייטערן זיך, די גייסטיקע באַדערפנישן וואַקסן. עס ווערט צו איינג אין די שמאָלע ד' אמות פון דער ריינרעליגיעזער קולטור. די דינים פון דעם שולחן ערוך, די אַלטע מנהגים קאָנען נישט מער פאַרענטפערן די פיל קשיות פון דעם מאָדערנעם לעבן. צייטונגען און זשורנאַלן ווערן געבוירן און בויען בריקן צו דער אַרומיקער נישט-יידישער וועלט און צו די יידן אין אַנדערע לענדער. אַן אייגענע ליטעראַטור צעבליט זיך. סאָציאַליסטישע און נאַציאָנאַלע אָרגאַניזאַציעס וועקן דאָס קלאַסנבאַוואוסטזיין אין דעם נאַציאָנאַלן שטאָלץ, דעם אינ-

געדרייט אין לאָנדאָן אָפּגעריסן, אָפּגעשליסן, פּוסט און פּאַס, אָן אַ שטאָך אַרבעט. גאָלובאָק האָט זיי אַרויסגעפּאָדערט, צוגעזאָגט גאָלדענע בערג. די חברהלייט זיינען אַראָפּגעקומען אין דעם געבענטשטן לאַנד אַמעריקא. באַלד האָט מען זיך גענומען געשמאַק צום קנעלן און נאָך לאַנגע הכּנות, מניעות און רייסעניש האָבן זיך אין אַ שיינעם פרימאָרגן באַוויזן אויף די ראָגעס פון די יידישע גאַסן אַפישן, וואָס האָבן געמאָלדן, אַז אינגיכן וועט אין טורן-האָל אויף 4-ער סטריט פאָרקומען די ערשטע יידישע פאָרשטעלונג „די כשוף-מאַכערין״ פון גאָלדפאַדען.

די בילעטן האָט מען צעכאַפּט. אַ לאַנגע צייט פאַר דער פאָרשטעלונג האָט זיך אָנגעקליבן אַ גרויסער טויזנטקעפּיקער עולם אַרום לאָקאַל און געפּרוווט זיך אַריינרייסן אָן בילעטן, יענע גליקלאַכע, וועלכע עס האָט אָפּגעגאָלטן אַריינצוקומען אין זאַל, האָבן מיט אומגעדולד געוואַרט, אַז דער פאָרהאַנג זאָל זיך אויפהויבן. נאָר ווי אויף צו להכעיס האָט זיך די צייט גערוקט און דער שפּיל האָט זיך אַלץ נישט אָנגעהויבן. שוין איז דער עולם געוואָרן אומגעדולדיק, שוין האָבן די היציקע אָנגעהויבן צו שרייען און צו טופּען מיט די פוס, די רוהיקערע, געזעצטערע פאַרלאָזן דעם זאַל, דאָ האָבן זיך פּלוצלונג באַוויזן עטלאַכע עלעגאַנטע הערן און אין אַ פיינער דרשה אויפגעפאָדערט דעם עולם, ער זאָל זיך רוהיק פונאַנדערגיין אַהיים. „דער יידישער טעאַטער— האָבן זיי געטענעט— איז אַ באַליידיגונג פאַר דעם גאַנצן אַמעריקאַנער יידנטום״, ער איז מסוגל חלילה וחס די אָרימע יידן „צו מאַכן צו שאַנד און צו שפּאָט אין די אויגן פון די אַמעריקאַנער.״

דאָס זיינען געווען די פאָרשטייער פון דעם יידישן אימיגראַציע־קאָמיטעט, וואָס האָבן זיך אין לעצטן מאָמענט דערוואוסט, וואָס פאַר אַ „חילול השם״ עס גרייט זיך פאַר „דעם גאַנצן אַמעריקאַנער יידנטום״. יענע איידעלע און גאָטספאָרכטיקע יאהודים, וועלכע האָבן זיך וויייניק וואָס געקימערט וועגן דער גייסטיקער חיונה פון דעם יידישן אַרבעטער און קליינהענדלער, כּל זמן זי איז געלעגן באַהאַלטן פאַר דעם אויג פון דעם אַמע-

וואָס האָט זיך צעפלאַקערט צווישן די דריי טעאַטערן פון גאָלד-פאַדען, שמ״ר און לערנער, מיט וועלכע די שטאָט אָדעס איז אויף איינמאָל געבענשט געוואָרן.

איז דאָס יידישע טעאַטער געגאַנגען אָפּריכטן גלות אונטער די פליגלען פון זיין דייטשן ברודער. עס איז אַוועק אַ סדרה „דייטשעס טעאַטער״. מען האָט גענומען אויף וואָס די וועלט שטייט „פאַרדייטשן״ די שלמותס, בר־כוכבאס, קוני-לעמלס און אַלע די אַנדערע פּאָפּולערע פּיעסן פון דעם שטענדיקן רעפּערטואַר. מען האָט קאַליעטשעט דעם לשון, געשאַפן אַ ווילדן, טאָטערישן מישמאַש, וואָס אין די אויגן פון דעם פּובליקום האָט עס געדאַרפט אויסקוקן, ווי זיין ליבהאַרציק יידיש און איינצייטיק אין די אויגן פון דעם צופעליק אַריינגעקומענעם טשינאָווניק שעמערירן מיט אַלע פאַרבן פון אַ הויכדייטשער שפּראַך.

אין שווערן קאַמף פאַר זיין קיום, און אייביקן פּחד, שטענדיק גרייט אין מיטן שפּיל די אָנגעהויבענע פּיעסע פאַרבייטן אויף אַן אַנדערע, מער דייטשמערישער, האָט דאָס יידישע טעאַטער אין דעם תחום המושב געצאַנקט און געגוססט. שוין האָט זיך געדאַכט, אַז עס וועט זיך פון דעם טויט־קלאַפּ נישט מער אויפמונטערן, שוין האָבן זיינע שונאים, די פרומאַקעס און אַסימילאַטאָרן פון זיין יונגן טויט שטיל הנאה געהאַט.— ביז דאָ פּלוצלונג—

*   *

*

עס איז געווען אין יאָר 1882, ווען אין די פאַראייניקטע שטאַטן פון צפון-אַמעריקא האָבן אָנגעהויבן שטראָמען מאַסנווייז אימיגראַנטן, געטריבן פון די פּאָגראָמען אין 81 יאָר, אַרויסגעשליידערט דורך דעם שווערן עקאָנאָמישן קאַמף פון דעם איינגן תחום.

אין יענע טעג איז איינער אַ שפּיציקער יונגערמאַן, מיטן נאָמען גאָלובאָק, געפאַלן אויף דער המצאה אַראָפּצוברענגען קיין ניו-יאָרק אַ יידיש טעאַטער. אַ חברה אַקטיאָרן האָבן זיך אַרומ-

צו דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער.

אין שאָפּע איז דאָס יידישע טעאַטער געבוירן געוואָרן. די דינסטמויד איז זיין פובליקום געווען, דער משרת זיין קריטיקער, דער בעלפער זיין אַקטיאָר און דער בדחן זיין רעזשיסאָר. דאָס פרומע באַלעבאָסל האָט זיך מיט עקל אָפּגעקערט פון דעם „מושב לצים", די טמאה אין דער יראה אַריינגעלעגט, די אויגעלאַך צום הימל פאַרגלאָצט און נאָך פון צייט צו צייט, וואו מען דאַרף, אַ מסירהלע דערלאַנגט. מיט דורשטיקע ליפּן האָט דער יידישער אינטעליגענט געטרונקען פון דעם פרעמדן קוואַל. אין היימישן טעאַטער האָט ווילד געהוליעט „משה ת..."

אַזוי האָט אויסגעזען דאָס יידישע טעאַטער אין זיינע קינדעריאָרן. האָט גאָט אַליין נישט געקאָנט צוקוקן צו דעם גרויסן צער און האָט באַפוילן זיין געטרייען דינער, דעם צאַר פון אַלע רוסן, מיט אַ חתימהלע צוצוזיגלען די טויערן פון די יידישע טעאַטערן פאַר יידישע קינדער. און כך-הוא. אין אַ שענעם פרימאָרגן אין יאָר 1883 האָט אַ צאַרישער אוקאַז פאַרבאָטן אין גאַנץ רוסלאַנד צו שפּילן יידישע טעאַטערשטיק. און נאָר בייזע צינגער האָבן געשעפּטשעט, אַז דאָס האָבן די תפילות און די גאָטספאָרכטיקע בליקן פון יענע פאַרגלאָצטע אויגן צו די שערי רחמים דערגרייכט און זוכה געווען אַראָפּצונידערן פאַר דעם פאָלק ישראל די גרויסע גנאָד פון דעם באַטיושקאַ. אַנדערע האָבן געהאַלטן, אַז אויף אַזאַ געהויבענעם אופן האָט זיך פאַרענדיקט דער ביטערער, אומברחמנותדיקער קאָנקורענץ־קאַמף,

רישער באַלעבאָס, וואָס וואָלט שוין יאָ אַמאָל פאַרבויגן אין אַזייס די מורא פאַר אַן עברה בפרהסיא און אַריינגעשטעקט די נאָז אין אַ יידיש טעאַטער, האָט אַזוי פיל צרות געהאַט אויסצושטיין פון זיין עקאָנאָמישער לאַגע אין די פּאָליטישע רדיפות, אַז אים זיינען נישט געלעגן אין קאָפּ אַזעלכע נאַרישקייטן. אין זיינע משכּיליש-באַלעבאַטישע אויגן איז דאָס טעאַטער געווען אַמין פוסטע נאַרישמאַכן-זיך, אַ פורים־שפּיל. אַזויאַרום האָט זיך דאָס יידישע טעאַטערפּובליקום אין די קינדעריאָרן פונם יידישן טעאַטער רעקרוטירט אויסשליסלאַך פון בעלי-מלאכות און יענע נידריקע פאָלקסשיכטן, וואָס האָבן געלעכצט נאָך רויסטע תּענוגים.

די סאַמע וויכטיקסטע הנחה פאַר דער אויסבילדונג פון אַ געזונטער און אַלזייטיקער טעאַטער-קולטור איז אָבער, אַז דאָס פּובליקום זאָל זיין אויסגעמישט פון אַלע שיכטן. פאַרכאַפּט איינ־איינציקע שיכט די ממשלה אין איר האַנט—עס מעג זיין די אַרי-סטאָקראַטיע, די הויפלייט, דער באַאַמטן-שטאַנד אָדער דער פּראָסטער המון—בלייבט דאָס טעאַטער אַ קלאַסנאינסטיטוציע מיט קליינינקע השגות און אַן איינגן האָריזאָנט. די בליונגסצייט פון דער נאַציאָנאַלער דראַמע אין שפּאַניען (לאָפּע דע וועגאַ, קאַל-דעראָן) און די עליזאַבעטאַנישע און שעקספּירישע תּקופה אין איינגלאַנד האָט פאַרייניקט אַלע שיכטן פון פאָלק, פון דער העכ-סטער אַריסטאָקראַטיע ביז צו דעם נידריקסטן לאָנדאָנער המון, די אַזוי גערופענע „גרינדלינגע", וואָס האָבן אויף אַ האָר נישט אָפּגעטראָטן אונזער היימישן „משה'ן".

דידאָזיקע צונויפמישונג און דורכוואַרפונג פון פאַרשידענע עלעמענטן האָט דעם יידישן פּובליקום געפעלט. אין דעם יידישן טעאַטער האָט געוועלטיקט און געווילדעוועט דער גראָבסטער המון. אין דעם רעפּערטואַר, אין די אויספירונגען, אין דעם שפּיל, אין דער גאַנצער טעאַטראַלישער אַטמאָספער האָט זיך געשפּיגלט זיין פּרצוף. דערדאָזיקער מצב האָט געדויערט אַזוי לאַנג, ביז וויכטיקע שנויים אין דעם עקאָנאָמישן, פּאָליטישן און קולטורעלן לעבן פון דעם יידישן קיבוץ האָבן אַרויסגערופן שנויים אין דער צונויפשטעלונג פון דעם יידישן טעאַטער-פּובליקום.

פאָלקסטימלאַכן שפּיל, אים אַרײַנגענומען אונטער דער אייגענער השגחה און אַרײַנגעפּלאָנטן אין גאָטסדינסט. די קאָנסערוואַטיווע האַלטונג און דער פאַרגליווערטער דאָגמאַטיזם פון די יידישע מנהיגים האָט זיך אויף פּשרות נישט געוואָלט אַרײַנלאָזן און אויף אַ האָר נישט געוואָלט אָפּטרעטן פון דעם, וואָס אין די הייליקע ספרים שטייט געשריבן.

דידאָזיקע שטעלונג פון דער אָפיציעלער פירערשאַפט האָט נישט געקאָנט בלייבן אָן אַ טיפער השפעה אויף די ברייטע מאַסן פון פאָלק. אין יענער צייט, בעת עס האָט זיך אָנגעהויבן צו שאַפן אַ פּובליקום, האָבן זיך קודם כל אָפּגעקערט יענע שיכטן, וואָס האָבן זיך געהאַלטן פאַר מער אָדער ווייניקער פרום. פאַר זיי איז געווען דער איסור פון דעם שולחן ערוך, בכדי זיך אַנטקעגנשטעלן יעדער פאָרם פון טעאַטעאַלישן שפּיל. דער קאַמף, וועלכן די פאָרשטייער פון דער יידישער אמונה האָבן געפירט געגן דעם יידישן טעאַטער און וועלכער האָט אָפּטמאָל אָנגענומען זייער שאַרפע פאָרמען, נישט אָפּשטעלנדיק זיך פאַרן חרם און נישט פאַר מסירות צו דער מאַכט, איז איינס פון די אינטערעסאַנטסטע קאַפּיטלאַך פאַר דעם קומענדיקן היסטאָריקער פון דעם יידישן טעאַטער.

אָבער אויך די וועלטלאַכע פירערשאַפט, די דינע שיכט פון דער דעמאָלטיקער אינטעליגענץ, וואָס איז אַרויס פון פרעמד-שפּראַכיקע שולן האָט אויסגעמיטן דאָס יידישע טעאַטער. איר אויפגעוועקטן אינטערעס פאַר טעאַטערקונסט האָט דידאָזיקע גאַנץ אַסימילירטע אינטעליגענץ געזוכט צו באַפרידיקן אין די פרעמד-שפּראַכיקע טעאַטערן, דעם פּוילישן און דעם רוסישן. דער פּראָצעס פון פ אַ ק ט י ש ע ר אַסימילאַציע, וואָס האָט זיך, נישט קוקנדיק אויף פאַרשידענע חובבי-ציוניסטישע און נאַציאָנאַלע אידעאַלן און לאָזונגען, אין די לעצטע צענדליקער יאָרן פון דעם פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט אַלץ ווייטער פאַרשפּרייט, האָט אַרײַנגעצויגן די האַ ל ב - א י נ ט ע ל י ג ע נ ץ און בפרט די פּראָוויניגנט און זי נאָך מער דערווייטערט פון די יידישע מאַסן.

אין גאַנץ אייראָפּע איז אין נײַנצנטן יאָרהונדערט דער מיטלשטאַנד געווען דער קערן פונם טעאַטער-פּובליקום. דער יי-

ווען פאַר דער יידישער מאַסע די ערשטע וועלטלאַכע פאָרם פון אויסלעבן זיך. צו לאַנג זיינען די סאָציאַלע אינסטינקטן פון דער מאַסע געווען פאַרשפאַרט אין די אייגע ד׳ אמות פון אַ ריין רעליגיעזער קולטור. כל זמן דער קוואַל פון דעם יידישן דת איז געווען פריש און לעבעדיק, האָט ער געקאָנט שפייזן אַלע באַדערפנישן פונם כלל. נאָר מיט דער צייט איז ער אָפגעשטאַנען געוואָרן, די פאָרמען פון דעם רעליגיעזן לעבן זיינען פאַרגליווערט געוואָרן, די יידישע מאַסנפסיכע האָט געביינקט און געגאַרט נאָך אַן אַנדערן, פרייען לעבן, האָבן זיך אָבער אָוועקגעשטעלט די היטער פון דער אמונה, די רבנים און גאונים פאַר דער הייליקער תורה און געצויגן אַ ווייטן גבול אַרום איר. זיי האָבן זיך נישט געוואָלט אַריינלאָזן אויף פשרות און אויסטייטשנדיק גאָר ווייט דעם „לא תעשה לך פסל״, האָבן זיי אומברחמנותדיק אונטערגעדרוקט יעדן פרוב פון טעאַטראַלישן שפיל. נישט צוליב קליינלאַכע טעמים, נאָר פילנדיק, וועלכע געוואַלטיקע סכנה עס דראָט דער איינהייטלאַכער אַבסטראַקט-גייסטיקער יידישער קולטור פון די פרעמדע, טיילווייז היידנישע עלעמענטן פון חומרשער קונסט, האָבן זיי הונדערטער יאָרן געשיט פעך און שוועבל אויף די „בתי תיאטרונות״.

ווי יעדע רעליגיעזע אָרגאַניזאַציע, וואָס האַלט אין וואַקסן, האָט אויך די יידישע רעליגיע געשטרעבט דאָס גאַנצע לעבן, סיי פון דעם יחיד, סיי פון דעם כלל אַריינצוציען אונטער איר השפעה. אָבער אין פאַרגלייך מיט אַנדערע „קירכן״ איז די מאַכט פון דער יידישער רעליגיעזער אָרגאַניזאַציע געווען אָן אַן ערך שטאַרקער. זי איז אין דעם יידישן געטאָ אין אייראָפּע געווען די איינציקע עפנטלאַכע אָרגאַניזאַציע, און האָט פאַרמאָגט די פאַקטישע מאַכט און געהאַט דעם מוט, אין אַלע ענינים, סיי פון עפנטלאַכן, סיי פון פריוואַטן לעבן צו זאָגן איר דעה.

אויך די קאַטוילישע און פראָטעסטאַנטישע קירך האָבן לכתחלה אין דעם טעאַטער געזען אַ שונא און אים אַ לאַנגע צייט באַקעמפט. אָבער סוף כל סוף האָבן זיי איינגעפונען, אַז דער קאַמף וועט קיין ממשות נישט ברייגען, האָבן זיי געעפנט די טויערן פאַר דעם

ער פירט זיי אין שלאַכט אַריין.

* *

*

וועגן אַ יידישן טעאַטער-פובליקום אין אייגענטלאַכן, איינ-גערן זין פון וואָרט, קאָן מען ריידן נישט פריער, ווי אין די זיבעציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, בעת גאָלדפאַדען האָט אָנגעהויבן געבן רעגלמעסיקע עפנטלאַכע ספעקטאַקלען. דער טעאַטערשפּיל גופא ביי יידן איז אָן אַן ארך עלטער, ער שטאַמט נאָך פון אַלטן ארץ-ישראל און שלענגלט זיך דורך דער גאַנצער מיטלאַלטערלאַכער און נייצייטלאַכער געשיכטע. אין די יידישע געטאָס אין איטאַליען, דייטשלאַנד און פוילן באַגעגענען מיר זיך מיט פאַרשידענע פאָרמען פון טעאַטראַלישע שפּילן. אָבער ביז אין די זיבעציקער יאָרן האָבן אַלע די שפּילן נישט געטראָגן קיין שטענדיקן עפנטלאַכן כאַראַקטער: אָדער זיי זיינען, ווי די אחשורוש-און יוסף-שפּילן אין דייטשלאַנד פאָרגעקומען זעלטן, נישט אָפטער ווי צוויי מאָל אין יאָר אָדער, זיי זיינען געווען באַגרעניצט אויף אַן איינגן קרייז, עס האָט זיי געפעלט דער ווידערקול פון אַ ברייטן, הונדערט-קעפּיקן עולם.

מיט גאָלדפאַדען איז דער טעאַטער-שפּיל אַרויסגעטראָגן געוואָרן אין גאַס, געעפנט די טויערן פאַר די ברייטע שיכטן פון פאָלק. דער אימפעט, מיט וועלכן די יידישע מאַסע האָט זיך אַ וואָרף געטאָן אויף די ערשטע יידישע ספעקטאַקלען, איז גע-ווען חוץ לדרך הטבע. די ווילדע סצענעס, וואָס האָבן זיך אָפּ-געשפּילט פאַר דעם אַריינגאַנג פון גאָלדפאַדענס טעאַטער אין אָדעס און איבערגעחזרט עטלאַכע יאָר שפּעטער פאַר דעם „על-דאָראַדאָ“ אין וואַרשע און אין יאָר 1882 פאַר דעם טורן-האָל אין ניו-יאָרק, בעת עס זיינען פאָרגעקומען די ערשטע פאָרשטע-לונגען אויף יידיש, די התלהבות, מיט וועלכער דער עולם האָט אויפגענומען דידאָזיקע פרימיטיווע זינגשפּילן, האָבן באַוויזן, ווי פרעמד און שפּאָגלניי עס איז געווען דער ענין טעאַטער פאַר דעם יידן פון אַ גאַנץ יאָר.

אין קיין וואונדער נישט. דאָס יידישע טעאַטער איז גע-

טישע און סאָציאַלע, געפונען אַן אָפּקלאַנג און אַמאָל די טרי־בונע, פון וועלכער זיי האָבן ברייט און ווייט געהילכט. עס איז געווען דער בעסטער מאָסשטאַב פאַר דער קולטורעלער אַנטוויקלונג, פאַר דעם גייסטיקן מצב פון אַ דור און אַ צייט.

און דעריבער וועט דער היסטאָריקער, וואָס וויל אויספאָרשן אַ פאַרגאַנגענע תּקופה אין דער געשיכטע פון טעאַטער און דער פּראַקטישער טעאַטער-טוער, וואָס וויל זיין פּובליקום קינסטלעריש דערציען, זיך מוזן אָפּשטעלן ביי אַ גאַנצער רייע פון פראַגן, וואָס זיינען נוגע דאָס פּובליקום. דידאָזיקע פראַגן זיינען: פון וואָסערע עלעמענטן שטעלט זיך צונויף מיין פּובליקום? פון וועלכע סאָציאַלע שיכטן שטאַמט עס? אין וועלכע עקאָנאָמישע, פּאָליטישע, געזעלשאַפטלאַכע באַדינגונגען לעבן דידאָזיקע שיכטן? וואָס פאַר אַ בילדונג ברייגנען זיי מיט, אין וועלכער טראַדיציע זיינען זיי אויפגעוואַקסן, וועלכע געבוירענע פּסיכישע און גייסטיקע מדות פאַרמאָגן זיי? וועלכע קולטורעלע, שטאָפלאַכע, קינסטלערישע באַדערפנישן האָבן זיי? ווי ווייט גרייכט זייער גייסטיקער האָריזאָנט, ווי ווייט זייער קינסטלערישע תּפיסה?

אַלץ דאָס וועט בפּרט דער טעאַטערלייטער געַנוי אויספאָרשן, אויף די אַלע פראַגן זוכן צו געפינען ווי ווייט מעגלאַך אַ זיכערן און קלאָרן ענטפער. נישט צוליב דעם, כּדי זיך בלינד צוצופּאַסן צו דעם געשמאַק פון פּובליקום און אים דערלאַנגען יענע וואָלוועלע סחורה, וואָס נעמט אַממערסטן אויס ביים גראָבן המון. נאָר כּדי צו קאָנען אָפּשאַצן, צי האָט זיין פּובליקום קודם־כּל שוין דערגרייכט יענע מדריגה פון אַלגעמיין-קולטורעלער אַנטוויקלונג, אויף וועלכער עס קאָן פאַרטראָגן טעאַטראַלישע ק ו נ ס ט און וויל זיך שוין נישט באַנוגענען מיט ריינעם טעאַטער-ש פּ י ל, וועלכע פאָרמען פון קינסטלערישע און ליטעראַרישע שאַפונגען דאָס פּובליקום קאָן בכּלל תּופס זיין, וועלכע שיכטן פון פאָלק דער טעאַטערלייטער מוז בעיקר צוציען און וועלכע גאָר טיילווייז אָדער גאַנץ אויסשליסן, כּדי צו דערגרייכן סיי זיינע קינסטלערישע, סיי קונסט-פּעדאַגאָגישע כּונות. ווי אַ גוטער סטראַטעגיקער וועט ער אָפּמעסטן און אָפּוועגן זיינע כּחות, איידער

דאָס יידישע טעאַטער־פובליקום.

פון אַ סאָציאַלער פונקציע געבוירן, איז דאָס טעאַטער ביז דעם היינטיקן טאָג געבליבן דורכויס אַ סאָציאַלער פאַקטאָר. עס שטייט און פאַלט מיט דעם סאָציאַלן קיבוץ, מיט דער מאַסע, מיט דעם פובליקום. די אַנדערע מינים פון קינסטלערישער טעטיקייט זיינען נישט אָפּהיינגיק פון דער מאַסע, פון דעם פובליקום. מען קאָן שרייבן ביכער, אַפילו ווען קיינער ליינט זיי נישט, און מאָלן בילדער, אַפילו ווען קיינער קויפט זיי נישט. מען קאָן שפילן טעאַטער, נישט האָבנדיק קיין פיעסן, ווי די געשיכטע פון טעאַטער ביז צום 18-טן יאָרהונדערט לערנט אונז; מען קאָן שפילן טעאַטער, נישט האָבנדיק קיין אַקטיאָרן, ווי עס האָט זיך געפירט אין אַלטע צייטן און ווי עס טרעפט זיך, משמעות, נאָך עד היום אין געוויסע טעאַטערן, אָבער עס האָט נאָך ביז היינט קיינער נישט באַוויזן צו שפּילן טעאַטער אָן פובליקום. דאָס פובליקום—מיר מוזן דעמדאָזיקן באַגריף זייער וויט נעמען—איז שטענדיק געווען און וועט אייביק פאַרבלייבן דער אַנטשיידנדיקער פאַקטאָר, דער פאָטער פון זיין טעאַטער.

איינג מיט דעם לעבן פון דער מאַסע פאַרקניפּט, האָט דאָס טעאַטער אין יעדער תקופה אָפּגעגעבן די ברייטסטע און בויגיקסטע ראַם פאַר דעם סאָציאַלן אויסלעבן־זיך פון דער מאַסע. אין אים האָט זיך אָפּגעשפּיגלט דאָס געזעלשאַפטלאַכע לעבן פון אַ תקופה, אירע מנהגים און געוואוינהייטן, איר לעבנסשטייגער און פירונג. אין אים האָבן די קאַמפן פון דער צייט, די פּאָלי-

אַ חבר אַ בענעפיציאַנט, ווידער אַמאָל דערלאַנגט ער דעם קאָנ-קורענט אונטער דער זיבעטער ריפּ, און צום סוף בעט ער דאָס „הויכגעשעצטע פּובליקום", אַז עס זאָל למען-השם קומען אויף דער גרויסער גאַלאַ-פאָרשטעלונג, ווי עס וועט אויסגעפירט ווערן די סענסאַציאָנעלע, קרימינעלע, קאָמישע אָפּערעטע: דער „טלית-קטן", מיט הונדערט-פינף-און-צוואַנציק נומערן געזאַנג, וואָס ווערן פיל מאָל ביסירט, און מיט די „נייעסטע ציונס-לידער".

דער משכיל און דער האַלב-געבילדעטער אינטעליגענט, וואָס פאַרבלאָנדזשעט אַמאָל אין אַזאַ מין מקום, האָט נעביך גרויס עגמת-נפש און גייט-אַרויס מיט אַ צעבראָכן האַרץ. אָבער דער, אין וועמענס אָדערן עס פליסט טעאַטערבלוט, האָט ווילד הנאה פון דערדאָזיקער אַקטיווקייט פון דעם יידישן פובליקום. נישט מחמת ער ווערט נתפעל פון דער הויכער קולטורעלער מדרגה, נאָר פשוט דערפאַר, ווייל פאַר אים האָט זיך אַנטפּלעקט אַ שטיק טעאַטראַלע „ריינקולטור". אַן אומפאַרפעלשט שטיק פּרי-מיטיוו טעאַטער. און ווייל אין אים האָט זיך פאַרשטאַרקט דער גלויבן, אַז אַ מאַסע, וואָס קאָן נישט גאָר גראָב און אומגעלומ-פּערט, נאָר אויך אַזוי פריש און נאאיוו געניסן, פאַר-מאָגט אַ געזונטן חוש פאַר טעאַטער און אַ רייכן אוצר פון נישט-גצוועקטע מעגלאַכקייטן פאַר דעם טעאַטער פון מאָרגן. און ווייל ער האָט איינגעזען, ווי גרויס די אויפגאַבע און ווי שווער די אַרבעט פאַר די, וואָס ווילן העלפן בויען דאָס קומענדיקע טעאַ-טער.

גלייך פון דער גאַליאָרקע אַראָפּגעפאַלן אויף דער בינע, האָט גע-
צויגן דאָס האַרץ צו יענע הויכע מקומות. די אַקציע אויף דער
בינע אַרט אים וויי-ניק-וואָס. בלויז מיט איין פוס אַרויס פון
הינטער דער קוליסע, דערפילט ער שוין, ווי אין הונדערטער
אויגן אויפן „אָלימפּ״ צינדן זיך אָן מאָדנע פייערלאַך. דאָס ער-
שטע וואָרט, וואָס ער לאָזט, נאָך האַלב-באַהאַלטן, אַרויס, געפינט
אַ פריילאַכן, הילכיקן אָפּקלאַנג. און שטייט ער שוין אויף דער
בינע און פילט ער אונטער די פיס די זיכערקייט פון די וואַקל-
דיקע ברעטער און אַרום די גלידער די ליבע וואַרימקייט, מיט
וועלכער דער זאַל אָטעמט,—דאַן צעלאָזט ער זיך ווילד, צע-
ווערטלט זיך מיטן עולם, וואַרפט מיט גראַמען, וויצן, כאַפּט זיי
צוריק און שליידערט זיי ווידער אין זאַל אַריין. און פאַרבויגט
ער גאָר אַ מאָלע, לאָזט זיך אין אַ ריקודל און זינגט אַ קופּלעטל
דערצו,—דאַן שפּרינגט דער עולם אינגאַנצן אַרויס פון די כלים:
בקול-רם קלאַפּט מען צום טאַקט מיט די הענט און פיס, און
מען צעזינגט זיך פריי און ברייטלאַך, ווי ביים טאַטן צו זמירות.
פריילאַך הילכט דאָס גאַנצע טעאַטער. עס ציטערן די צוגעפּויל-
טע סלופּעס און דער עולם שעפּט שטאַרק תענוג. די גרעניצן
צווישן בינע און פובליקום זיינען פאַרווישט.

נאָר ביי דערדאָזיקער שותפותדיקער פאַרוויילונג שטעלט זיך דער
יידישער אַקטיאָר נישט אָפּ. אויך אין די ערנסטע מאָמענטן פון
זיין לעבן גיסט ער אויס דאָס האַרץ פאַר זיין פובליקום. קוים
האָט זיך דער שפּיל געענדיקט און אַלע ליגן זיך גליקלאַך אין
די אָרעמס, אָדער טויט אויסגעשטרעקט אויף דער בריק, טוט זיך
דער „ליבלינג״ אַ כאַפּ-אויף, אַ רייס-אַראָפּ די אָנגעקלעבטע באָרד,
אַ שלעפּ-אַראָפּ דעם פאַרוק, און, האַלטנדיק דידאָזיקע הייליקע
סימבאָלן פון קונסט אין דער רעכטער, פאַרבויגט ער זיך מיט דער
לינקער טיף פאַרן עולם, שטעלט זיך דאַן געשפּרייזט און ברייט-
ביי-ניק אַוועק און שיסט-אַרויס מיט אַ פייערדיקער דרשה, אָדער,
ווי מען רופט דאָס אויף דער טעאַטערשפּראַך, אַ „ספּיטש״ צום
פובליקום. איינמאָל בעט ער אַ נדבה פאַר אַן אָרימען קראַנקן
„קאָלעגאַ״, אַן אַנדער מאָל זאָגט ער נאָך אומגעלומפּערטע שבחים

שטעלן די בינע און דעם זאַל אונטער דעמזעלבן ליכט, צו באַ-לויכטן, אָדער, ווי מען האָט עס דעמאָלט אָנגערופן, צו „באַליכטן" דעם גאַנצן טעאַטער-רוים אויף דעם אייגענעם אופן. אַן אַנדער מאָל האָט מען פּראָיעקטירט, די דעקאָראַציע אַוועקצושטעלן נישט נאָר אויף דער בינע, נאָר אַרומנעמען מיט איר דעם גאַנצן זאַל, אַזוי אַז נישט בלויז די אַקטיאָרן, נאָר אויך דאָס פּובליקום זאָל זיך געפינען, למשל, אין אַ וואַלד. און אויף גאָר אַ שפּיציקער המצאה איז געפאַלן איינער אַ רעזשיסער, דוקא נישט פון די גדולים: ער האָט, בעת די בינע האָט געדאַרפט פאָרשטעלן אַ וואַלד, געלאָזט פון דער בינע אַרויסשפּריצן אויפן זאַל פּערפומען, אַזוי אַז דער ריח פון דופטיקע וואַלד-ביימער האָט זיך מחיהדיק געטראָגן אונטער דער נאָז פון יעדן באַלעבאָסל אויף זיין בענקל.

דידאַזיקע און א סך ענלאַכע מיטלן—איך וויל נאָך דער-מאָנען בלויז צוויי פון דעם וואַרשעווער „טעאַטר פּאָלסקי": די ברייטע טרעפּ, וואָס פאַרבינדן דעם טעאַטערזאַל מיט דער בינע און דאָס אַריינפאַלן פון קאָסטיומירטע און גרימירטע אַק-טיאָרן פון דעם פּובליקום אויף דער בינע-אַרויף—זיינען אויסן, וואָס איינגער צו פאַרקניפּן בינע און פּובליקום, וואָס אינטימער צו מאַכן די באַציאונג פון אַקטיאָר און צוקוקער. דידאָזיקע מאָ-דערנע פּרוּוון ווילן מאַכן אַ סוף פון דער איינריידעניש, אַז מיר זיינען נאָר צופעליקע עדות, וואָס קוקן-אַריין דורך אַ דורכגע-בראָכענער וואַנט אין אַ שכנס הויז—ווי די בירגערלאַכע דראַמע מיט דידעראָ בראש האָט געפאָדערט. זיי ווילן מבטל-מאַכן די באַרימטע „פערטע וואַנט", אַרויסרופן די אילוזיע, אַז דאָס פּו-בליקום איז נישט אָפּגעזונדערט פון די שפּילער, נאָר פאַרקערט, עס געפינט זיך אויף דעמזעלבן אָרט מיט זיי; **דער עולם איז נישט מער צוקוקער, נאָר טיילנעמער.**

אויך די יידישע בינע דאַרף זיך נישט שעמען מיט אירע פּרוּוון צו פאַרבינדן בינע און פּובליקום. און אויב זיי זיינען נישט אַזוי ראַפינירט געווען צוגעטראַכט און נישט אַזוי פויגלדיק אויסגעפאַלן, ווי ביי די אומות-העולם, איז אויך נישט קיין אומ-גליק. דעם יידישן אַקטיאָר, וואָס איז אַרויס פון פאָלק, וואָס איז

כאַפן דעם פאָדים פון דער האַנדלונג, אינטערעסירט זי נישט, אָדער לאַנגווייליקט זי גאָר דאָס, וואָס קומט-פאַר אויף דער בינע, פאַרמאָגט זי גאָר אַ באַזונדער מיטל עס צו-וויסן-צו-טון די שפילער: דעם עפידעמישן הוסט, דעם אומרו, דעם טומל. דאָס זיינען פריער נישט-אָפגערעדטע, נישט-געוואָלטע רעאַקציעס פון אַ קאָלעקטיוו-קערפער. זיי זאָגן-אָן דעם רעזשיסער, אַז צווישן בינע און פובליקום איז נישטאָ קיין ק אָ נ ט אַ ק ט.

דאָס איז דער תוך, דער ב ר ע נ פ ו נ ק ט פון דער גאַנצער פראַגע. עס מוזן זיך ציען נישט-באַמערקטע פעדים פון אַרטיסט צום צוקוקער, וואָס זאָלן זיי פאַמעלאַך אַרומשפינען מיט איין נעץ; עס מוז געשאַפן ווערן אַן איינהייטלאַכע אַטמאָספערע; עס מוז זיך פילן, אַז איבער בינע און פובליקום שוועבט איין און דערזעלבער גייסט; עס מוז זיך אויסשפרייטן אַ וואַרימקייט, וואָס זאָל אַרומנעמען אַלעמען: די, וואָס שפילן אויבן און די, וואָס הערן זיך איין אונטן. ווער עס האָט אַמאָל געהאַט די געלעגנהייט צו זען, ווי אַזוי דערזעלבער אַנסאַמבל שפילט דאָס אייגענע שטיק איינמאָל פאַר ליידיקע בענק און אַן אַנדער מאָל פאַר אַ געפאַקטן זאַל.—ווי קאַלט, שלעפעדיק, גרוי און וואָכעדיק עס שפילט זיך פאַר אַ קליינעם עולם. און ווי לעבעדיג, געהויבן און יום-טובדיק ביי אַ פולן טעאַטער—פאַר דעם איז קלאָר, וואָס ס'טייטש דאָס כישוף-וואָרט: קאָנטאַקט.

עס מיען זיך דעריבער גרויסע און קליינע רעזשיסערן פון קדמונים-אָן, דעמדאָזיקן מצב אַרויסצורופן. שוין ביים קלויבן די פיעסן מעסט מען און מען וועגט, ווי ווייט דאָס פובליקום וועט „מיט-גיין". און נעמט מען זיך איינשטודירן אַ שטיק, זוכט מען מיט ליכט דוקא יענע ערטער, וואָס וועלן באַזונדערס „נעמען" דעם עולם. גיט זיך דאָס נישט איין מיט קינסטלערישע מיטלען, מיט דעם דראַמאַטישן ווערט פון דער פיעסע אָדער דעם אַרטיסטישן שפיל פון די אַקטיאָרן, דאַן זוכט מען צו געפינען אַנדערע, זייטיקע וועגן, וואָס פירן דערצו, צו באַשאַפן ק י נ ס ט ל אַ ך די איינהייטלאַכע אַטמאָספער, דעם קאָנטאַקט.

אַזויאַרום האָט מען מיט עטלאַכע יאָר צוריק געפרוווט צו

בינע און פובליקום.

מיט אַ געוויסער צייט צוריק האָט זיך אין וואַרשע געטראָפן אַזאַ געשיכטע: אויף אַ דראַמאַטישער פאָרשטעלונג אין אַ שבת צו-נאַכטס האָט עמיץ אין פובליקום געגעבן אַ מאָדנעם הוסט, באַלד האָט זיך אָפּגערופן נאָך אַ הוסט און אין אַ ווײַלע אַרום האָט זיך אַ היבשער טייל פון עולם צעהוסט. עס איז געוואָרן אַ טומל, אַ גערודער, און דער אַקטיאָר, אַ זיכערער אַלטער אַרטיסט, האָט פאַרלוירן זיין געדולד, האָט איבערגעריסן דאָס שפילן און זיך געווענדעט צום פובליקום מיט די ווערטער: „איך וועל נישט שפילן, איך קאָן נישט שפילן".

דערדאָזיקער עפּידעמישער הוסט, וואָס צעוואַקסט זיך אַלעמאָל אין אַ טומל, איז אַ באַוואוסטע דערשיינונג אויך אין אייראָפּייאישן טעאַטער. רעזשיסערן און אַקטיאָרן האָבן פאַר אים מורא אימת-מות. זיי ציטערן ממש, אַז זיי הערן אין פובליקום דעם ערשטן הוסט, דעם סיגנאַל. בפרט אויף דער פּרעמיערע קאָן אַזאַ הוסט איבערפירן דאָס גאַנצע שטיק, אַז עס זאָל קיין תחית-המתים נישט אויפשטיין.

וואָס באַדייט דערדאָזיקער הוסט?

ער איז איינע פון יענע פאָרמען, דורך וועלכע די מאַסע, וואָס האָט זיך צופעליק צונויפגעטראָפן אין טעאַטער—מען רופט זי פובליקום—רעאַגירט קאָלעקטיוו אויף דעם, וואָס טוט זיך אָפּ אויף דער בינע. דאָס פּאַטשן מיט די הענט, דאָס טופּען מיט די פיס, דאָס שרייען און דאָס פייפן דריקן-אויס אין אַן אַנטשיידענער פאָרם די צופרידנקייט אָדער נישט-צופרידנקייט מיט דער פאָרשטעלונג. איז די מאַסע נישט אַנטשלאָסן, קאָן זי נישט

האָט אין די פינסטערע טעג פון די וויסטע רדיפות און נגישות משמח געווען דעם יידן אין געטאָ? און זיינען זיי נישט גאָר נאָנטע ברודער צו די איטאַליענישע אַרלעקינאָס, די פראַנצויזישע זשאַן-פּאָסעס, צו די דייטשע האַנס-וואורסטס, פּיקעלהערינקס, קאַס-פּערלס, יענע אייביקע פיגורן אויף יעדער פּאָלקסבינע?—נאָר געזען מיט יידישע אויגן, געפּילט מיט אַ יידישן האַרץ?

דאָס איז דער כח פונם אַלטן טעאַטער, דער סוד פון זיין ערפאָלג. עס האָט זיך שטענדיק איינגעהאָרכט אין דעם ווילדן רויש פון דעם מאַסנלעבן, יעדן מינדעסטן ציטער פון דער טויזנט-קעפּיקער חיה אונטערגעכאַפּט, יעדן פאַרלאַנג געשטילט, יעדן באַגער באַפרידיקט. די „דראַמאַטיקער" אין אַלטן טעאַטער האָבן זייער אייגענעם „איך" דערדריקט, זייער קאָנען, זייער וויסן, זייער געשמאַק פאַרגעסן און אין הונדערטער פּיעסן נאָר דאָס דעם פּובליקום דערלאַנגט, וואָס זיין האַרץ האָט געגלוסט. דער אַקטיאָר אין אַלטן טעאַטער האָט זיך אין זיינע קרעאַציעס אומ-געציילטע מאָל איבערגעחזרט און נאָר יענע געשטאַלטן באַשאַפן, וועלכע זיינען דעם טעאַטער-גייער אַזוי נאָנט, אַזוי ליב געווען, צווישן דעם אַזוי גערופענעם מחבר, דעם אַקטיאָר און פּובליקום האָט געהערשט די פולקומסטע האַרמאָניע.

די דאָזיקע האַרמאָניע צווישן מחבר, אַקטיאָר און פּובליקום צו שאַפן—האָט זיך דעם נייעם טעאַטער ביז היינט נישט איינ-געגעבן.

פאַנטאַזיע צעפּלאַקערט זיך. און פון די טונקעלסטע ווינקעלאַך פון דער נשמה קריכן אַפיר די בלינדעסטע מאַסן-אינסטינקטן, וועקט זיך יענער מעכטיקער חוש, וואָס האָט אַמאָל מיט זיין ווילדן רוף: „ברויט און שפּיל” אַ וועלט-פייער אָנגעצונדן.

דאָס איז די פּסיכע פון דער מאַסע, די נשמה פונם המון.

3.

וואָס איז דאָס אַלטע יידישע טעאַטער? ווער זיינען זיינע מחברים, זיינע אַקטיאָרן, זיין רעפּערטואַר? אַנאָנימע אויס־שטראַלונגען פון דעם פאָלקסווילן, פון דער פאָלקספאַנטאַזיע. דאָס לידל, וואָס גלעט דאָס אויער, גנבעט זיך אַריין אין האַרצן, וועקט אַ שטיל טרויעריק געפיל און דאָס לידל, וואָס הילכט פריילאַך, לעבעדיק און לוסטיק מיט הונדערטער פון קולות אין גאַנצן זאַל, ווער איז זיין פאָטער? גאָלדפאַדען, לאַטיינער, האָראָוויץ, שמר? חלילה! דאָסדאָזיקע לידל—עס איז אַ גאַסנקינד: ערגעץ-וואו אין אַ גליקלאַכער אָדער אַן אומעטיקער רגע פון אַ יידיש מיידל אָדער אַ יידישן בחור געזונגען, פון אַנדערע אויפגעכאַפּט, פון מויל צו מויל געטראָגן. און האָט עס גאָר מזל געהאַט, האָט עס ערגיץ אין אַ געסל אַ יידישער פּיעסן-שרייבער אויפגעקליבן און מיט עטלאַכע אַנדערע צו אַ „פּיעסע” פּאַרוועבט. און פון דער בינע אַראָפּ האָט זיך ווידער אָנגעהויבן דער גלגול פון דעם ניגון אין די טויזנטער הערצער פון די יידישע טעאַטער-גייער.

און דער פּאַיאַץ, די קאָמישע פיגור, פון וועלכער דער געבילדעטער אינטעליגענט לאַכט אַזוי אָפּ? איז זי נישט געווען אַ שטיק געזונטער אור-קאָמיזם, פּאַרוואָרצלט אין די טיפענישן פון דער פאָלקס-נשמה, וואָס גאַרט שטענדיק נאָך אַ געזונטער פּראָסטער פּאַרווייליגונג און האָט ליב אָפּצושפּעטן פון די אַלע שמענדריקס, קונעלעמלס, כינקע-פּינקעס? און שטאַמען יענע געשטאַלטן נישט פון דעם אַלטן יידישן פּורים-שפּילער, וואָס

אימה. דו ציטערסט אויפן גאַנצן קערפּער און אַמליבסטן וואָלסט דו צוריק אַוועק אין גאַרדעראָב. די „פּערטע וואַנט״, וואָס האָט דיך אָפּגעטיילט פון די צוקוקער, איז פאַרשוואונדן. פאַר דיר האָט זיך געעפנט אַ טיפער, אומבאַקאַנטער, שרעקלאַכער תהום. דו שטייסט ווי געפּלעפּט, האָסט דיך מורא אויסצודרייען און קאָנסט קיין וואָרט נישט אַרויסברייגגען. דו פילסט ממש, ווי דאָרט אונטן, אונטער דיר, ברויזט אַ ים מיט קעפּ, ווי עס קאָכט און זידט ווי אין אַ קעסל. אַ געריוש, אַ געמורמל, אַלץ שטיל און שטילער, אַלץ ווייס און ווייטער, טראָגט זיך צו דיר. און דאַן ווערט מיט איינמאָל אַלץ טויטשטיל און נאָר דו שפּירסט, ווי טויזנטער אָטעמס שלאָגן דיר אין פּנים, טויזנטער הענט שטרעקן זיך אויס נאָך דיר, טויזנטער אויערן שלינגען דיינע ווערטער, טויזנטער אויגן עגבערן זיך אין דיר אַריין, באַגלייטן דיך אויף שריט און טריט, יעדע באַוועגונג פון דיין קערפּער, יעדן ציטער פון דיין געזיכט:

אַ פרעמדע, ווילדע חיה ליגט אויסגעצויגן און גלאָצט אויף דיר מיט טויזנטער אויגן.

אַ טויזנטקעפּיגע הידרא.

אַ פרעמדע, פיינטלאַכע מאַסע.

און ברוך איז נישט מער ברוך, זרח נישט מער זרח. עס געשען וואונדערבאַרע זאַכן. אָט זיצט דאָרט אין די ערשטע רייען אַ פריידענקער, וואָס גרויסט זיך אין דער היים מיט זיין אפּיקורסות און דאָ ווערט ער פאַרציטערט ווי אַ קליין קינד, ווען פון הינטער דער לייוונטענער וואַנט הערט זיך דעם אַלטן יידישן גאָטס דונערקול. דער ניכטערסטער סאָציאַליסט ווערט מיטגעריסן פון אַ ציונס-לידל און דאָס זאַטע בייכיקע פאַבריקאַנטל פאַרגיסט ביטערע טרערן אויף דעם וויסטן מזל פון די אָרעמע „וועבער״.

דאָס לעבן פונם יחיד האָט אויפגעהערט. צוזאַמען מיטן פּאַלטאָ איז עס געבליבן אין גאַרדעראָב. אַ ניי קאָלעקטיוו לעבן הויבט זיך אָן. דער שכל שטייט שטיל, דאָס געפיל לעבט-אויף. דער אינטעלעקט שטאַרבט-אָפּ, די

שפּייט אויס מיט פאַראַכטונג אויף „משהן“ און וואַרט אויף אַ נס מן השמים, וואָס זאָל יענעם עפענען די אויגן אויף דער אמתער „קינסטלערשאַפט“ פון די קאָברינס, דימאָווס, יושקעוויטשס און פון די—משטיינס געזאָגט—יידישע „אויפפירונגען“ פון די טאָל-סטאָיס, גאָרקיס, סטרינדבערגס, איבסענס.

און דאָך. ווער עס האָט זיך אַמאָל ערנסט פאַרטראַכט וועגן טעאַטער, דער ווייסט, אַז אין טעאַטער קאָן נאָר דאָס האָבן אַ קיום, וואָס געפינט אַ טיפן, הילכיגן אָפּקלאַנג ביים פּו-בליקום; נאָר דאָס, וואָס ווערט אַרויסגעטראָגן אויף די פּלייצעס פון די הונדערטער מענטשן, וואָס פאַרפולן דעם זאַל. דער גע-שריי, אַרויסגעריסן פון זייער האַרצן, די טרער, אַרויסגעדריקט פון זייער אויג, דער שמייכל איבער זייערע ליפּן און דאָס ברייטע, געזונטע לאַכן פון זייער ברוסט—דאָס זיינען די יסודות, אויף וועלכע עס בויט זיך יעדע טעאַטראַלישע ווירקונג.

2.

דאָס פּובליקום.

וואָס איז דאָס אַזוינס? ווער איז דאָס—פּובליקום? דאַכט זיך גאָר אַ פּשוטע זאַך. מיינע און דיינע באַקאַנטע, ברוך און זרח, משה און איציק, זלמן און קלמן, נאָר אָנגעטון אין דער שבתדיקער קאַפּאָטע, פאַרוקט אין אַ זייט דאָס היטל, מיט אַ לייכטן שמייכל אַרום די ליפּן און אין אַ פריילאַכער, אויפגע-רוימטער, געהויבענער שטימונג. דו ווייסט עס גאַנץ גענוי און איידער דו טרעטסט אַרויס אויף דער בינע, חזרסט דו עס אי-בער אומגעציילטע מאָל. און נאָך בעת דו שטייסט אויף די ברע-טער און קוקסט דורכן לעכל פון אַראָפּגעלאָזטן פאָרהאַנג, פינקלסט דו צו זיי מיטן אויג און האָסט ווילד הנאה, וואָס דוקא זיי, דיינע אַלטע גוטע באַקאַנטע וועלן זיצן אַנטקעגן דיר און שעפּן תענוג פון דיין שפּיל.

נאָר פּלוצלונג לעשן זיך די לאָמפּן, אין זאַל ווערט פינצטער און דער פאָרהאַנג הויבט זיך. מיט אַמאָל נעמט דיך אַרום אַ ווילדע

דאָס אַלטע און דאָס נײַע טעאַטער.

1.

אַ מאָדנע דערשײַנונג:

זײַט צענדליקער יאָרן ווערט געפירט אַ פאַרביטערטער קאַמף געגן אַלטן יידישן טעאַטער. אין צײַטונגען און זשורנאַלן, אויף פאַרזאַמלונגען און אין געזעלשאַפטן זידלט מען דעם אַלטן „באַלאַגאַן“ אויף וואָס די וועלט שטייט, חוזקט זיך אָפּ פון דער חברה מדינה-שלעפּער, שפּאָט אָפּ פון די נאַרישע, באַנאַלע שונד-פּיעסן. ליטעראַטן און זשורנאַליסטן, ליטעראַטורפרײַנט און טע-אַטערפרײַנט, אַקטיאָרן און דילעטאַנטן פּרווון אויסצופּײַנערן דעם געשמאַק פון דעם יידישן טעאַטערגייער, אָפּצוציִען אים פון דעם אַלטן שונדרעפּערטואַר. און ווי זיי אַלע אויף צו להכעיס לעבט דאָס אַלטע טעאַטער ווײַטער, ציט צו צענדליקער טויזנטער מענטשן און האַלט זיי אײַן שפּײַזן מיט דער וואָלוועלסטער סחורה, וועלכע אַ בינע האָט ווען נישט איז געזען.

דער אינטעליגענט, דער מפונק דרייט מיט דער נאָז און שאָקלט צו רחמנותדיק מיטן קאָפּ אויף דעם נאַרישן עולם-גולם, וואָס הויבט נישט אָן צו פאַרשטיין, וואָס אַזוינס קונסט, וואָס קאָן נישט אַרײַנקוקן אין די דראָבנעטשקע אותיות, רחמנא לצלן, און קאָן בשום אופן נישט תופס זײַן די שיינע געטאָקטע מליצות וועגן „סטיל“, „ליניע“, „שטימונג“ און אַנדערע הויכע זאַכן. און דער דראַמאַטישער אַקטיאָר פאַרייסט נאָך העכער דעם קאָפּ,

I

טעאטער

III דראַמע

אינהאלט

I טעאַטער

II בינע

דאָס בוך איז נישט קיין טעאָרעטישע אָפּהאַנדלונג וועגן טעאַטער און דראַמע, נאָר אַ זאַמלונג פון אַרטיקלען אויף טעמעס, וואָס זיינען נוגע טעאַטראַלישע שאַפונג און דראַמאַטישע דיכטונג. הגם דידאַזיקע אַרטיקלען זיינען ס׳רוב אַרויסגערופן געוואָרן דורך געשעענישן אין טעאַטראַלישן לעבן און דורך ערשיינונגען אין דער דראַמאַטישער ליטעראַטור, זיינען זיי נישט אַזויפיל אויסן געוועזן צו ריידן וועגן יענע געשעענישן און ערשיינונגען, ווי צוליב זיי צו אַנטוויקלען געוויסע אידעען און געדאַנקען. דאָס גיט מיר דאָס רעכט, די אַרטיקלען; וואָס זיינען געווען בשעתם אָפּגעדרוקט אין צייטונגען און זשורנאַלן, איבערצודרוקן אין אַ בוך.

מ. וו.

5. V.

Dr. MICHAŁ WEICHERT:
TEATR I DRAMAT
Wydawnictwo „IDISZ"
Warszawa 1922.

DRUK. SIKORA i MYLNER WARSZAWA, NOWOLIPKI 6.

מיכאל ווייכערט

טעאַטער און דראַמע

פאַרלאַג „יידיש"

וואַרשע 1922

הילע געצייכנט:

ישראל טיקאָטשינסקי.

טעאטער און דראמע.